

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY

LXVI. ÉVFOLYAM • 2025 • 4. SZÁM

TARTALOM

TANULMÁNY

BENKE JÓZSEF

A római jog metonimikus fogalmainak deregulációja és recepciója
a Basilika kockázati ügyletekről szóló forrásaiban

3

KECSKÉS GÁBOR – LUX ÁGNES

A klímaváltozás mint a gyermekjogok fokozott védelmi igényének
katalizátora?

30

VARGA BENEDEK

Szokásjogi jogellenességet kizáró okok a Magyar Királyi Kúria
gyakorlatában (1880–1940)

58

VITKOVICS BÁLINT

Az új termékfelelősségi irányelv kodifikációs szempontjai

81

RECENZIO

FERENCZ ORSOLYA ZITA

Réka Friedery – Csaba Weiner – Boldizsár Szentgáli-Tóth: *Refugees, Resources, Security, and Beyond. Legal and Broader Impacts of the War in Ukraine on Hungary and Poland* (Budapest: Akadémiai Kiadó 2025)

106

JAKKEL BARBARA

Bögös Fruzsina: *Damoklész kardja, avagy az éghajlatvédelmi perek közigazgatási jogi vonatkozásai* (Budapest: ELTE ÁJK 2025)

110

PAPP NIKOLETT – TRENVISÁN MÁTÉ

Hungler Sára: *Social Justice, Welfare and EU Law. Measuring Integration in the Visegrád Countries* (Edward Elgar 2024)

122

SURI NOÉMI

Gárdos-Orosz Fruzsina – Osztoivits András (szerk.): *Az új Polgári Perrendtartás első öt éve* (Budapest: ORAC – HUN-REN TK JTI 2025)

126

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Csák Csilla, Erdő Péter, Földi András, Görög Márta, Hamza Gábor, Kiss György, Komáromi László, Korinek László, Lamm Vanda, Mohay Ágoston, Smuk Péter, Somssich Réka, Szabadfalvi József, Szikora Veronika, Tóth J. Zoltán, Vékás Lajos

SZERKESZTŐSÉG

Felelős kiadó: Boda Zsolt főigazgató

Főszerkesztő: Gárdos-Orosz Fruzsina

Felelős szerkesztő: Balogh Lídia

Recenziószerkesztő: Körtvélyesi Zsolt

Szerkesztőségi tagok: Fekete Balázs, Gajduschek György, Ganczer Mónika, Hollán Miklós, Horváthy Balázs, Pap András László, Sulyok Gábor, Varju Márton

Honlap: <http://jog.tk.elte.hu/ajt>

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

1453 Budapest Pf. 25.

Telefon: +36 (1) 224-6700 /5100

E-mail: ajttan@tk.elte.hu

A kiadvány a HUN-REN Központ támogatásával készült.

A folyóiratot a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) indexeli,
és az MTA Könyvtárának Repozitóriuma (REAL) archiválja.

Előfizethető és példányonként megvásárolható:

ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Kutatóintézet

Állam- és Jogtudomány Szerkesztősége

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

E-mail: ajttan@tk.elte.hu

Kiadja az ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont

Jogtudományi Kutatóintézet

Olvasószerkesztő: Gajdó Ágnes

Tördelés és borítóterv: Pintér József

Nyomdai munkálatok: Séd Nyomda, Szekszárd

www.sednyomda.hu

HU ISSN 0002-564X

BENKE JÓZSEF*

A RÓMAI JOG METONIMIKUS FOGALMAINAK DEREGULÁCIÓJA ÉS RECEPCIÓJA A BASILIKA KOCKÁZATI ÜGYLETEKRŐL SZÓLÓ FORRÁSAIBAN**

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.4.01>

*Mert megváltásunk még reménybeli.
De az a remény, amit teljesedni látunk,
többé nem remény. (Róm 8,24)****

A klasszikus római jogban alakult ki az a gondolat, hogy a szerződés tárgya a dolog- vagy jogszerezés pusztá reménye is lehet. A római jogtudósok ezeket az atipikus szerződéseket az adásvétel körébe sorolták, és úgy adaptálták annak szabályaihoz, hogy az eredménytől függetlenül feltétlen vételárfizetési kötelezettség kimondásával rögzítették a vevő sajátos veszélyviselési és kockázattűrési kötelezettségét. Ezt a jogi tartalmat képletes nyelvi alakzat, szinekdoché alkalmazásával fejezték ki akként, hogy a szerződést reményvételnek avagy hálódobás-vételnek nevezték. A juszthinianuszi *Digesta* által megőrzött klasszikus forrásokon azonban a 9. századi *Basilika* számottevően módosította. Ez pedig aligha lehetett a véletlen (szövegromlás, kéziratvesztés, köznyelvi változás, irodalmi hatás) műve. Sokkal inkább jogpolitikai indok (így az ügyleti gyakorlat megváltozása, feleslegesség, ellentmondásosság, görögösítés, kereszténység) állhatott a háttérben. Tudatos jogszabályszerkesztést sejtett ugyanis, hogy mindazokból a görög szövegekből, amelyek latin megfelelőiben a remény kifejezés ügylettárgyként vagy tranzakciós motívumként értendő, hiányzik a szó, ahol azonban annak ilyen értelmezése nem kimutatható, az eredeti szöveg érintetlen maradt csakúgy, ahogy a „hálódobás” vételének képlete is. A bizánci szerkesztőket tehát nem a képletes jogfogalmak zavarhatták, hanem a reményfogalom használata a kockázatvállalás gazdasági közegében. A valódi jogpolitikai indok így egyfajta vallási alapú ellenérzés lehetett, mert a remény mint az örök életre vonatkozó teológiai erőny az üzleti nyereségre irányuló várakozás képletes leírására alkalmazhatatlan.

* DSc, egyetemi tanár, PTE ÁJK, 7622 Pécs, 48-as tér 1. E-mail: benke.jozsef@ajk.pte.hu.

** A tanulmány az MTA ÁJT B Római Jogi és Európai Magánjog-történeti Albizottsága 2022. június 17-én tartott ülésén elhangzott, „*A spei emptio római fogalmának dekanonizációja Bizáncban*” c. előadásom bővített változata. Az előadást a *Société Internationale „Fernand de Visscher” pour l’Histoire des Droits de l’Antiquité* (SIHDA) 75., jubileumi, a brüsszeli Szent Lajos Egyetemen rendezett kongresszusán is elmondtam 2022 őszén. Az előadás szerkesztett változata megjelent: *Revue Internationale des Droits de l’Antiquité* 71 (2024) 305–340. A témát *in statu nascendi* lásd BENKE József: *Reményvétel* (Budapest: HVG-ORAC 2011) 208–216.

*** A dolgozatban hivatkozott szentírási idézetek a Szent István Társulat-féle kiadásból (2013) valók.

I. BEVEZETÉS

Szent Pál rómaiakhoz írt levelének fenti sorai remekül foglalják össze e tanulmány magvát. A juszteniánuszi Digesta és Codex egyes forráshelyein már felmerült a gondolat, hogy annak a halasztott adásvételi szerződésnek, amelyben az eredménytől független, feltétlen vételárfizetésre köteles vevő viseli az eladó teljesítésének kockázatát, nem a megszerezni célzott dolog („*res*”), hanem csupán annak reménye („*spes*”, „*sine re venditio*”) a tárgya,¹ vagy – más értelmezéssel – célja vagy motívuma. Az irányadó római források *egy részében* a remény kifejezetten az ügylet tárgya, motívuma, *más részében* az a teljesítési érdek bírói felmérésének módját kifejező, metonimikus „képes beszéd” (*szinekdoché*²), *harmadik részében* pedig teljesen hiányzik a remény kifejezés használata, és a vevő fokozott ügyleti kockázatviselését a római jogi források az egyes latin és görög auktoroknál hasonló helyzetekre alkalmazott „hálódobás” (*iactus retis*, *βόλος*, *bolus*) megvétele kifejezéssel (ez is *szinekdoché*) írják le.

A releváns római források párhuzamos bizánci szövegeinek bemutatása után levonható az a következtetés, hogy a bizánci forrás szövegéből a remény kifejezés az *elsőként* említett esetben (ti. a remény mint vételi tárgy vagy motívum) rendre *hiányzik*, a *második* szituációban (teljesítési érdek mérő) következetesen *fennmaradt*, míg az a szöveg, amely a *harmadik* csoportba tartozik (ahol nem a remény, hanem a „hálódobás” képe szerepel a kockázat leírására), a tényállást tekintve jóformán *érintetlen* maradt. E kodifikációs-filológiai jelenség a vázolt konstelláció logikája alapján *tendenciát* sejtet, amely szükségképpen előfeltételezi a *tudatos* jogszabályszerkesztői lépést. Másként a „trend” csupán a véletlen műve lenne, amely azonban a három, logikus összefüggésbe hozható tény alapján alighanem kizárható. Tudatos kodifikátori eljárás esetén pedig érdemes kutatni a forrásszöveg megváltoztatásának *indokait* is.

2. A DIGESTA ÉS A CODEX TOVÁBBÉLÉSE A BASILIKA SZÖVEGÉBEN

2.1. A JUSZTINIÁNUSZI KAZUISZTIKA

A *fokozott kockázatú szerződések* római kazuisztikáját a *szerződés tartalma* mint – a jogtudói véleményekből vagy a császári rendeletekből rekonstruálható – *tény-*

¹ Legújabban: Martin PENNITZ: „Der verkaufte partus futurus einer unfruchtbaren Sklavin – D. 19.1.21pr. (Paulus 33 ad edictum): Zur Inexistenz des Kaufobjekts im klassischen römischen Recht” in Wolfgang FABER – Sonja JANISCH (szerk.): *Festschrift Peter Mader* (Wien: LexisNexis 2022) 237–244.; Uő: „Zu ‚emptio’ und ‚venditio’ bei ‚res futurae’, der ‚spes’ und den sog. ‚res extra commercium’: Über Kaufgegenstand und Terminologie bei den klassischen Juristen” *Index* 2023. 406–456.; Uő: „Erbschafts Kauf und Hoffnungs Kauf”: Vertragsgegenstand und aleatorische Ausgestaltung bei der venditio hereditatis nach klassischem Juristenrecht” in Evelyn HÖBENREICH – Marlene PEINHOPF (szerk.): *Zur Erinnerung an Gunter Wesener. Schriften zu seinem 90. Geburtstag anlässlich des Symposiums am 3. Juni 2022 in Graz* (Lecce: Edizioni Grifo 2023) 59–91.

² A metaforától való elhatároláshoz lásd Andreas BLANK: *Einführung in die lexikalische Semantik für Romanisten* (Tübingen: Niemeyer 2001) 81–82.

állítás alapján célszerű megvizsgálni. A fokozott kockázatú szerződések latin forrásaink szerinti esettana a következő:

- 1) a foglalással vagy haszonvételi jog alapján történő birtokbavétellel elsajátítható dolgok jövőbeli, bizonytalan fogásának előre meghatározott vételáron, a fogás eredményétől független, feltétlen vételárfizetési kötelezettséggel történő megvétele (*Pomp. 9 Sab. D. 18,1,8,1; Ulp. 32 ed. D. 19,1,11,18; Cels. 27 dig. D. 19,1,12*);
- 2) a függő hatályú kötelmi követelés átruházása a feltétel függése alatt (*I. 3,15,4; Gai. 18 ed. prov. D. 35,2,73,1*) és a jövőbeli keresetjog átruházása (*Ulp. 62 ed. D. 50,16,54; C. 8,53,3 Decius [a. 250]*);
- 3) a hagyaték mellékegyezményes (speciális, egyedi kikötés melletti) eladása, amelyben az eladó nem szavatol az örökös minőségéért és/vagy a hagyaték pozitív mérlegéért (*Ulp. 32 ed. D. 18,4,11; Paul. 14 Plaut. D. 18,4,13*);
- 4) ezeken kívül a fokozott kockázatú ügyletek jó részét csak az utókor évszázadainak jogtudománya vonta a reményvételhez hasonló kockázat miatt a *spei emptio*-val egy körbe, ezeknek a szerződéseknek azonban:
 - a) egy része *tilos* ügylet, ilyen a jövőbeli sportdíj reményének záloggal terhelése (*C. 8,16,5 Alex. Sev. [a. 233]*) és a szökött rabszolga eladása (*D. 48,15 tit.; C. 9,20,6 Diocl. et Max. [a. 287]*);
 - b) más része *megengedett* szerződés, de a források nem utalnak a reményre, így: a peres ingatlan eladása (*Inst. Gai 4,117*), a csődvagyonvétel (*D. 42,8 tit.*), a hagyaték-vétel alapesete (*Paul. 14 Plaut. D. 18,4,7; Pomp. 9 Sab. D. 18,4,1; Paul. 14 Plaut. D. 18,4,13*), a követelésátruházás a behajthatósági szavatosság kizárásával (*Hermog. 2 iur. ep. D. 21,2,74,3; Ulp. 32 ed. D. 18,4,4; Paul. 33 ed. D. 18,4,5*), a haszonélvezeti jog gyakorlásának visszerhes átengedése (*Paul. D. 18,6,8,2*) esetében.

2. 2. A BASILIKA KAZUISZTIKÁJA

A Basilika kompilátorai által elvégzett *szövegmódosítás eredménye alapján* a fenti latin források csoportosítása a következő:

- 1) Ahol „*spes*” az ügylet *tárgya* vagy *motívuma*, ott a dereguláció végbement: *D. 18,1,8,1 → Bas. 19,1,7,2; D. 18,4,11 → Bas. 19,4,10; C. 8,53,3 → Bas. 47,1,37*.
- 2) Ahol „*spes*” *nem* a szerződés *tárgya* vagy *motívuma*, hanem más, az értelmezést segítő, technikus értelemben vagy köznapi fogalomként áll, ott nem történt dereguláció, és a szöveg fennmaradt: *D. 50,16,54 → Bas. 2,2,51 és D. 35,2,73,1 → Bas. 41,1,72,1; D. 24,3,7,3 → Bas. 28,8,7; C. 8,16,5 → Bas. 25,5,24*.
- 3) Ahol a fokozott adásvételi kockázat ellenére eredetileg sem szerepelt a római forrásban a „*spes*” kifejezés, ott a forrás jobbára érintetlen maradt. Ezek közül a tanulmány *vizsgálja* a foglalással elsajátítható dolgok jövőbeli, bizonytalan fogása feltétlen, fix vételáron történő megvételének – a reményre való utalást eredetileg sem tartalmazó – azon eseteit, amelyekben a római jurista a „*spei emptio*”-hoz hasonló, figuratív beszédmódként (*alternatív szinekdoché*) a „hálövetés megvétele” (*iactum*

retis emere) kifejezést alkalmazta: D. 19,1,11,18 → Bas. 19,8,11,1-2; D. 19,1,12 → Bas.19,8,12.³

3. A PÁRHUZAMOS SZÖVEGEK VIZSGÁLATA

3. 1. FILOLÓGIAI ÉS EXEGETIKAI ALAPVETÉS

A 9. század vége felé keletkezett⁴ Basilika párhuzamos szövegeit a *Heimbach*-féle kiadás⁵ alapján mutatom be, ahol azonban érdekfeszítő különbségek vagy egyezések mutathatók ki más, így különösen a *Scheltema*-kiadás⁶ szövegéhez képest, ott arra külön is utalok. Heimbach latin nyelvű fordításait a görög szövegek végéhez csatolt lábjegyzetben adom meg.

Alapvető módszertani kérdés annak tisztázása, hogy nem idejétmúlt-e, sőt, nem szakmai tévedés-e ebben a tárgykörben a Heimbach-kiadást kiindulópontnak tekinteni. A Basilika itt legtöbbször idézett könyve ugyanis éppen az a 19. könyv, amely hiteles kéziratban nem maradt fenn, és nem világos, hogy Heimbach milyen forrásokból rekonstruálta a szöveget. Márpedig ezen alapok részletes vizsgálata nélkül nem igazolható, hogy az új, éppen e könyv vonatkozásában meglehetősen szöveg-hiányos Scheltema-kiadás túlzottan óvatos lett volna a szövegek rögzítése során. Heimbach hitelességének gyanúsítása nem újkeletű, azt ugyanis már *Zachariä von Lingenthal*,⁷ majd *Lawson*,⁸ *Scheltema*⁹ és *Pringsheim*¹⁰ is hiányosnak, sőt, olykor félrevezetőnek minősítette. A legújabb bizánci szerződési jogi kutatások¹¹ is inkább a *Scheltema*-kiadást részesítik előnyben, ezért az nyilvánvalóan nem mellőzhető. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy a tanulmány tézisé a Heimbach-kiadás használata nem gyengíti, mert egyfelől a dereguláció tényére nem vonható le más következtetés az újabb kiadásból sem, hiszen nincs olyan eset, hogy a Heimbachnál hiányzó *spes*-kontextus Scheltemánál meglenne, másfelől, ha a bővebb terjedelmű

³ A dolgozat nem vizsgálja sem a hagyatékvtétel alapeseteit (D. 18,4,7 → Bas. 19,4,7; D. 18,4,1 → Bas. 19,4,1; D. 18,4,13 → Bas. 19,4,12), sem a kötelmi követelés visszsterhes átruházását a behajthatóságért való szavatosság előzetes kizárásával (D. 21,2,74,3 → Bas. 19,11,70; D. 18,4,4–5 → Bas. 19,4,4–5), sem a haszonélvezeti jog gyakorlásának visszsterhes átengedését (D. 18,6,8,2 → Bas. 19,6,2).

⁴ A datálás nehézségeinek részletes bemutatását ld. Andreas SCHMINCK: „Frömmigkeit ziere das Werk. Zur Datierung der 60 Bücher Leons VI.” *Subseciva Groningana* vol. III. 1989. 79–114.

⁵ Carl Wilhelm Ernst HEIMBACH: *Basilicorum libri LX*. Lib. I–V. (Leipzig: Barth 1833–1850).

⁶ Herman Jan SCHELTEMA – Douwe HOLWERDA – Nicolaas VAN DER WAL (szerk.): *Basilicorum libri LX* (Groningen: Wolters, 1953–1988).

⁷ Eduard ZACHARIÄ: „Rezension zu Basilicorum libri LX von Heimbach” *Kritische Jahrbücher für deutsche Rechtswissenschaft* Jahrg. 6 = Bd. 11 1842. 481–509., 481–482.

⁸ Frederick Henry LAWSON: „Bemerkungen zur Basilikenhandschrift Coislinianus 152” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung* 49 (1929) 202–229., 202–203.

⁹ Herman Jan SCHELTEMA: „Probleme der Basiliken” *Legal History Review* 1935/3. 320–346., 320.: „sehr unvollständig und außerdem mitunter irreführend”.

¹⁰ Fritz PRINGSHEIM: *Zum Plan einer neuen Ausgabe der Basiliken. Begründung ihrer Notwendigkeit und Gesichtspunkte für ihre Herstellung* (Berlin: Akademie-Verlag 1956) II. fejezet *passim*.

¹¹ Lásd például Hylkje DE JONG: *Εντολή (mandatum) in den Basiliken* (Leiden: Brill 2020).

rekonstrukció (Heimbach) szövegéből is hiányzik a szóban forgó, deregulált fordulat, akkor feltehető, hogy annak törlésére tényleg sor került, jöllehet erre a rövidebb rekonstrukció (Scheltema) olykor teljesen érdektelen, fragmentált szövegroncsaiból nem vonható le megerősítő következtetés. Ha például egy Heimbachnál rögzített szöveg a Scheltema-redakcióból 70–90%-ban hiányzik, akkor a Heimbach-féle szöveg hitelességének alátámasztása végett elvégzendő összehasonlítás értelmetlen, hiszen az egyetlen szó hiányára irányulna, amelyre viszont aligha vonható le érdemi következtetés egy olyan Scheltema-féle verzió alapján, amelyből nemcsak a keresett szó, de akár a teljes forráshely hiányzik.¹²

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy jöllehet a Scheltema-kiadás erős szövegkritikai óvatossága általában nem vitatott a bizantinológusok körében, de mégis, az e túlzásokkal szembeni ellenérvek gyengék. Éppen ezért a magánjognak – de talán a „jog” egészének is – már a római ókorban és attól kezdve mindvégig az egyik legfontosabb, legalaposabban kimunkált, legkifinomultabb és legnagyobb terjedelmű intézménye, az adásvétel a Basilika Scheltema-féle kiadása alapján csak korlátozottan kutatható: erre sokkal inkább a Heimbach-féle szöveg *kritikus* elemzése ad lehetőséget.

Számos esetben tehát nehéz megállapítani, hogy mely források alapul vételével alakult ki az a szöveg, amely ma Heimbach Basilika-redakciójának – számunkra alapvető – 19. könyvében olvasható. A legnagyobb bizánci törvénytű, a hatvan könyvből álló Basilika ugyanis a legtávolabbi kapcsolatban éppen a Digesta és a Codex latin szövegével áll, ugyanis a VI. (Bölcs) Leó császár uralkodása (886–912) alatt kiküldött kodifikációs bizottság számára a jusztiniánuszi kodifikáció latin nyelvű produktumai egyáltalán nem voltak hozzáférhetők (nem csak nyelvíleg), hiszen azok akkorra Bizáncban már évszázados távolságban elvesztek.¹³

A Basilika kodifikátorai a 6. századi görög oktatási segédanyagokat és azok átdolgozásait használták. A legkorábbi feldolgozások Jusztiniánusz idejéből valók, szer-

¹² A probléma nemcsak a „*spes*”, hanem a „*iactum retis emere*” (hálövetés megvétele) esetével kapcsolatban is felvethető például Zachariä von Lingenthal – Heimbach korrektúrájaként használt – *Supplementum* kapcsán. Vö. Bernard H. STOLTE: „Thirty Years Later. Past, Present and Future of Editing the Basilica” *Subseciva Groningana* vol. X. 2019. 163–186., <https://doi.org/10.21827/sg.10.35589>. Vajon a korrekcióra használt palimpszeszt esetében a teljes szöveghiány és ehhez képest Heimbachnál a színekdochikus kifejezés hiánya mint részleges szöveghiány ugyanarra az okra vezethető vissza? A válasz lehet pozitív és negatív is. A Digesta egymást követő két forráshelye (D. 19,1,11,18 és D. 19,1,12) esetében a Zachariä által használt kézirat megőrizte a halászzattal és a vadászattal kapcsolatban is, hogy „előfordulhat olyan eset, amikor az eladó megtarthatja a vételárat, jöllehet semmit sem adott a vevőjének” (Bas. 19,8,11), de a „*futurum iactum retis emere*” szövegrész, akárcsak Heimbachnál, itt is hiányzik, míg a Heimbachnál Bas. 19,8,12 alatt megtalálható „*iactum retis emere*” szöveg görög megfelelője itt ugyancsak hiányzik. Lásd Carl Eduard ZACHARIÄ VON LINGENTHAL, *Supplementum editionis Basilicorum Heimbachianae* (Leipzig: Barth 1846), 257, 264, 270. Eszerint a korrektív palimpszesztből kimaradt *valamennyi* színekdochikus fordulat.

¹³ A Basilika kompilátorai nem közvetlenül a Digesta, az Institutiones és a Codex latin szövegéből merítettek, hanem a jogi oktatásban kialakult görög parafrázisokat és fordításokat használták. Ld. Wolfgang KAISER: „Justinian and the Corpus Iuris Civilis” in David JOHNSTON (szerk.): *The Cambridge Companion to Roman Law* (Cambridge: Cambridge University Press 2015) 119–148., 127., <https://doi.org/10.1017/CCO9781139034401>.

zőik az ún. *antecessores*. Míg az *Institúciók* esetében a *Theophilosz*-parafrázis az alapvetés,¹⁴ a *Digesta* tekintetében a *Sztephanosz*- és *Izidórosz*-féle¹⁵ *paragrafiai*, *Theophilosz* és *Izidórosz* indexei, valamint *Dorotheosz* joggyakorlat számára írt fordításai mellett az *idősebb Anonümosz* és *Kürillosz* (ő már nem „*antecessor*”) *summái* emelendők ki. A *Codex* legfontosabb görög kommentárja *Thalelaios* műve, habár az *Izidórosz-Index* is nagyobb terjedelemben fennmaradt, nem úgy viszont, mint *Anatoliosz* és *Sztephanosz* indexei. (A görög nyelvű *Novellák* *antecessores* által kommentált, kivonatolt, indexált, *latinra* fordított feldolgozásai itt nem vizsgálándók.)

A juszteniánuszi „*Corpus Iuris Civilis*” (CIC) 6. századi görög feldolgozásain túl, de még a Basilika előtt számos további, ezekre is épülő forrás létezik, ezek az ún. „rég” scholionok (*scholia antiqua*), amelyek a Basilika szövegkritikai vizsgálata során figyelembe veendők, nem beszélve a 350 év (533/534 → 892) CIC-től független, újabb keletű császári rendeleti és novelláris jogforrásairól. A *scholia antiqua* jeletőségére visszatérve, a *Digesta* vonatkozásában az említett idősebb Anonümosz és Kürillosz munkáihoz az *ifjabb Anonümosz*, alias *Enantiophanész* által fűzött scholionok a jelentősek, míg a *Codex* tekintetében *Theodórosz Hermopolites* *Thalelaios*-kommentárra épülő scholionokra kell figyelemmel lenni.¹⁶

Ezenkívül az *Eiszagogé* (885/886¹⁷) és a *Procheirosz nomosz* (879?/907¹⁸) bevezetői (*prooimion*) szerint I. Baszileiosz uralkodása (867–886) alatt készen volt egy hatvan és egy negyven könyvből álló törvényt, melyek keletkezése vitatott:¹⁹ nem zárható ki, hogy ezek is alakítólag hatottak az ugyancsak hatvan könyvből álló Basilika (892) szövegére. A retrospektív analízis szempontjából pedig a Basilika *utáni* évszázadokban született kompilációk közül a *Mikhaél Patzész*, 11. századi főbíró által elkészített *Tipukeitosz* (= „mi hol van”, vagyis egyfajta index) a jelentős.

A fenti áttekintés célja, hogy világossá váljék: a *Digesta* → *Basilika* és a *Codex* → *Basilika* irányú szöveg-összehasonlítás a forráshelyek tekintetében általában nem végezhető el *közvetlenül*, a szövegváltozásokat pedig mind Heimbach, mind Scheltema kiadása alapján célszerű egy 350 éves *folymatként* (Dig./Cod. 533/534 → Bas. 892?) felfogni, amelynek eredménye az egyes esetekben nehezen azonosítható előzményekből következő, a többszörösen egymásra épülő forrásrétegek kodifikációjának eredményeként keletkezett szöveg.

¹⁴ Szerzősége vitatott: J. H. A. LOKIN: „Theophilus Antecessor” *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 1976/3–4. 339–344.

¹⁵ Izidórosz *Digesta*-szövegeihez lásd legújabban Lothar THÜNGEN: „Unterricht des Antezessors Isidor über das Beweisrecht (D. 22.3-5), Versuch einer Palingenesie” *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité* 2020–2021. 291–350.

¹⁶ SPYROS TROIANOS: *Die Quellen des byzantinischen Rechts* (Berlin et al.: De Gruyter 2017) 94–99., 112., <https://doi.org/10.1515/9783110531695-009>.

¹⁷ Vö. TROIANOS (16. lj.) 191–192.

¹⁸ Az *Eiszagogé* és a *Procheirosz Nomosz* egymáshoz való, kronológiai viszonya ellentmondásos. A mára erősen vitatott nézetek a *Procheirosz* megelőzte az *Eiszagogét*, az újabb kutatások azonban 907-re teszik a *Procheirosz* keletkezését. A nagy dátumkülönbség okainak érdekes részleteit ld. TROIANOS (16. lj.) 196–198.

¹⁹ TOM VAN BOCHOVE: „Preluding the basilica, but how? The final paragraph of the preface to the Prochiron reconsidered” *Subseciva Groningana* vol. IX. 2014. 267–318., 270–273.

Ennek előrebocsátásával kell tehát értékelni a tanulmányban elvégzett sokrétű, *látszólag közvetlen* összehasonlítást (Dig. → Bas., Cod. → Bas.), amely mögött mindig ott van az adott forrással kapcsolatban a kritikai kiadások alapján rendelkezésre álló közbenső vagy utólagos rekonstrukcióra alapot adó forrásanyag. Ez a technika tehát emellett azért is védhető, mert a vizsgált filológiai jelenség a fent vázolt, logikailag zárt trendbe illeszkedik, amely alapot ad az oksági háttér vizsgálatára. Utóbbit pedig, mint látni fogjuk, önmagában ugyancsak nem teszi lehetetlenné az, hogy a szövegmódosulást nem értékelhetjük két, az 533/534. évi latin és a 892. évi görög szöveg – mint két „pillanatfelvétel” – összevetésével, hanem azt egy többlépcsős, harmad évezredes folyamat eredményeként kell felfognunk.

A byzantinológusok újabb munkáikban²⁰ javasolják a hézagosságuk miatt rendszertanilag is nehezen értelmezhető Basilika-szövegek helyes interpretációja végett a Californiai Egyetem TLG-projektje (*Thesaurus Linguae Graecae*)²¹ által elkészített adatbázis alkalmazását; emellett a kutatást kiterjesztettem az LBG (*Lexikon zur byzantinischen Gräzität*)²² adatbázisára is: a két keresőmotor révén végzett keresés nem tett hozzá a szövegelemzési eredményekhez.

3. 2. A DEREGULÁCIÓ

3. 2. 1. A DOLOGVÉTEL KÖRÉBEN

A klasszikus római jogban alakult ki az a gondolat, hogy az adásvételi szerződés (*emptio venditio*) tárgya nemcsak a szerződéskötéskor már meglévő testi dolog (*res corporalis*) és testetlen vagyontárgy (*res incorporalis*: jog, követelés) lehet (ezek együtt: *emptio rei*), hanem a szerződéskötés után a *teljesítésig* be- és megszerzendő, létrehozandó, előállítandó, megszülető, kifejlődő javak is (ez az *emptio* reivel szemben: *emptio sine re*). Utóbbi tárgya a jövőbeli dolog (*res futura*), mely döntően az eladó által előállított, illetve a javarészt természeti úton, emberi közreműködés mellett keletkező, remélt dolog (*res sperata*), valamint a megszerezni kívánt vagyontárgyak pusztá reménye (a *res*-szel szemben: *spes*), illetve a célzott javak megszerzése végett szükséges magatartás (a *spes* mellett a *iactus retis*).²³

A római jogtudósok az utóbbi, *atipikus* eseteket, amelyek a munka-, a vállalkozási és akár a társasági szerződés ugyancsak atipikus eseteiként is felfoghatók lettek volna, mégis az adásvételi szerződés körébe sorolták. Annak szigorú szabályait úgy adaptálták ezekhez, hogy a vevő sajátos veszélyviselési és kockázattűrési kötelezettségét az eredménytől független, feltétlen vételárfizetési kötelezettség kimondásával

²⁰ Hylkje DE JONG: „Using the Basilica” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung* 2016. 286–321., 290., 314., 318., 320., 321.

²¹ Lásd: <http://stephanus.tlg.uci.edu/>.

²² Lásd: <http://stephanus.tlg.uci.edu/lbg/#eid=1>.

²³ A „*venditio rei/venditio sine re*”, az „*in rerum natura non esse*”, a „*res futura*” és a „*res sperata*” fogalmi kategóriái körében érvényesülő kockázati eltéréseihez ld. részl. BENKE 2011 (**. l.) 112–117.; ld. továbbá PENNITZ három nagyobb tanulmányát (1. l.) *passim*.

rögzítették. Ezt a jogi tartalmat pedig képletes nyelvi alakzat, szinekdoché alkalmazásával fejezték ki akként, hogy a szerződést reményvételnek (*emptio spei*),²⁴ illetve hálótételnek (*iactus retis*)²⁵ vételének nevezték, jóllehet ugyanezek a forráshelyeken szerepel a *dolog*vételre való kifejezett utalás is, hiszen a példaként hozott tényállások kifejezetten a várt *dolgok* jövőbeli és bizonytalan *fogására* – így halfogásra (*captus piscium*),²⁶ madárfogásra (*captus avium*²⁷, *panthera*²⁸), vadászszákmányra (*indago plagis positis*)²⁹ – irányulnak. Itt azokkal az esetekkel foglalkozunk, ahol a Basilika párhuzamos forrásaiból *hiányzik* a szinekdoché, azaz: a *spes* → ἐλπίς.

A „*captus*” (ki-/meg|fogás) útján végrehajtott foglalással, a későbbi korokban hasznóvételi jog alapján történő birtokbavétellel elsajátítható dolgok, így a halak, vadak, madarak (vagy a *missilia*, vagyis az ünnepi alkalmakkor a nép közé dobált árujegyek, sorsjegyek, értékes ingóságok) jövőbeli, bizonytalan fogásának előre meghatározott, fix vételáron történő megvételéről szóló forrásokban előforduló remény szó (*spei emptio*) birtokos esete kétféle értelmezést tett lehetővé. „*Spei*” ugyanis mint *genitivus obiectivus* a szerződés tárgyaként *sensu proprio* értelmezhető, s így „*emptio spei*” fordítása: „reményvétel”. „*Spei*” azonban *genitivus causae* is lehet, s ekkor a remény *sensu metonymico* a szerződés célzata vagy motívuma, így „*emptio spei*” helyes fordítása: „reménybeli vétel”. Akárhogyis, a latin szövegben még szereplő szót (Pomp. 9 Sab. D. 18,1,8,1) a Basilika (Bas. 19,1,7,1) elejtette.

A Pomponius-féle Sabinus-kommentár 9. könyvéből a Digesta 18. könyvébe felvett szöveg princípiuma (Pomp. 9 Sab. D. 18,1,8^{pr}³⁰) szerint az adásvétel – a fenti kivételektől eltekintve – nem jön létre az eladott dolgok nélkül („*nec emptio nec venditio sine re quae veneat potest intellegi*”). Ezt a jogtételt a Basilika mint kivételt tűrő szabályt fenntartotta:

Bas. 19,1,7,1 (D. 18,1,8^{pr}): Καὶ ὅτι χωρὶς τοῦ πιπρασκομένου πράγματος πρᾶσις οὐ συνίσταται· καρποὶ μέντοι καὶ τοκετοὶ μέλλοντες πωλοῦνται, καὶ γεννηθέντων δοκεῖ γεγενῆσθαι ἢ πρᾶσις, ἃς οὐ γέγονε τὸ συνάλλαγμα· εἰ δὲ παρὰ γνώμην τοῦ πράτου μὴ γένωνται οἱ καρποὶ, ἐνάγεται.³¹

²⁴ D. 18,1,8,1 (Pomponius → Sabinus); D. 18,4,11 (Ulpianus → edictum).

²⁵ D. 19,1,11,18 (Ulpianus → edictum); D. 19,1,12 (Celsus).

²⁶ D. 18,1,8,1.

²⁷ D. 18,1,8,1.

²⁸ D. 19,1,11,18. Itt a „*panthera*” szó a második, ritkább jelentésében áll, amely szerint az *egy vadász*at teljes szákmányát (az összes elejtett vagy befogott vadat együtt) jelenti.

²⁹ D. 19,1,11,18.

³⁰ *Nec emptio nec venditio sine re quae veneat potest intellegi. Et tamen fructus et partus futuri recte ementur, ut, cum editus esset partus, iam tunc, cum contractum esset negotium, venditio facta intellegatur: sed si id egerit venditor, ne nascatur aut fiant, ex empto agi posse.* = Az adásvétel az eladott dolog nélkül nem képzelhető el. A jövőbeli termés és szaporulat azonban úgy adásvétel tárgya lehet, hogy amikor az elválás (születés) megtörtént, mivel az ügylet teljes, az adásvétel befejezettnek tekintendő. Ha azonban az eladón múlt, hogy a betakarítás vagy a fiallás elmaradt, akkor a vevő *ex empto* perelheti.

³¹ Innentől kezdve a görög citátumhoz tartozó lábjegyzetben Heimbach latin fordítását közlöm. Itt: *Item sine re, quae venditur, venditio non contrahitur: fructus tamen et partus futuri recte venduntur, et his editis venditio facta videtur, ex quo contractus initus est: sed si propter venditoris voluntatem non fiant fructus, convenitur.*

Hasonlóképpen nem jön létre az adásvétel az eladott dolgok nélkül. Ugyanakkor a gyümölcsök és jövőbeli sarjadékok jogszerűen eladhatók, miként ha a termék és a születés eladása történt volna, amelyből olyan kötelem keletkezik, hogyha az eladó akaratán kívüli okból elmarad az eredmény, az a megállapodás része.

Megengedett kivételnek tekinti a Basilika is – egyebek mellett – a jövőbeli halfogás vételét, azonban elejti a következő §-ban (*Pomp. 9 Sab. D. 18,1,8,1*³²) a Pomponiusnak tulajdonítható „*quia spei emptio est*” („mivel ez remény vétele/reménybeli vétel”) kommentárt:

Bas. 19,1,7,2³³ (D. 18,1,8,1): Καὶ κóττω πρᾶσις γίνεται, ὥς τὸ ἀπὸ ἀλείας, ἢ μελισσῶν, ἢ ὑπατείας· καὶ ἐὼν ἐκνικηθῇ, τί δεῖ γενέσθαι.³⁴

Miként kockázatos adásvételt kötnek, ha a halásztól a fogását, vagy a méhbefogást vagy a konzultól, mit kiszórt, veszik meg; s ha elperlik ezeket, mit kell tenni?

A Basilika Heimbach-féle kiadásának szövegéből a *spes* (ἐλπίς) egész szövegkörnyezete hiányzik. A „κóττω πρᾶσις” szerkezet latinul Heimbach szerint „*aleā venditio*”, az eredeti római szövegben ez „*quasi alea emitur*”. A Basilika tehát a reményt sem a szerződés tárgyaként, sem motívumaként nem ismeri el, és hasonló következetességgel jár el a római „*quasi alea emitur*” fordulattal is. Jóllehet a római szöveg akár a „kockázatot vesznek” (itt *alea* alanyesetben áll: „*aleā*”), akár a „kockázatosan vesznek” (itt *alea* ablativusban áll: „*aleā*”) fordulattal is visszaadható lenne – hiszen a latin kéziratok nem jelölték ezt a grammatikai különbséget (*alea* = *aleā* = *aleā*) –, a görög mégis a „κóττω πρᾶσις” fordulatot tartalmazza, amely egyszerűen „kockázatos eladás”-nak fordítható.

A Bas. 19,1,7 töredék I. és II. bekezdése alapján a kockázatos vétel egybeesik az áru nélküli adásvétellel (χωρίς τοῦ πιπρασκομένου πράγματος πρᾶσις, azaz: *sine re, quae venditur*). Ezt támasztja alá, hogy az *emptio rei speratae* esete az *emptio spei* tényállásával itt olyképp olvadt össze, hogy a forrás a „remélt dolog vételének” esete is megengedte az olyan tartalmú ügylet megkötését, amelyben tisztán a vevő kockázata lesz a várt eredmény eladónak fel nem róható elmaradása. Ebből következik, hogy a vételárral a vevő mindkét esetben feltétel nélkül tartozik (*rei speratae* és *spei emptio* esetét leginkább a vételárfizetés *feltétlensége* különbözteti meg). Ha tehát a függő gyümölcs, jövőbeli termés és szaporulat eladása érvényes ilyen

³² *Aliquando tamen et sine re venditio intellegitur, veluti cum quasi alea emitur. Quod fit, cum caput piscium vel avium vel missilium emitur: emptio enim contrahitur etiam si nihil incidit, quia spei emptio est: [...]* = Néha azonban elképzelhető az eladás a dolog nélkül is, például amikor mintegy kockázatot vesznek, miként a halfogás, a madárfogás, vagy a missilia-fogás vételekor. Az adásvétel ugyanis létrejön, mégha semmit nem fognak is, mivel ez a remény vétele. [...]

³³ A Scheltema-redakció a Ferrini-féle *Tipucitus* III. kötet 46. o. alapján csupán az alábbi hiányos, értékelhetetlen töredéket közli: „Οὐ συνίσταται πρᾶσις χωρίς τοῦ πιπρασκομένου πράγματος ... [a.f.]” Lásd: Contardus FERRINI et al. (szerk.): *Μ. Κριτου Τον Πατῆρ Τίπουκκετος: Sive librorum LX Basilicorum summarium* (Romae: Typis Polyglottis Vaticanis 1914–1957).

³⁴ *Etiam alea venditio contrahitur, veluti cum captus piscium, vel apium, vel missilium emitur: et si evicta fuerint, quid fieri debent.*

aleatórius módon is, abból *per argumentationem a maiori ad minus* adódik, hogy a bizánci jogban is van mód kisebb kockázat mellett, vagyis az *eredménytől függő hatállyal* megkötni a szerződést.³⁵

Említést érdemel, hogy a Digesta madárfogási (*captus avium*) szövege a Basilikában Heimbach szerint méhbefogásra (*captus apium*) módosult. Kérdés, hogy „madár” és „méh” latinul aprócska eltérése (*avis* ↔ *apis*) mögött, amely a görögben nyilván számottevő különbséget – ti. ὄρνις (= *avis*) ↔ μέλισσα (= *apis*) – eredményez, milyen ok állhatott: véletlen szövegromlás-e vagy gazdasági megfontoláson alapuló jogpolitika-e. Utóbbit igazolhatja a méhviasz-gyertyák jelentős piaca, amelyet a világítás és a liturgikus felhasználás miatti kereslet táplált.³⁶ A szövegromlás esete sem zárható ki ugyanakkor, hiszen több, hasonló nyelvi *lapsus*-ból (elhallás, félreolvasás) következő fordítási eltérés is található a Digesta és a Basilika párhuzamos szövegei között. Jó példa erre az adózás (*vectigal*) témakörében *van Bochove* által nemrég feltárt eset, amely a szurokgyártók (*Ulp. 10 ed. D. 50,16,17: picariarum*) és a halászok (Bas. 2,2,15: τῆς ἀλείας → *piscari[q]/arum*) adózása kapcsán veti fel a kérdést: a latinban – a görög szó visszafordítása után – jelentkező minimális különbség oka véletlen szövegromlás vagy tudatos módosítás eredménye volt-e.³⁷

3. 2. 2. A HAGYATÉKVÉTEL KÖRÉBEN

Kizárólag a Heimbach-változatban található meg az az Ulpianus által a reményvétellel párhuzamba állított hagyatékvételi módozat (*Ulp. 32 ed. D. 18,4,11*³⁸), amelyben az adásvétel tárgya „mintegy” (*quasi*) a „hagyaték reménye” (*spes hereditatis*); Ulpianus e kommentárja azonban kikerült a szövegből, mégpedig – *Daube* szerint – feltehetően azért, mert a bizánciak az érvényesnek tekintett adásvételi szerződéssel kapcsolatban a szerződés tartalmának meghatározottságát tekintették mérvadónak:³⁹

³⁵ E probléma római jogi gyökereihez lásd Volker KURZ: „Emptio rei speratae «pura» oder «sub condicione»?” *Labeo* 1974. 194–209.

³⁶ Erről részletesebben Ioannis MOTSIANOS: „Some Thoughts About the Use and the Making of Beeswax Candles in Byzantium” in Ioannis MOTSIANOS – Karen S. GARNETT (szerk.): *Glass, Wax and Metal, Lighting Technologies in Late Antique, Byzantine and Medieval Times* (Oxford: Archaeopress 2019) 210–216., <https://doi.org/10.2307/j.ctundv5k4.3>.

³⁷ *Van Bochove* szerint valószínűleg a Basilika szerkesztői által használt, az idősebb Anonümosz által készített, görög nyelvű Digesta-fordítás egy olyan, latin nyelvű, vulgárjogi Digesta-összefoglalás (rövidítés) alapján készülhetett, amelynek szövegében már megjelent a kritikai kiadások által eredetinek vélt „*picariarum*” szóról a hitelesnek el nem fogadott „*piscariarum*” szóra való áttérés, és ennek görögre fordítása eredményezte a szembeötlő eltérést. Lásd Thomas Ernst VAN BOCHOVE: „Fish or Pitch? On the role of B. 2,2,15,1 in the constitution of the text of D. 50,16,17,1” in Maria YOUNI – Lydia PAPARRIGA-ARTEMIADI (szerk.): *Constantinos G. Pitsakis In Memoriam* = Contributions to Legal History, Vol. 17 (Athens: Academy of Athens 2023) 83–91., 88–91.

³⁸ *Nam hoc modo admittitur esse venditionem 'si qua sit hereditas, est tibi empti', et quasi spes hereditatis: ipsum enim incertum rei veneat, ut in retibus.* = Bizony ily módon is elfogadható az eladás: »ha bármi is lesz a hagyaték, az legyen általad megvéve«, mely mintegy a hagyaték reménye. Itt is meg nem határozott dolgot adnak el, miként a hálókban.

³⁹ David DAUBE: „Certainty of Price” in David DAUBE (szerk.): *Studies in the Roman Law of Sale. Dedicated to the Memory of Francis de Zulueta* (Oxford: Clarendon 1959) 9–45., 13.: „[...] the

Bas. 19,4,9-11 (D. 18,4,11): Καὶ εἰ συνέδοξεν, ὅπερ ἔχει δίκαιον ὁ πρᾶτης, τοῦτο μόνον πράττειν, ἢ εἴτις ἐστὶν κληρονομία, ἔστω σοι πεπραμένη· καὶ εἰ ᾗδει ὁ πρᾶτης, μὴ διαφέρειν αὐτῷ τὴν κληρονομίαν, πῶς ἐνέχεται ἀπὸ δόλου.⁴⁰

És ha úgy tetszik, hogy mindaz legyen eladva, amit az eladó (a hagyatékból) bír, vagy úgy állapotnak meg, hogy 'ha van hagyaték, az legyen neked eladva', akkor az eladó, ha tudta, hogy őt a hagyaték nem illeti, csalárdsággal felel.

Az *emptio hereditatis* szavatosságot kizáró mellékegyezménye (*talīs-qualīs*-klauzula) értelmezhető az eladó jövőbeli örökös jogállásáért⁴¹ és a megszerzendő örökség pozitív egyenlegéért való felelősség előzetes kizárásaként is. A csalárdsággal (*dolus*) való felelősség kizárólagossága mind a két esetben teret enged, hasonlóan a Digestához, mely megtoldja az esetet a jövőbeli halfogás megvételénél fennálló kockázatosságra való utalással (*ipsum enim incertum rei veneat, ut in retibus*). A később tárgyalandó halászlát eset (*Cels. 27 dig. D. 19,1,12*) alapján a hálövetés és a fogás átadásának szándékos elmulasztása szerződésszegés, a fogás természetes sikertelensége nem. Ha ezzel a hagyatékvételi esetet párhuzamba állítjuk: az örökös jogállás kizárt voltáról való tudomás a hálövetés szándékos elhanyagolásával analóg.⁴²

3. 2. 3. A JÖVŐBELI KERESÉTI JOG ÁTRUHÁZÁSA KÖRÉBEN

Decius császár (249–251) 250. évi rendelete (C. 8,53,3⁴³) szerint az ajándékba kapott, jövőbeli kereséti jog ingyenes és visszerthes átruházása (*transfere*) az ajándékozó teljes beleegyező nyilatkozatával (*plena intercedente donatoris voluntate*) megengedett. A Basilika mellőzi a remény szót, jöllehet a két fontos *antecessor*, Theodórosz és Izidórosz Basilika szerkesztői által ismert⁴⁴ iratai a római császári rendelethez hasonlóan tárgyasetben (*spem* = ἐλπίδα) tartalmazták a remény szót.

Byzantines cut out his [Ulpian's – B. J.] comment, concentrated on the secondary question of certainty or uncertainty and declared the sale valid."

⁴⁰ *Et si placuerit, id tantum venire, quod iuris venditor habeat, aut dictum sit: si qua hereditas est, est tibi vendita: et si scierit venditor, ad se non pertinere hereditatem, quomodo de dolo teneatur.*

⁴¹ Vö. Paul. 14 Plaut. D. 18,4,13.

⁴² A szakirodalom ellentmondásos: J. A. C. THOMAS: „Venditio hereditatis and emptio spei” *Tulane Law Review* 1959. 541–550., 541., 549.; MAX KASER: „Erbschafts Kauf und Hoffnungskauf” *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano* 1971. 45–59., 54., 57.; ALFREDO CALONGE: *La compraventa civil de cosa futura: Desde Roma al la doctrina europea actual* (Salamanca: Imprenta Núñez 1963) 44.; MAGDOLNA SZÜCS: „L'heredità futura come oggetto del contratto (patto) nel diritto classico e postclassico” *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité* 2012. 197–216.; MARIA FEDERICA MEROTTO: „Riflessioni sulla disposizione dell'heredità futura (?): Nuovi spunti palinogenetici per l'esegesi di D. 18.4.11 (Ulp. 32 ad ed.)” *Quaderni Lupiensis di Storia e Diritto* 2020. 143–160.; ELENA MARELLI: *La compravendita dell'eredità in diritto romano* (Torino: Giappichelli 2020) 69–74.

⁴³ *Spem futurae actionis plena intercedente donatoris voluntate posse transferri non immerito placuit.* = Hogy a jövőbeli kereset reménye az ajándékozó teljes beleegyezésével átruházható, nem tartjuk érdemteleneknek.

⁴⁴ Egyesek szerint törvényerejük volt (*G. E. Heimbach, J.-A.-B. Mortreuil*), mások szerint nem hivatalos szövegek voltak (*K. S. Zachariä von Lingenthal, C. W. E. Heimbach*), megint mások szerint a Basilikához annak 11. századi revíziója során is hozzáfűzhették azokat (*A. Schminck*). Részletesen lásd TROIANOS (16. l.) 227.

Ez is azt támasztja alá, hogy a szó törlése csak később, akár a Basilika szerkesztése során is történhetett, és az tudatos volt.⁴⁵ A Monomakhosz-jogiskola 11. századi tanára, *Attaliosz* „Poiéma nomikon”-ja⁴⁶ alapján a Basilika-kiadások meg-egyeznek:

Bas. 47,1,37 (C. 8,53,3): Δύναται τις καὶ μέλλουσιν δωρεῖσθαι ἀγωγὴν τινι.⁴⁷

A jövőbeli kereset ugyancsak elajándékozható.

A két antecessor scholionjai a bevezető három szóhoz fűződnek, és arról az eset-ről szólnak, amikor: „a jövőbeli keresetjognak a reményét ajándékozzák el”. Theodórosznál ez:⁴⁸ „δωρεῖται τις καὶ ἐλπίδα ἀγωγῆς”, Izidórosznál⁴⁹ pedig: „ὅτι δυνατόν καὶ τὴν ἐλπίδα τῆς ἐσομένης ἀγωγῆς δωρεῖσθαι”. A Basilika és már a *scholia* is (!) megszorítva veszik át a rendeletet, és *csak ajándékként* (δωρεῖσθαι δύναται) engedik meg az átruházást, nem pedig általában, azaz akár ingyenesen, akár visszterhesen (*transfere*).

3. 3. A RECEPCIÓ I.

Az alábbi esetsorok három összefüggő témakörbe sorolható. Az összefüggés az, hogy a remény szó (*spes*, ἐλπίς) valamennyi esetben a jövőbeli vagyontárgy bizonytalan voltának, nem meghatározható értékének, vagyis egy *gazdasági várakozásnak* a kifejezésére szolgáló, képletes nyelvi eszköz. Minthogy pedig ez, az előzőektől eltérően, nem esik egybe a remény szerződési tárgyként, ügyleti motívumként történő értelmezésével, a Basilika szövegében a latin alakok recepcióját figyelhetjük meg. A három témakör a következő:

- a) az első a *hagyaték értékének* megállapításával függ össze: a feltételtől függő követelést a *halál bekövetkezésekor*, azaz a függés alatti, nem meghatározott, így bizonytalan, tehát csupán becsülhető és feltehetően kisebb értéken kell a hagyatékhoz számítani, nem pedig a feltétel bekövetkeztekori, határozott, így valószínűleg nagyobb értéken;
- b) a második a *váláskor megosztandó vagyon* (tkp. a hozomány utolsó évi gyümölcsei) *értékének* megállapításával kapcsolatos, amikor a szőlőszüret értéke a felek

⁴⁵ Miként a módszertani összefoglalóban utaltam rá: a Basilika szerkesztői a Codex esetében Thalelaiosz és Anatoliosz kommentárját használták.

⁴⁶ Ennek bevezetése szól Izidórosz szerepéről. Lásd Ioannis D. ZEPOS – Panagiotos ZEPOS: *Jus graeco-romanum*. Vol. 7 (Athen: Phexes 1931) 416. Vö. TROIANOS (16. lj.) 63–64.

⁴⁷ *Potest quis etiam futuram actionem alicui donare*.

⁴⁸ Lásd ehhez röviden (szakirodalommal) TROIANOS (16. lj.) 112., 115–116., 206., 215.

⁴⁹ *Thüngen* szerint a 2. scholionban Izidórosz Decius meglehetősen terjedelmes reskriptumát annak tényleges jogi tartalmára sűrítette. A BS 2769/3 - 4 ad Bas. 47,1,37 palingenéziájához lásd Lothar THÜNGEN: „Zum Codex-Unterricht des Antezessors Isidor, Versuch einer Palingenesie” *Privateröffentlichung in Academia.edu* (2021) 1–46., 9.: „In Scholion Nr. 2 komprimierte Isidor das von Decius recht gespreizt formulierte Reskript auf seinen tatsächlichen Gehalt. Das Lemma lautete wohl in der Ekdisis: ‚Decius Spem futurae’. Dann folgte vermutlich die Ergänzung in Z. 4, zusammen 31 Buchstaben, zuzüglich eines diakritischen Zeichens nach dem Lemma.”

szület *előtti* válása miatt csak a válás utáni, következő szüret eredményeként lesz megállapítható, így az nem a szüretkori (határozott, nagyobb), hanem a *válás kimon-dásakori* (bizonytalan, kisebb) értéken veendő figyelembe;

c) a harmadik pedig azzal foglalkozik, hogy megterhelheti-e zálogjoggal a sportoló egy jövőbeli győzelméért járó díját, illetve annak reményét: itt is az ügylettárgy bizony-talansága adja az előző tényállásokkal való rokonság alapját, jóllehet ez tilos ügylet.

3. 3. 1. A FELTÉTELTŐL FÜGGŐ KÖVETELÉS REMÉNYE

A jusztniniánuszi Intitúcióknak általában a kötelmi várománnyal összefüggésbe hozott⁵⁰ szövegében (I. 3,15,4⁵¹) a „*spes*” szó az egyszerű nyelvtani értelmezés szerint mint az öröklés része, az átruházás tárgya (*spem transmittere*) szerepel:

I. 3,15,4: [...] *ex condicionali stipulatione tantum spes est debitum iri, eamque ipsam spem transmittimus, si, priusquam condicio existat, mors nobis contigerit.*

Feltételes ígéretből csak a követelés későbbi létrejöttének reménye fakad, így, ha a feltétel bekövetkezése előtt ér utol a halál, e reményt ruházzuk át [az örökösrre].

A töredéket a Basilika teljes egészében elejtette, ez azonban *nem* támasztja alá a *tudatos dereguláció*, mert az inkább annak tudható be, hogy a jusztniniánuszi Intitúciók helyett annak Theophilosz-féle parafrázisát vették alapul.⁵² Ezért egy Intitúció-szöveg hiánya nem igazolja a tematikus okból végrehajtott deregulációt. A feltételtől függő követelések öröklésére vonatkozó Digestabeli kazuisztikára azonban kiterjedt a Basilika szerkesztőinek figyelme. Az egyik szövegben (*Ulp. 62 ed. D. 50,16,54*⁵³) a „remény” szó megjelenik, és a töredéket recipiáló Basilika is (Bas. 2,2,51) megtartotta azt. A szövegben ugyanis a „*spes*” és az „ἐλπίς” annak a függő jogi helyzetnek, avagy annak a gazdasági értelemben vett „várakozás”-nak⁵⁴ a leírására szolgál, amelyben a feltételes jogosult van, tehát a „remény” sem ügylettárgyként, sem tranzakciós célként nem interpretálható, mert *arra közvetlen szerződési akarat nem irányul*.

⁵⁰ A várományt *Finkenauer* az értelmezés, nem a fordítás körébe utalja: THOMAS FINKENAUER: „Stipulation (Verbalkontrakt)” in Ulrike BABUSIAUX et al. (szerk.): *Handbuch des Römischen Privatrechts* (Tübingen: Mohr Siebeck 2023) 564–624., 591., <https://doi.org/10.1628/978-3-16-160139-2>. Hasonlóan ANDREAS WACKE: „Die Konstruktion des Anwartschaftsrechts aus bedingter Übereignung und der favor dotis bei Ulpian D. 23.3.91” in PASCAL PICHONNAZ et al. (szerk.): *Spuren des Römischen Rechts, Festschrift für Bruno Huwiler* (Bern: Stämpfli 2007) 651–674., 673.

⁵¹ [...] *ex condicionali stipulatione tantum spes est debitum iri, eamque ipsam spem transmittimus, si, priusquam condicio existat, mors nobis contigerit.* = Feltételes ígéretből csak a követelés későbbi létrejöttének reménye fakad, így – ha a feltétel bekövetkezése előtt ér utol a halál – épp ezt a reményt ruházzuk át.

⁵² TROIANOS (16. lj.) 206.

⁵³ „*Condicionales creditores*” dicuntur et hi, quibus nondum competit actio, est autem competitura, vel qui spem habent, ut competat. = Feltételes jogosultaknak nevezzük azokat, akiket egyelőre nem illet meg a kereset, de akik majd élhetnek azzal; mint akiknek reményük van, hogy perelhetnek.

⁵⁴ Wacke szerint itt *spes* inkább a nyomatékosabb jellegű, objektív „várakozás” („*Erwartung*”) kifejezéssel fordítandó, semmint a szubjektív, nem annyira eredményközpontú „remény” szóval. WACKE (50. lj.) 673–674.

Bas. 2,2,51 (D. 50,16,54): Αἰρετικο δανεισται λέγονται καὶ οὗτοι, οἷς οὐπο ἀρμόζει ἀγωγή, μέλλει δὲ ἀρμόσειν ἤτοι οἱ ἐλπίδα ἔχοντες, ἵνα ἀρμόσῃ.⁵⁵

Feltételes jogosultak azok, akik még nem jogosultak a keresetre, de majd jogosultak lesznek rá; vagy olyanok, akiknek reményük van arra, hogy a kereset a javukra fog szólni.

A Basilika adásvételi szövegei közül csupán egy tartalmazza a „remény” kifejezést, és ez az Institúciókhoz hasonlóan szintén a feltételes követelés öröklésével kapcsolatos. A *lex Falcidiát* tárgyaló töredék (*Gai. 18. ed. prov. D. 35,2,73,1*⁵⁶) arról szól, hogy az örökhagyó halála idején még függő feltételhez kötött követelésnek – mint hagyatéki vagyontárgynak – az értékét hogyan kell meghatározni. Itt tehát az öröklés tárgya nem a „remény” – miként a Basilika szövegéből más ok miatt kiesett Institúció-szövegben –, hanem maga a függő követelés. A Basilikában recipiált szöveg is azt a dilemmát veti fel, hogy vajon a függő követelést mely időpontra nézve kell értékelni, és a jogosult (*stipulator*) vagyonához hozzáadni, illetve a kötelezett (*promissor*) vagyonából levonni: a jogutódláskori (függés alatti, kisebb) értéken-e vagy a feltétel *post mortem* bekövetkezésekor (feltehetőleg nagyobb) értéken-e. A szöveg Heimbach-féle verziója megegyezik a *Scheltema*-kiadás szövegével, amelyet a *Florilegium Ambrosianum* és a *Peira* alapján állítottak össze. Itt csak a konkrét szövegösszefüggést idézem:

Bas. 41,1,72,1 (D. 35,2,73,1): [...] τὰ αἰρετικὰ χρέα [...] τοσούτου λογίζονται εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ διαθεμένου, ὅσον δύναται ἢ ἐλπὶς αὐτῶν πραθῆναι [...] ⁵⁷
[...] a feltételes követelések [...] annyira számítandók hozzá az örökhagyó vagyonához, amennyire azok reménye eladható [...]

A feltételes, függő hatályú követelést tehát a halál bekövetkeztekor megállapítható, bizonytalan, kisebb értéken kell az elhunyt jogosult hagyatékához számítani. Az értékbecslés alapja az, amit egy bizonytalan aktívum határozottá válásához fűzött várakozás jelent *követeléskezelési szempontból*. Itt a remény tranzakciós kontextusa, vagyis a reá közvetlenül irányuló szerződési akarat hiányzik, mert az „ἐλπὶς αὐτῶν πραθῆναι” fordulat, hasonlóan a római „*quanti ea spes obligationis venire possit*” szöveghez, annak kifejezésére szolgál, hogy a hagyatéki vagyontárgy, a füg-

⁵⁵ Heimbach latin fordítása megegyezik a Digesta-szöveggel (D. 50,16,54): *Condicionales creditores dicuntur et hi, quibus nondum competit actio, est autem competitura, vel qui spem habent, ut competat.*

⁵⁶ *Magna dubitatio fuit de his, quorum condicio mortis tempore pendet, id est an quod sub condicione debetur in stipulatoris bonis adnumeretur et promissoris bonis detrahatur. sed hoc iure utimur, ut, quanti ea spes obligationis venire possit, tantum stipulatoris quidem bonis accedere videatur, promissoris vero decedere. [...]* = Nagy volt a kétség azokról, akiknél a feltétel a halál idejében függőben van, azaz, hogy vajon a hitelezőnek a vagyonához számítatik-e az, amellyel valaki feltételesen tartozik, és az adósnak a vagyonából levonatik-e az. De azzal a joggal élünk, hogy amennyire a kötelezettségnek ez a reménye eladható, annyiban a hitelező vagyonához látszik hozzáadódni, az adósét pedig csökkenteni.

⁵⁷ [...] *debita conditionalia aut tanti in bonis testatoris computantur, quanti spes eorum venire potest, aut [...]*

gő követelés értékbecslése tekintetében a halál függés (*Schwebezustand*) alatti időpontja a meghatározó. A „*spes venire potest*” fordulat ellenére tehát *nem* arról van szó, hogy a remény *általában* eladható, hanem arról, hogy a *függő követelés* a hozzá fűzött *várakozás alapján* „mennyiért lenne eladható” (*ut quanti venire possit*).

3. 3. 2. A KÖVETKEZŐ SZÜRET REMÉNYE

Ulpianus Sabinus-kommentárjának a Digestába felvett (*Ulp. 31 Sab. D. 24,3,7,3*⁵⁸) töredéke⁵⁹ azt vizsgálja, hogyan kell egy bizonytalan vagyontárgy értékét megbecsülni. A szöveg a jövőbeni szőlőtermés értékének kiszámítására szolgáló módszer alkalmazásával foglalkozik a válás esetén megosztandó vagyon, vagyis a hozomány utolsó évi gyümölcsei értékének megállapítása kapcsán.⁶⁰

Bas. 28,8,7 (D. 24,3,7,3): Εἰ δὲ καὶ ὑπολιμπάνονται τῇ μισθώσει μῆνες, τυχὸν μετὰ περισμὸν τοῦ γάμου πρὸ τῆς τρύγης λυθέντος καὶ αὐτῶν τὸ μίσθωμα συλλογίζεται μετὰ τῆς ἐλπίδος τῆς τρύγης.⁶¹

Ha a bérleti szerződés több hónapig tart, úgy vélem, hogy ha a válás a szüret előtt történik, a szőlőtermést a következő szüret reménye szerint kell megállapítani.

A forrásszöveg a reményt itt sem ügylettárgyként használja, hanem arra mint képszerűen meghatározott értékmérési irányelvre tekint. Ezért nem különös, hogy azt a Basilika recipiálta. A következő szüret reménye (*spes futurae vindemiae* = ἐλπίς τῆς τρύγης) tehát csupán arra a kérdésre ad feleletet, hogy a formuláris per, illetve a bizánci császári perrend bírójának milyen módszerrel kell felbecsülnie egy jövőben meghatározottá váló vagyontárgy értékét: a váláskori bizonytalan, vagy a szüretkori (válás utáni) meghatározott értéken-e. Jól látható a korszakokon átívelő következetesség: a Digesta és a Basilika hasonlóan ítél mindkét esetben: a hagyaték értékét a halál, a megosztandó vagyon értékét a válás időpontjában kell megállapítani, az érték bizonytalan volta ennek nem akadálya, a becslés alapja pedig a gazdasági várakozás.

⁵⁸ *Item si messes eius anni, quo divortium factum est, colonum ex forma locationis sequantur, ante vindemiam soluto matrimonio nihilo minus pecunia messium in computationem cum spe futurae vindemiae veniet.* = Ha a termés a házasság felbontásának évében a bérleti szerződés feltételeinek megfelelően a bérlőé volt, és a házasságot a szüret előtt felbontják, a termésből származó pénzt a következő szüret reménye szerint kell kiszámítani.

⁵⁹ Jan Dirk HARKE: *Libri ad edictum — libri ad Sabinum. Zu den sogenannten Kommentaren des Domitius Ulpianus* (Berlin/Boston: De Gruyter 2022) 119–121., <https://doi.org/10.1515/9783110773736>. A régebbi szakirodalomból: C. F. VON GLÜCK: *Ausführliche Erläuterung der Pandecten*. Teil XXVII, Abt. 2 (Erlangen: Palm'sche 1826) 292–293.; Philipp LOTMAR: „Die Verteilung der Dosfrüchte nach der Auflösung der Ehe” *Jherings Jahrbücher* 1894. 225–298., 244–245.; Leo VON PETRAŽYCKI: *Vom Standpunkt des positiven Rechtes und der Gesetzgebung. Drei civilrechtliche Abhandlungen* (Berlin/Boston: De Gruyter 1892) 11.

⁶⁰ A hozomány házasság alatt és után beszédett gyümölcseiről: Jakob F. STAGL: „Ehegüterrecht” in Ulrike BABUSIAUX et al. (szerk.): *Handbuch des Römischen Privatrechts* (Tübingen: Mohr Siebeck 2023) 876–923., 895–896., <https://doi.org/10.1628/978-3-16-160139-2>.

⁶¹ *Sin autem locationi supersint menses, puta post messem matrimonio ante vindemiam soluto: eorum quoque merces computatur cum spe vindemiae.*

3. 3. 3. JÖVENDŐ SPORTGYŐZELEM DÍJÁNAK REMÉNYE

Alexander Severus 233. évi rendelete (C. 8,16,5⁶²) szerint tilos zálogjoggal terhelni annak a díjnak a reményét (*spem praemiorum pignerare*), amelyet a sportoló győzelme esetén nyerhet el. A rendelet jogpolitikai indoka, hogy a sport és a verseny tisztasága, a római gondolkodásban dicsőnek tartott, kemény emberi erőfeszítés eredményének erkölcsi értéke csak úgy óvható meg, ha a győzelem és az azért remélt jövedelem a verseny előtt nem eshet a hitelezők áldozatául.⁶³

Bas. 25,5,24 (C. 8,16,5): Οὐ δυνατόν ὑποτίθεσθαι τὰ ἐλπιζόμενα ἔπαθλα ὑπὲρ τοῦ στεφάνου.⁶⁴

Nem terhelhető záloggal a díj, amit a győzelemért remélnek.

A tilalmat tehát a Basilika is fenntartja, míg azonban a Codex főnévi alakban, vagyis a mondat tárgyaként jelöli meg a reményt (*spem pignerare*), addig a Basilika óvakodik ettől, és „*spes*”-t (ἐλπίς) igei alakban (ἐλπίζω = *sperare*) recipiálja. A zálogjog a tilalomra tekintettel tehát sem a „díj reményét”, sem a jövőbeli, bizonytalan díjat nem terhelheti, ezért a győzelem mint feltétel bekövetkezésével hatályosuló zálogszerződés tilos. A párhuzamos tilalom miatt tehát a főnévi és igei alak eltérése a recepció szempontjából nincs jelentősége.

3. 4. A RECEPCIÓ II.

Az előző két fejezetben a szinekdoché funkcióját betöltő „*spes*” deregulációját, illetve recepcióját vizsgáltuk. Ez a fejezet azonban a „jogi képes beszéd” (szinekdoché) másik esetének, a „hálódobás” megvételének (*iactum retis emere*) recepcióját elemzi.

A jövőbeli, nem pontosan meghatározható dolgok fix vételáron történő megvételéről szóló, a bizonytalanságot és a kockázatviselést a „remény” jogügyleti tárggyá, avagy motívummá tételével kifejező Digesta-hely (D. 18,1,8,1) mellett két további fragmentum, így *Cels. 27 dig.* D. 19,1,12⁶⁵ és *Ulp. 32 ed.* D. 19,1,11,18⁶⁶ tényál-

⁶² *Spem eorum praemiorum, quae pro coronis athletis pensitanda sunt, privata pactione pignerare minime admittendum est* [...] = Annak a díjnak a reményét, amelyet a sportoló győzelme esetén nyer el, a felek megállapodásával elzálogosítani a legkevésbé sem megengedett. A hazai szakirodalomban ld. GEDEON Magdolna: *Az antik Róma „sportjoga”* (Budapest: Novotni 2005) 59–60.

⁶³ David DAUBE: „Purchase of a Prospective Haul” in David COHEN – Dieter SIMON (szerk.): *David Daube, Collected Studies in Roman Law*. Vol. 1 (Frankfurt a. M.: Klostermann 1991) 553–560., 555–556.; Andreas WACKE: „Athleten als Darlehensnehmer nach römischem Recht” *Gymnasium* 1979. 149–162., 149–151., 161–162.

⁶⁴ *Praemia, quae sperantur pro corona, pignori dari non possunt.*

⁶⁵ *Si iactum retis emero et iactare retem piscator noluit, incertum eius rei aestimandum est: si quod extraxit piscium reddere mihi noluit, id aestimari debet quod extraxit.* = Hogyha hálövetést veszek, és a halász nem akarta hálóját kivetni, úgy ennek bizonytalan értéke becsülendő fel; míg akkor, ha a kifogott halat nem akarta nekem átadni, akkor felbecsülni azt kell, amit kifogott.

⁶⁶ *Neque enim bonae fidei contractus hac patitur conventionione, ut emptor rem admitteret et pretium venditor retineret. nisi forte, [...], ut venditor nummos accipiat, quamvis merx ad emptorem non*

lása is megegyezik a reményvételi tényállások egyikével, jöllehet előbbi esetében a „halfogás”, utóbbinál a „hálövetés” a vétel tárgya (D. 18,1,8,1: „*captus piscium emitur*” = D. 19,1,12: „*iactum retis emero*”). A Celsus digestáiból a juszteniánuszi Digestába felvett szöveg (D. 19,1,12) a „*spes*”-hez hasonlóan szinekdochikus kifejezéssel, a „*iactum retis emere*” kifejezéssel ugyancsak *sensu metonymico* ragadja meg az ügylet bizonytalan kimenetele miatti szerződési kockázatot.

Mint ahogy azonban mindkét párhuzamos Digesta-hely kerüli a „*spes*” kifejezés használatát, és helyette egy alternatív szinekdochét tartalmaz, ez a képletes megfogalmazás már megtalálható a Heimbach-féle Basilika-szövegben: „*iactum retis [a piscatore⁶⁷] emere*” → „βόλον ἀλείας ἀγοράσω”. A βόλος a *iactus*-hoz hasonlóan „dobás”-t, „hajítás”-t jelent, azonban az összehasonlító filológia (közelebbről Euripidész: *Bacchánsnők*, 847⁶⁸) alapján az valójában – kifejezetten – a „*iactus/captus retis*”, vagyis a „hálövetés/-fogás” megfelelője.

A D. 19,1,12 a „megvett hálövetés” várt eredményének az eladó miatti (ti. nem megy ki halászni, vagy a fogást nem adja át) elmaradásáról, míg a D. 19,1,11,18 a jogszavatosság kizárt voltáról szól. Előbbi a Basilika *Scheltema*-kiadásából hiányzik, a Heimbach-redakció viszont a *Tipukeitosz* alapján rekonstruálva, töredékesen tartalmazza azt.

Bas. 19,8,12 (D. 19,1,12): Καὶ περὶ τοῦ, ἐὰν βόλον ἀλείας ἀγοράσω, καὶ οὐ βούλεται ὁ ἀλείεὺς ἀλειῦσαι, ἢ ἀλειύσας οὐ δίδωσί μοι τὸ ἀλειυθέν, τί γίνεται.⁶⁹

És arról, hogy a halászháló kivetését veszem meg, és a halász nem akarja hálóját kivetni, vagy azt, amit fogott, nekem nem adja át.

A diszpozíció hiánya miatt a szöveget rendszertanilag kell értelmezni részint a közvetlenül megelőző fragmentum (Bas. 19,8,11,1-2, lásd alább), részint a témakör *sedes materiae*-je (Bas. 19,1,7,1) alapján. A római szöveg szerint a marasztalási összeg a *hálövetés* elmulasztása esetében (*iactare retem piscator noluit*) a relative bizonytalan, szokásos fogás becsült értéke (*incertum eius rei aestimandum est*), míg akkor, ha az eladó a tényleges *fogás átadását* mulasztja el (*si quod extraxit piscium reddere mihi noluit*), a perelhető érték a tényleges fogás becslőesküvel megállapított értéke (*id aestimari debet quod extraxit*).

pertineat, veluti cum futurum iactum retis a piscatore emimus aut indaginem plagis positus a venatore, vel pantheram ab aucupe: nam etiamsi nihil capit, nihilo minus emptor pretium praestare necesse habebit. = A *bona fides* szerinti szerződés nem tűr olyan megállapodást, hogy a vevő nem jutván az áruhoz, az eladó a vételárat megtarthatja. Kivéve talán, [...], hogyha az eladó átveszi a vételárat, ámbar a vevőhöz az áru el nem jutott; amikor például a halásztól vesszük meg hálójának jövőbeni kivetését, vagy a vadásztól az általa felállított csapda zsákmányát vagy a madárász zsákmányát. Bizony mégha semmit nem fognak, a vevő a vételár megfizetésével tartozik.

⁶⁷ Lásd D. 19,1,11,18.

⁶⁸ Lásd Euripidész: *Bacchánsnők* c. tragédiája 847. sorában, βόλος adnotációját. Robert Ylverton TYRRELL (szerk.): *The Bacchae of Euripides, With a Revision of the Text and a Commentary* (London: Macmillan (1906) 112.

⁶⁹ *Et de eo, quid fiat, si iactum retis emero, et iactare rete piscator nolit, vel id, quod extraxit, mihi non praestet.*

Az e forráshely előtti, terjedelmes ulpianusi szakaszt (D. 19,1,11,18) a Basilika rövidítve és átstrukturálva, de a lényegét tekintve intakt formában megőrizte, jóllehet elvetette a „*iactum retis emere*” (hálövetés vétele) figuratív kifejezést, és helyette a neutrális „halászat” (ἀλείας) szót használta – a római joghoz hasonlóan kizárva a szavatosságot. A Heimbach- és Scheltema- kiadás között nincs lényegi eltérés, előbbi a *Fabrot*-féle *Szünopszisz* és a *Tipukeitosz*, utóbbi a *Zepos*-féle *Szünopszisz* alapján rögzítette a szöveget:

Bas. 19,8,11,1-2 (D. 19,1,11,18): ἐνδέκεται γὰρ τὸν πρᾶτην κερδᾶναι τὸ τίμημα, καὶ τὸν ἀγοραστὴν μὴ σχεῖν τὸ πρᾶγμα, ὥς ἐπὶ ἀλείας καὶ θήρας. κἄν γὰρ μηδὲν κρατηθῇ, δίδωσιν ὁ ἀγοραστὴς τὸ τίμημα.⁷⁰

Megeshet, hogy az eladó a vételárral gazdagodik, de a vevő a dolgot nem szerzi meg, mint halászat és vadászat esetén: ha semmit nem fogtak, a vevő a vételárral tartozik.

Az elsőként citált szövegben megjelenő „κἄν γὰρ μηδὲν κρατηθῇ”-fordulat és benne különösen „κρατηθῇ”, vagyis a „κρατέω” (= meg/kilfog) ige konjunktív, E/3 személyű, passzív, aorisztoszi (elbeszélő múlt idejű) alakja ad eligazítást: a vevő vételárfizetési kötelezettsége ugyanis csak attól független, hogy nem fogtak semmit, de ebből a feltételes mellékmondat logikája alapján az következik, hogy az eladónak a vételár perlésére a *fogás megkísérlése* ad alapot, másként fogalmazva: hálókivetés hiányában a kifizetett vételár vissza is perelhető (*recuperatio pretii*), hiszen az „*id quod interest*”-fordulattal kifejezett érdekiegyenlítő funkció így is érvényesülhet.⁷¹

Eszerint az eredményesség irreleváns, tehát a vevőre esik mind a fogás használata, mind az üres háló vesztesége. Akkor tehát, ha a fogás átadásának elmaradása a fogás sikertelenségére vezethető vissza, a vételár jár. Nem jár viszont a vételár abban az esetben, ha a fogás átadása azért maradt el, mert az eladó a hálövetést elmulasztotta, vagy a fogás átadását megtagadta (ahogy Celsusnál D. 19,1,12 alatt). A vevő eladóval szembeni követelése értelemszerűen a szokásos vagy a tényleges fogás értékéhez igazodhat – a becslés (*aestimatio*) lehetőségét a Basilika adásvételről szóló, 19. könyve számos helyen fenntartotta.

Egyként erősíti meg ezt a jövőbeli termés, szaporulat vételéről szóló forráshely latin (D. 18,1,8pr: *sed si id egerit venditor, ne nascatur aut fiant, ex empto agi posse*) és görög (Bas. 19,1,7,1: ἀφ' οὗ γέγονε τὸ συνάλλαγμα· εἰ δὲ παρὰ γνώμην τοῦ πρᾶτου μὴ γένωνται οἱ καρποὶ, ἐνάγεται) megfogalmazása, mely az eladót akkor teszi perelhetővé (felelőssé), ha rajta múltott a hozam elsajátításának elmaradása, hiszen a megállapodás része, hogy az eredmény az eladó akarátán *kívüli* okból a *vevő* kockázatára szerződésszegés *nélkül* elmaradhat.

⁷⁰ [...] *Nam fieri potest, ut venditor pretium lucretur, et emtor rem non habeat, velut in piscatione et venatione. Nam etiamsi nihil captum fuerit, tamen emtor pretium praestat.*

⁷¹ Wolfgang ERNST: „Klagen aus Kauf (actio empti, actio venditi)” in Ulrike BABUSIAUX et al. (szerk.): *Handbuch des Römischen Privatrechts* (Tübingen: Mohr Siebeck 2023) 2039–2288., 2147., <https://doi.org/10.1628/978-3-16-160139-2>.

3. 5. KÖVETKEZTETÉSEK

A jusztiinianuszi Digesta (533) és Codex (534) magas kockázatú szerződésekkel kapcsolatos, elvi jelentőségű forrásainak a leóni Basilika (892?) szövegében való továbbélésével összefüggésben az alábbi három jelenség körvonalazható.

- 1) A Basilikából *hiányzik* a „*spes*” olyan kontextusa, ahol az a római jogi, latin szövegben a szerződés tárgyaként, motívumaként értelmezhető (*dereguláció*).
- 2) A Basilikában *megtalálható* a „*spes*” olyan kontextusa, ahol az a római szöveg alapján a szerződés tárgyaként, motívumaként *nem* értelmezhető, hanem az – mint a gazdasági várakozások képletes szinonimája – érdek- és értékmérő szempont (*receptió I.*).
- 3) A Basilikában *megtalálható* a „*iactus retis*” olyan kontextusa, amely a „*spes*” képletes nyelvi eszközzel egyenértékű (*receptió II.*).

E három jelenség alapján két további filológiai tényre vonhatunk le következtetést.

- 1) A „*spes*” deregulációja és receptiója logikailag zárt, egymással összefüggő egységet képez, így az egy *tendencia* része, amely *tudatos* szerkesztői lépést valószínűsít.
- 2) A „*iactus retis*” receptiója azt támasztja alá, hogy a Basilika szerkesztőinek és az általuk felhasznált kéziratok (mutatók, átiratok, összefoglalások) szerzőinek nem az okozhatott problémát, hogy egy jogi, normatív⁷² szövegben képletes beszédmóddal fejezzék ki az eset által felvetett jogkérdés eldöntésének lényegét, hanem a háttérben olyan indok állhatott, amely kifejezetten a „*spes*” normatív alkalmazását gátolta olyan esetekben, amikor azt a Digesta (Codex) a szerződés tárgyaként, motívumaként szerepeltette.

Ezek a filológiai jelenségek tehát tendenciózusak, így mögöttük valószínűleg nem egy véletlenszerű tény vagy körülmény, hanem inkább tudatos emberi cselekvés áll, amelyet – lehetséges céljai, motívumai tekintetében – érdemes további vizsgálat tárgyává tenni.

4. A DEREGULÁCIÓ JOGPOLITIKAI INDOKAI

A szövegváltozás indokai körében három főhipotézisünk a következő: a *régi jog megtisztítása*, a jog „*regrécizálása*”, azaz „visszagörögösítése” és a *keresztény államvallás jogpolitikai hajtóereje*. A Makedón-dinasztia birodalmi céljait és jogalakító tevékenységét befolyásoló számos faktor közül – *általában* véve – ugyancsak a keresztény szemlélet, illetve a birodalom és a szokások fokozatos „hellenizálása” mint tényezők szerepét emeli ki a neves bizantinológus, *Spyros Troianos* is.⁷³

⁷² TROIANOS (16. l.) 210–211.

⁷³ Az antikvitásra utaló „*hellenizáció*” kifejezést Troianos idézőjelben használja: TROIANOS (16. l.) 109.

4. 1. A SZÖVEGTISZTÍTÁSRÓL

A Makedón-dinasztiához tartozó császárok hangsúlyt fektettek a régi törvények megtisztítására (ἀνακάθαρσις τῶν παλαιῶν νόμων), sőt a források ellentmondásoktól való megtisztítása már Jusztiniánusz alatt érvényesült, de a 9. században annak célja átalakult, ugyanis a törvények megújítása I. Baszileiosz (867–886) alatt arra irányult, hogy az Izauri-dinasztia (717–802) római joggal ellentétes jogrendjét teljesen „kiirtsa”. Ez nyilván túllépett az *anakatharsisz* (ἀνακάθαρσις) jusztiniánuszi kortól érvényesülő fogalmán, amelyet Bölcs Leó 94. novellájának bevezetője az alábbiak szerint – lényegében az eredeti állapotába – restitált:

„[...] nemcsak a jogi szöveg ama rendelkezéseinek eltörlése, amelyek *megfogalmazása gyakran torzította a jogviták helyes rendezését*, hanem minden más olyan rendelkezés megszüntetése is, amelyek *hosszú idő után feledésbe mentek*, és a *polgári életbeli használatból való kiveszésük* miatt teljesen *holtnak*, illetve mintegy *érintetlennek* tűnnek.”⁷⁴

A novellákkal egykorú Basilika első kiadásának korábban kétségbe vont hitelességű, azonban mostanában egyre inkább hitelesnek elismert⁷⁵ bevezetése (Prooim. 21–24) szerint:

„[...] mindent, ami *ellentmondásos* és a *gyakorlatban már nem alkalmazható*, hiszen sok ősi rendelkezést felülírtak a későbbiek, kiküszöböltünk, és kizártunk a szövegből mindent, ami nem szükségesnek, hanem *feleslegesnek* tűnik [...]”⁷⁶

Mások mellett Pieler és Troianos egybehangzó következtetése szerint a jogtisztítás a régi törvényekhez (πλάτος τῶν παλαιῶν νόμων) kapcsolódik, amely a *jusztiniánuszi jog*⁷⁷ e korban ismert formáját jelenti. Jóllehet a Basilika rekonstruált szövege és a *scholia antiqua* a romanisztikának is a segítségére lehet, különösen a Digesta szövegének kritikai értékelése során,⁷⁸ mégis, a „jusztiniánuszi jog” latin (Digesta, Codex) szövegeinek a modern jogtudomány által feltárt, három-, ritkábban négy-szintű belső történeti rétegződéséről aligha lehetett ismerete a 9. századi kompilátoroknak. A reményvétel alapforrásán (D. 18,1,8,1) példásan bemutatható a Digesta három rétegű szövegszerkezete: itt az alapot *Masurius Sabinus* civiljogi összefoglalása, a „*Iuris civilis libri tres*” adja (Kr. u. 1. sz.; *dőlő*), ehhez járul *Sextus Pomponius*

⁷⁴ E helyütt Pieler fordítását vettem alapul. Ld. Peter PIELER: „Ἀνακάθαρσις τῶν παλαιῶν νόμων und makedonische Renaissance” *Subseciva Groningana* vol. III. 1989. 61–77., 66–67. (Kurziválás tölem.)

⁷⁵ Lásd TROIANOS (16. lj.) 209.; Zachary CHITWOOD: *Byzantine Legal Culture and the Roman Legal Tradition, 867–1056* (Cambridge: Cambridge UP 2017) 33., <https://doi.org/10.1017/97813168861547>.

⁷⁶ Az eredeti szöveget és a német fordítást lásd Andreas SCHMINCK: *Studien zu mittelbyzantinischen Rechtsbüchern* (Frankfurt am Main: Löwenklau 1986) 22–23. (Kurziválás tölem.)

⁷⁷ PIELER (74. lj.) 67.; TROIANOS (16. lj.) 170.

⁷⁸ Carl Wilhelm Ernst HEIMBACH: „Über den Nutzen der Basiliken und der sogenannten alten Scholien für die Kritik des Digestentextes” *Zeitschrift für Rechtsgeschichte* 1863. 319–366.; SCHELTEMA (9. lj.) 320–346., <https://doi.org/10.7767/zrgga.1863.ii.1.319>.

rövid kommentárja (2. sz.; dőlt-aláhúzott), valamint a Tribonianus vezette juszti-niánuszi bizottság (6. sz.; álló, aláhúzott) interpolációja:

Aliquando tamen et sine re venditio intellegitur, veluti cum quasi alea emitur, quod fit cum captum piscium vel avium vel missilium emitur: emptio enim contrahitur etiam si nihil inciderit quia spei emptio est: [...]

Az első két réteggel tehát a Basilika kompilátorai és az általuk felhasznált görög jogtudósiratok szerzői valószínűleg nem lehettek egészen tisztában, ugyanakkor a harmadik szövegrétegre – *retrospekció* útján – éppen a Basilika szövegéből vonható le következtetés, hiszen a Makedón császárok jogpolitikája, mint láttuk, éppen arra irányult, hogy a *megtisztított juszteniánuszi jogot megőrizték*. A reményvétel főforrásának (*Pomp. 9 Sab. D. 18,1,8,1*) három rétege tehát szövegréteg-elemzés (*Textstufenanalyse*) alapján az alábbiakkal indokolható.

– A Kr. u. 1. századig nem merültek fel a D. 18,1,8,1 alatti szövegben látottakhoz hasonló jogi problémák az adásvétellel kapcsolatban. A *senatus consultumok* és az *edicta perpetua* nem érintik a kérdést, jóllehet néhány közülük az ügyleti kockázatok másfajta kérdéseivel (szerencsejáték-követelések, hatalomalatti kölcsönök pere-síthetlensége, ügyvédi sikerdíj tilalma stb.) foglalkozik. Eszerint a *sine re venditio* lehetőségének felmerülése, másként fogalmazva a D. 18,1,8^{pr}-ban megjelenő „alap-elv” (*nec emptio nec venditio sine re quae veneat potest intellegi*) áttörése Sabinus korára esik, mert korábbi juristára utaló forrásunk a témában nincsen: D. 19,1,11,18 alatt ugyanis Ulpianus már a későbbi Salvius Iulianus (Pomponius kortársa) „számlájára írja” a jövőbeli, bizonytalan halfogás fix vételáron történő megvételével összefüggő probléma hasonló megoldását. Ez tehát az *első szövegréteg* Sabinus civiljogi összefoglalásából.

– D. 19,1,11,18 alatt Iulianus és a reá hivatkozó Ulpianus is hallgat a „*spei emptio*”-ról, és hasonló a helyzet Celsusnál (D. 19,1,12) is. Iavolenus, Sabinus kortársa és Iulianus mestere D. 18,4,10 alatt kizárólag a hagyaték vétel körében utal arra, hogy a szavatosságkizárásos vétel esetén „mintegy a hagyaték reménye” (*quasi spes hereditatis*) az eladás tárgya. Bár Iavolenus *korábbi* jurista, mint Pomponius, így a *spei emptio* kifejezés hozzá is köthető lenne, de a kifejezés *általános* értelemben csak az utóbbinál jelent meg. Jóllehet *spes* használata a jogi forrásokban gyakori, az egyes fogalmak csak a 3. századi juristák (Ulpianus, Paulus, Modestinus, Tryphoninus, Hermogenianus) munkáiban kerültek elő, míg az 1–2. századbéli források azokat a jogi tartalmakat, amelyeket a 3. századiak már a „remény” szóval fejezik ki, még körülírással jelenítették meg (a „születés reménye” helyett „a megfogantak”; vö. *Iul. 69 dig. D. 1,5,26; Cels. 28 dig. D. 38,16,7*). Ezen túlmenően van olyan forráshely, ahol Pomponius nem használta a remény kifejezést (*Pomp. 4 SC D. 38,4,13,2*), ámbár egy ezzel egyező tényállásra Paulus már jónak látta annak használatát (*Paul. 42 ed. D. 38,2,4,2*). Pomponius kortársa, Marcellus a „remény” kifejezést nem technikai értelemben alkalmazta (*Marcell. 28 dig. D. 11,8,2*). „*Spes*” efféle alkalmazására a császári rendeletekben csak 294-ben került sor (C. 6,59,8 *Diocl. et Maxim.*).

Eszerint szinte biztos, hogy a Sabinushoz fűzött „*quia spei emptio est*” kommentár Pomponius magyarázata. Ez a *második szövegréteg*.

– A valószínűsíthető *harmadik szövegréteg* a klasszikus jogtudósiratok (Sabinus, Pomponius) szövegét módosító-kiegészítő, Jusztiniánusz korabeli, a többi szövegrészt valószínűleg nem érintő betoldás (*emblema Tribonianī*): „*cum quasi aleā/aleā emitur, quod fit*”. „*Alea*” – mint láttuk – alanyesetben (*aleā*) és módhatározóként (*aleā*) is érthető, azonban *De Visscher* éppen a Basilika Heimbach-féle szövegére utalva (Bas. 19,1,7: κόττω = *aleā*) az utóbbit tartotta helyesnek.⁷⁹

Arra tehát nem vonható le érdemi következtetés, hogy a 9. századi szöveg tisztítási törekvések keretében került volna sor a „*quia spei emptio est*” szövegrész törlésére a *Jusztiniánusz előtti* jogtól való megszabadulás jegyében. Ez annál is inkább kizárható – miként arra többek között Troianos⁸⁰ is rámutat –, mert a régi jogtudósiratok már *Jusztiniánusz előtt* eltűntek, és a jogi oktatás a szkoliaszták (*σχολαστικοί*) sokkal kevésbé teoretikus mélységű és inkább a retorikai metódust alkalmazó módszerére tért át, amely a Novellae és az Institutiones előadását célozta, míg a Digesta és a Codex feledésbe merült, és oktatásukra a már említett idősebb Anonümosz és Kúrillosz összefoglalásai alapján került sor. Az *egyházi* eredetű jogi források (szent kánonok) oktatása szintén összefoglaló munkák alapul vételével folyt, és a 679. évi római zsinat körüli vita⁸¹ kapcsán újabb kutatások igazolják, hogy a Digesta az egyház életében már a 7. században sem fejtett ki hatást, mert az Rómában nem állt rendelkezésre. III. (Izauri) Leó (717–741) törvényerejű tankönyve, a Baszileiosz alatt eltörölt Eklogé (740) bevezetője (Prooim. 36–39⁸²) szintén megerősíti ezt.

Bölcs Leó 94. novellájának és a Basilika fent idézett bevezetője a szöveg tisztítások okaként utal a *gyakorlat megváltozására* és a *feleslegességre*. A *gyakorlat megszakadása* kizárható, mert bár az értékjegyek nép közé szórása (*iactus missilium*, D. 18,1,8,1 → ὑπατεῖα = „konzuli nagylelkűség”, Bas. 19,1,7,2) során a fix ár ellenében végzett begyűjtés valóban idejétmúlt, a halászat és a méhészet termékei iránti kereslet továbbra is aktív volt, és ezek forgalmának ügyleti alakzata a piaci készvétel mellett minden bizonnyal csak a fix áron történő „hálövetés-vétel” lehetett. A norma *redundanciája* észszerű feltételezésnek tűnik, hiszen míg Pomponius korában (2. sz.) a „mivel ez remény vétele” (*quia spei emptio est*) nyomatékossító kommentár a

⁷⁹ Lásd Fernand DE VISSCHER: *La vente de choses futures et la théorie du risque contractuel* (Bruxelles: Goemaere 1914) 17.

⁸⁰ TROIANOS (16. lj.) 108–110.

⁸¹ Kuttner állította, Kaiser céfolta, hogy a zsinaton a Digesta vagy annak kivonata rendelkezésre állt volna. Lásd Stephan KUTTNER: „An Implied Reference to the Digest in Pope Agatho’s Roman Synod of 679.” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung* 1990. 382–384.; vele szemben Wolfgang KAISER: „Zur angeblichen Benutzung der Digesten auf einer römischen Synode des Jahres 679.” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Kanonistische Abteilung* 2013. 341–346., <https://doi.org/10.7767/zrgka.2013.99.1.341>.

⁸² Az autentikus, Burgmann-féle kiadás és fordítás szerint: „[...] felismerve, hogy a császári elődeink által adott törvények sok könyvben vannak leírva, és tudva, hogy egyesek számára a bennük foglalt jelentés nehéz, mások számára pedig egyáltalán nem elérhető”. Ludwig BURGMANN (szerk.): *Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos’ V.* (Frankfurt am Main: Löwenklau 1983) 162–163.

dolog nélküli adásvétel (*sine re venditio*) több esetben szükséges volt, a posztjusz-tiniánuszi adásvételi jog színvonalát tekintve a fordulat akár felesleges is lehetett. Ezek szerint a dereguláció általánosabb magyarázata továbbra is aktuális, ezért át kell térni a további két jogpolitikai indokra: a regrécizálásra és a kereszténységre.

4. 2. A JOG BIRODALOMÉPÍTÉST SEGÍTŐ VISSZAGÖRÖGÖSÍTÉSÉRŐL

A recepció II. esete körében láttuk, hogy a jövőbeli halfogas fix áron történő megvétele római forrásainak (D. 19,1,11,18 és D. 19,1,12) képletes formuláját, a „hálódobást venni” (*iactum retis emere*) kifejezésmódot a Bas. 19,8,12 átvette (βόλον ἄλεις ἀγοράσω), miközben Bas. 19,8,11,1-2 fenntartotta azt a római álláspontot, hogy a vevő veszélyviselési és kockázattűrési kötelezettsége a fogás – nem az eladó magatartása miatti – elmaradására is kiterjed.

A jövőbeli halfogas vétele körében a „hálódobást venni” fordulat az ezzel foglalkozó római jogtudósok (Sabinus, Pomponius, Celsus és Ulpianus) működése alatt, vagyis a Kr. u. 1–2. században a görög és a latin auktorok műveiben is előkerült: ugyanannak a közismert történetnek a leírása során. *Valerius Maximus*, *Plutarkhosz* és *Diogenész Laertiosz* egyezően adja elő a történetet, *Suetonius* a zárójelben írt variánssal. Eszerint ióniai (római) fiatalok *megvették* a milétoszi (ostiai) *halászok által kivetett hálót*, de a hálóba a halak helyett a delphoi jósdá papnője, Püthia háromlábú, áldozati aranyedénye (arannyal teli, varrt kosár) került. Hogy a váratlan lelet a halászoké vagy a vevőké-e, megoldatlan vitához vezetett. A szövegek a történet magvát adó eseményre ugyanazt a latin, görög és vegyes nyelvi fordulatot használják:

SZERZŐ	KOR	MŰCÍM	FORRÁSHELY	SZÖVEG
Valerius Maximus	1. sz.	Facta et dicta memorabilia ⁸³	4.1.ext.7 ⁸⁴	„iactum emere” ⁸⁵
Plutarkhosz	1–2. sz.	Βίοι Παράλληλοι	Solon IV,2	„πριαμένων τὸν βόλον” ⁸⁶
Suetonius	1–2. sz.	De rhetoribus	1,7	„bolum emere” ⁸⁷
Diog. Laertiosz	2–3. sz.	Βίοι καὶ γνῶμαί ⁸⁸	Thales, I,28	„βόλον ἀγοράσαι” ⁸⁹

⁸³ Diederik BURGERSDIJK: „Valerius Maximus’ Facta et dicta memorabilia and the Roman Biographical Tradition” in Jeffrey MURRAY – David WARDLE (szerk.): *Reading by Example: Valerius Maximus and the Historiography of Exempla* (Leiden: Brill 2021) 287–315., https://doi.org/10.1163/9789004499423_013.

⁸⁴ Heiko Sebastian WESTPHAL: *Valerius Maximus on Moderatio: A Commentary on Facta et Dicta Memorabilia 4.1* (Thesis, University of Western Australia 2018) 229–233.

⁸⁵ „[...] a piscatoribus in Milesia regione everriculum trahentibus quidam iactum emerat.”

⁸⁶ „[...] ξένων ἐκ Μιλήτων πριαμένων τὸν βόλον οὐπὼ φανερόν ὄντα.” Theodor DOEHNER (szerk.): *Πλουταρχων Βιοι./Plutarchi Vitae*. Vol. I (Parisiis: Didot 1857) 96.

⁸⁷ „[...] piscatores trahentes rete adierunt et pepigerunt, bolum quanti emerent; nummos solverunt.” A „bolum” mint görög–latin kevert szóhasználat kritikai elemzését lásd David WARDLE: „Did Suetonius Write in Greek?” *Acta Classica* 1993. 91–103.

⁸⁸ H. S. LONG (szerk.): *Διογένης Λαέρτιος: Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων* (Oxford: Clarendon 1964).

⁸⁹ „[...] γὰρ Ἰωνικοὺς τινες νεανίσκους βόλον ἀγοράσαι παρὰ Μιλησίων ἁλιέων.” Vö. *Bias I*, 82–83. James MILLER (szerk.), *Diogenes Laertius, Lives of the Eminent Philosophers*, transl. Pamela MENSCH (Oxford: Oxford University Press 2020) 12–13., 31.

Az irodalmi és a jogi forrásokban felmerülő, nyilvánvaló párhuzamok a jogtudományban ahhoz a filológiai szempontokat nem kellően tekintetbe vevő, leegyszerűsítő tézishez vezettek, hogy a βόλος (*bolus*) = *iactus retis* adásvétel tárgyaként, céljaként való megjelölését a rómaiak a görög irodalomból vették át. Ezt a nézetet képviselte már *Pothier*⁹⁰ és *Story*⁹¹ is, újabban pedig *Daube*. Utóbbi szerint e sajátos üzlet szellemisége inkább görögnek, mint rómainak tűnik, sőt az a görög földrajzi viszonyokkal is jobban összhangban van.⁹²

Az események egyszerűsége folytán reális történeti maggal bíró történet valóban görög helyszínen játszódhatott, ugyanakkor az nem a görög szerzők, hanem egy *latin közvetítő* útján szivárgott be a római juristák gondolkodásába. Az egy-két generációval *Sabinus előtt* élt *Valerius Maximus* ugyanis maga is megírta a *később* Plutarkhosz s *még később* Diogenész Laertiosz által is rögzített történetet, amelynek *jogi akkulturációja* a kronológia és a latin nyelv miatt valószínűsíthetően az ő írása által történt. *Valerius Maximus*, szemben görög szerzőtársaival, jogi értékelést is fűzött a szöveghez – kifejezve a *disszenzust*: míg ugyanis a halászok a halfogást adták el (*captura piscium* → D. 18,1,8,1: *captus piscium*), a vevők a hálódobást vették meg (*iactus*), s abba beleértendő minden „besodródó dolog” (*fortuna*):

[...] *a piscatoribus in Milesia regione [e]verriculum trahentibus quidam iactum emerat. extracta deinde magni ponderis aurea mensa Delphica, orta controversia est, illis piscium se capturam vendidisse adfirmantibus, hoc se fortunam ductus emisse dicente.*⁹³

[...] a milétoszi kerületben a hálójukat kivető halásztól valaki megvette a hálódobást. Kifogtak azonban egy delphoi, nagy súlyú, aranyedényt, melyről vita támadt köztük, hiszen a halfogást adták el, de a hálóba sodródó javakat vették meg.

A római jogi forrásokba tehát valószínűleg latin közvetítéssel került a „*iactum emere*” szinekdoché, de ez nem zárja ki, hogy a 6–9. századi görög jogtudósok éppen Plutarkhosz és Diogenész Laertiosz e két műve alapján találták „kellőképp görögös”-nek a „hálódobást venni” kifejezést, hiszen az újabb kutatások szerint a két szerző párhuzamos életrajzai a középkor hajnalától a kora újkorig – s különösen Bizáncban – nagy hatást fejtettek ki.⁹⁴ Könnyen lehet tehát, hogy a Plutarkhosz által írt Szolón életrajzban található „πριαμένων τὸν βόλον” kifejezés és Diogenész Laertiosz Thalész-életrajzában „βόλον ἀγοράσαι” fordulata hasonlóképpen volt inspirálója a Bas. 19,8,12 alatti „βόλον ἀλείας ἀγοράσω” szavaknak, miként *Valerius*

⁹⁰ Robert-Joseph POTHIER: *Traité du contrat de vente*. Tom. 1 (Paris et al.: Debure et al. 1772) 7.

⁹¹ W. W. STORY: *A Treatise on the Law of Contracts*. Vol. 2 (Boston: Little, Brown & Co. 1856) 274. (4. lj.).

⁹² DAUBE (63. lj.) 554.

⁹³ John BRISCOE (szerk.): *Valeri Maximi facta et dicta memorabilia*. Vol. I. (Stuttgart et al.: Teubner 1998) 4.1.ext.7.

⁹⁴ Christian KAISER: *Das Leben der Anderen im Gemenge der Weisheitswege. Diogenes Laertios und der Diskurs um die philosophische Lebensform zwischen Spätantike und Früher Neuzeit* (Berlin: De Gruyter 2012) 208–209., <https://doi.org/10.1515/9783110294736>.

Maximus „*capturam piscium vendere*” és „*iactum emere*” szavai ihlették Sabinus „*captum piscium emere*” fordulatát (D. 18,1,8,1), illetve a „*iactum retis emere*” szavakat Celsus digestáinak 27. könyvében (D. 19,1,12), valamint Iulianus digestáinak 15. könyvében (D. 19,1,11,18). Mindez persze ma már legfeljebb csak valószínűsíthető, így az oknyomozást folytatnunk kell.

4. 3. A KERESZTÉNY JOGPOLITIKÁRÓL

Nem magától értetődő, hogy a kereszténységet államvallásként gyakorló Bizánci Birodalomban vallási okból *ne lett volna elfogadható* egy olyan jogi szöveg, amely a szerződési kockázatot és a vevő sajátosan széles körű veszélyviselési kötelezettségét azzal a képletes szóhasználattal fejezte volna ki, amely a reményt – mint a három isteni (teológiai) erény egyikét – visszterhes vagyoni jogi ügyletek pénzért megvehető tárgyaként, avagy vagyoni érdekek mozgatórugójaként értelmezi. Nem magától értetődő: ugyanis a nagy egyházszakadás utáni *nyugati* (jezsuita) kanonistákat – így Molinát, Gómezt és Turrit – *nem zavarta*, hogy a reményt⁹⁵ az adásvétel *kifejezett tárgyaként* koncipiálják (*sola spes venditur*⁹⁶ = „a pusztá reményt adják el”). Ebből persze *vice versa* sem vonható le az a következtetés, hogy a Basilika szövegéhez használt forrásokat formáló korszak, vagyis a 6–9. század bizánci kereszténysége számára is elfogadható lett volna az effajta képletesség egy jogi szövegben.

Az Újszövetségben, a szinoptikus evangéliumokban a „remény” szó nem fordul elő, de Jézus tanításában számos helyen megjelenik a remény „végső tárgya”, vagyis „Isten országa” (Mt 4,17,23; Lk 4,43), amely „biztosan eljön” (Mt 5,3.10.12.19; Mk 9,47; 10,23; 12,25), s amely „Jézus Krisztusban elővételezve van jelen” (Mt 12,28; Lk 7,28; 16,16). Szent Pál a Rómaiakhoz írt levelének a dolgozat mottójául kiemelt részében (Róm 8,24; vö. Zsid 11,1) a reményt „annak bizalommal és türelemmel való várása”-ként állítja elének, „amit nem látunk” (τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν· ἐλπὶς δὲ βλεπομένη οὐκ ἔστιν ἐλπίς, ὃ γὰρ βλέπει τίς ἐλπίζει). A remény mint *erény* nála az *eljövendő javak várását* éppúgy magában foglalja, mint a *bizalmat* és a *türelmet* a várakozás során. Ez az *új remény* Jézus Krisztus művének, a megváltáson alapul, és a hittel és szeretettel szorosan összetartozik (1Kor 13,13; Kol 1,4; 1Tessz 1,3; 5,8), illetve az a keresztények belső életének egyik főpillére (vö. Róm 15,13). Ennek az új reménynek a tárgya tehát nem valamely földi előny, hanem Isten országa, amely egyszerre jelenvaló és jövőbeli is (Róm 8,24). Szent Pál szeretethimnusa (1Kor 13,13) szerint Isten színelátásáig, az üdvösségig a hit, a remény és a szeretet, vagyis a *három teológiai erény* marad meg az ember életében, és ezek teszik

⁹⁵ A nyugati teológia nagy alakjaitól származó remény-definíciókat ld. SZILÁGYI Emőke Rita: *Spes quid sit – a második teológiai erény definíciója*, [2008], http://sermones.elte.hu/page/362tan_plaus_szemoke.pdf.

⁹⁶ A részleteket lásd Friedrich ENDEMANN: *Die Lehre von der emptio rei speratae und emptio spei und deren Bedeutung für das heutige Recht* (Wien: Holder 1885) 26–27.; újabban Alfredo CALONGE: *La compraventa civil de cosa futura. Desde Roma al la doctrina europea actual*. (Salamanca: Univ. de Salamanca 1963) 103–123.

alkalmassá az ember képességeit arra, hogy részesedjék az isteni természetből (2Pt 2,4). Ezzel fölkészítik arra, hogy élete kapcsolatban legyen a Szentháromsággal, így megalapozzák a keresztény ember erkölcsi cselekvését, és formát adnak az összes ún. *erkölcsi* erénynek. A politeista reménykedésnek az örökélet reményévé való átalakítása mellett kiemelendő az ugyancsak a politeista hagyományban gyökerező, a Szentírásban is számos helyen előforduló kép, a *halászat* újraértelmezése a halász apostolok „emberhalásszá” kreálása által (Mt 4,19: ἀλιεύς ἀνθρώπων), amely ugyan-csak az üdvösség útján értelmezhető.

Spes és ἐλπίς teológiai értelme tehát már majdnem fél évezreddel a Makedón-dinasztia idején végbement kodifikációk előtt rögzült. A négy evangéliumot és Pál leveleit ugyanis a részegyházak már a 2. század közepe óta az apostoli tanítás hiteles hiteles tanúságaként fogadták el, de az első hivatalos dokumentum, amelyben a kanonikus szövegek rögzítve vannak, Alexandriai (Nagy) Szent Athanasziosz anti-arianista püspök, egyháztanító 367-ből származó 39. húsvéti körlevele, melyben a zsidó hagyomány ószövetségi könyvei mellett felsorolja a huszonnégy újszövetségi iratot, amelyek az istentiszteleten és az egyházi életben kizárólagosan használhatók. Atanáz e körlevelére ma is úgy tekint a keleti és a nyugati egyház, mint az újszövetségi kánon kialakulásának és lezárulásának dokumentumára. Zsinati szinten ezt a kanonikus listát az I. (Szent) Damasus pontifikátusa (366–384) alatt tartott római zsinaton (382) kelt *Decretum Damasi* erősítette meg.⁹⁷ Az egyház tehát a 4. század óta ezeket az iratokat az isteni kinyilatkoztatás kanonikus részének tekinti, és ez a döntés kötelező érvényű.

Később, a kétségbevonhatatlan tekintélynek számító egyházatyák szerint, akiknek sora keleten a 8. század közepén, Damaszkuszi Szent Jánossal (†749) lezárult, a hit, a remény és a szeretet erénye isteni avagy teológiai erény, mert forrásuk, tárgyuk és céljuk a szentháromságos egy Isten. Már Szent Ágoston (354–430) is így foglalt állást a hit, remény, szeretet isteni erényének sajátos egységet képező dinamikájáról írt enchiridionjában (*De fide, spe et caritate* 2,7⁹⁸), amelynek hatása ugyanakkor Konstantinápolyban vitatott.⁹⁹ Damaszkuszi János az *Ekdosis*-ban (*Exp. fid.* 4.10) a zsidókhoz írt levél (Zsid 11,1) hitfogalmát úgy határozza meg, mint „az Isten

⁹⁷ Diós István (szerk.): *Magyar katolikus lexikon*. XII. kötet (Budapest: SZIT 2007) s.v. Szentírás kánonja. Lásd még E. A. LIVINGSTONE – M. W. D. SPARKES – R. W. PEACOCKE (eds.): *The Concise Oxford Dictionary of the Christian Church* (Oxford: Oxford University Press 2013) 91–92., <https://doi.org/10.1093/acref/9780199659623.001.0001>.

⁹⁸ Sigisbert MITTERER (Hg. u. übers.): „*Enchiridion oder Buch vom Glauben, von der Hoffnung und von der Liebe (De fide, spe et caritate)*” in Sigisbert MITTERER (szerk.): *Des heiligen Kirchenvaters Aurelius Augustinus ausgewählte Schriften* [=Bibliothek der Kirchenväter, I. Reihe, Band 49] (München: Kösel & Pustet 1925) 387–502., 395–396.

⁹⁹ Az erős befolyást törekszik igazolni Michael RACKL: „Die griechischen Augustinusübersetzungen” in *Miscellanea in onore di Francesco Ehrle, Scritti di storia e paleografia*. Vol. I. (Roma: Biblioteca Apostolica Vaticana 1924) 1–38. Ellentétes álláspontot képvisel Berthold ALTANER: „Augustinus in der griechischen Kirche bis auf Photius” *Historisches Jahrbuch* 71 (1952) 37–76. Legújabbán lásd Barbara CROSTINI: „Augustine in the Byzantine World to 1453” in Karla POLLMANN – Willemien OTTEN (szerk.): *The Oxford Guide to the Historical Reception of Augustine* (Oxford: Oxford University Press 2013) 726–734., <https://doi.org/10.1093/acref/9780199299164.001.0001>.

által nekünk adott ígéretetekbe és kéréseink meghallgatásába vetett magabiztos és kétségtelen reményt”.¹⁰⁰

Ezzel szemben a politeista római hitrendszerben a Remény istennője (*Spes bona, Augusta*) valódi isteni kultusz tárgya volt, aki a latin auktoroknál főként a *jobb jövőben való bizalmat*, illetve a *termelőknek, kereskedőknek a status quo kedvező megváltozásához fűződő várakozását* testesítette meg.¹⁰¹ Nyilvánvaló, hogy ebben a szellemtörténeti környezetben, szemben a keresztény államvalláson alapuló világnézettel és az ezáltal meghatározott jogpolitikával, a *spei emptio* kifejezés alkalmazása jól beágyazott volt, míg a 6–9. századi bizánci kereszténység szellemi horizontja a remény fogalmát nem degradálhatta sem a vagyoni forgalom tárgyává, sem a vagyoni érdekek mozgatórugójává. „Ἐλπίς”, vagyis a remény ugyanis nem a földi dolgok várását jelentette, hanem az elképzelhető legnagyobb jóhoz fűzte az embert, amely nem más, mint az őt a képere és hasonlatosságára szeretetből teremtő (Ter 1,27), háromságos Isten remélt közössége.

¹⁰⁰ Dionys STEINHOFER (ford.): „Des Johannes von Damaskus genaue Darlegung des orthodoxen Glaubens” in *Bibliothek der Kirchenväter* 1. Reihe, Bd. 44 (München: Kösel 1923) 202.

¹⁰¹ Feliratok: CIL vol. VI pars I, 2043; vol. X, 3375 és 6645; vol. XIV, 475, 2158 és 2804; *auctores*: Dion. Hal. *Ant. Rom.* 9,24,4; Plaut. *Rud.* 232–233; Cic. *Sest.* 70, *Phil.* 10,12, *Clu.* 24, *Marcell.* 3; Verg. *G.* I,219–226; Val. Max. *Fact. et dict. mem.* 4.1.ext.7; Petron. *Sat. frag.* III; Tac. *Ann.* III,18; Apul. *Met.* I,24–25. Vö. ugyanakkor Sen. *Ep.* VIII,3.

A KLÍMAVÁLTOZÁS MINT A GYERMEKJOGOK FOKOZOTT VÉDELMI IGÉNYÉNEK KATALIZÁTORA?

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.4.02>

Ebben a tanulmányban – ilyen formában Magyarországon először – összegyűjtöttük és röviden bemutatjuk azokat a nemzetközi dokumentumokat, amelyek egyértelműen rámutatnak a gyermekek jogai és az éghajlatváltozás közötti szoros kapcsolatra, és kitérünk az illetékes szerződés-ellenőrző testületek (treaty bodies) és a nemzetközi emberi jogi bírói fórumok által a gyermekek klímaváltozás kapcsán érintett jogai terén tett intézkedéseire, döntéseire is. A tanulmány alapvető célja az, hogy általános bevezetést és széles körű áttekintést adjon a gyermekjogok és a környezetvédelmi problémák (főként klímaváltozás) „metszetéről”, és így tekintsük át a témakörben elfogadott nemzetközi normákat. Kiindulópontunk az volt, hogy a gyermekeket a környezetünkben bekövetkező változások jóval súlyosabban és nagyobb mértékben érintik, ez pedig alapvetően meghatározza a gyermekek egészséges környezethez való jogának gyakorlását és érvényesülését. Kérdés, hogy a jelenlegi nemzetközi emberi jogi keretek megfelelő választ adnak-e ezekre a kihívásokra, és a gyermekjogi érvelés erősödése a fokozott védelmi igényre hatékonyabban reflektál-e.

1. BEVEZETÉS

„Mivel a gyermekek fizikailag és mentálisan a legsebezhetőbbek az éghajlatváltozás életveszélyes hatásaival szemben, a felnőtteknél sokkal jobban és sokkal tovább viselik majd e károk terhét.”

Sacchi et al. kontra Németország
(CRC/C/88/DR/107/2019), bek. 2.1-2.6.

Az ENSZ Gyermekalapja (UNICEF) szerint talán nincs nagyobb veszély, amely a világ gyermekeit és a jövő generációit fenyegetné, mint a klímaváltozás.¹ „Minden válságban a gyermekek a legkiszolgáltatottabbak. Ez alól az éghajlatváltozás sem

* PhD, tudományos munkatárs, ELTE TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, 9026 Győr, Egyetem tér 1.

** PhD, tudományos munkatárs, ELTE TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., egyetemi docens, ELTE Társadalomtudományi Kar, 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány. 1/A. Jelen tanulmányt a szerző a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készítette.

¹ UNICEF, Fact sheet: COP26 – Children and climate change (2021), <https://www.unicef.org/press-releases/fact-sheet-cop26-children-and-climate-change>.

kívétel.”² Annak elismerése mellett, hogy a sérülékenységi³ több mutató alapján állapítható meg (s ennek okán más sérülékeny csoportok számára is kihívást jelent a klímaváltozás következményeihez való adaptálódás), továbbá az egyes sérülékeny társadalmi csoportok között sok esetben interszekcionális átfedések vannak a sebezhetőség szempontjából is, a testi és mentális fejlődési fázisaik, fejlődő immunrendszerük miatt⁴ a gyermekek⁵ a leginkább kitettek a klímaváltozás káros következményeinek.⁶ A szélsőséges időjárási körülmények, mint például az extrém hőség idején nagyobb a kiszáradás, a hőkimerülés és a hőguta veszélye számukra.⁷ További adottság az is, hogy a gyermekek légzése gyorsabb, mint a felnőtteké, ami azt jelenti, hogy testsúlyukhoz képest több szennyező anyagot lélegezhetnek be. A légszennyezés és a magas hőmérséklet együttesen növeli a légzőszervi betegségek, az asztma kialakulásának vagy a már meglévő betegségek súlyosbodásának kockázatát.⁸ Az éghajlatváltozás⁹ a gyermekek mentális egészségére is komoly hatással van, mivel félelmet és szorongást okozhat számukra a szélsőséges események megtapasztalása, a jövő miatt való aggodás, az iskolák bezárása, illetve a kényszerű lakóhelyváltoztatás és a megélhetés megváltozása vagy ellehetetlenülése. A jövőbeli katasztrófáktól való félelem és a természetes élőhelyek látható pusztulása hozzájárul ahhoz, amit gyakran „klimaszorongásnak” vagy „ökoszorongásnak” neveznek, amely hatással van a gyermekek mentális egészségére és tanulmányi teljesítményére egyaránt.¹⁰

² UNICEF: Unless We Act Now: The Impact of Climate Change on Children (n.d. 2015). 6.

³ Lásd például az Egészségügyi Világszervezet (WHO) definícióját, <https://wkc.who.int/our-work/health-emergencies/knowledge-hub/community-disaster-risk-management/vulnerability-and-vulnerable-populations>.

⁴ Children's health. <https://climate-adapt.eea.europa.eu/en/observatory/evidence/health-effects/childrens-health>.

⁵ A tanulmányban a gyermek kifejezés alatt a 18 év alatti személyeket értjük, összhangban a Gyermekjogi egyezmény 1. cikkével, amely szerint az „Egyezmény vonatkozásában gyermek az a személy, aki tizennyolcadik életévét nem töltötte be, kivéve ha a reá alkalmazandó jogszabályok értelmében nagykorúságát már korábban eléri.”

⁶ Laura ANDERKO et al.: „Climate changes reproductive and children's health: a review of risks, exposures, and impacts” *Pediatric Research* 2020/2. 414–419., <https://doi.org/10.1038/s41390-019-0654-7>.

⁷ Jennifer K. VANOS et al.: „Effects of physical activity and shade on the heat balance and thermal perceptions of children in a playground microclimate” *Building and Environment* 2017/126. 119–131., <https://doi.org/10.1016/j.buildenv.2017.09.026>.

⁸ Kent E. PINKERTON – Jesse P. JOAD: „The mammalian respiratory system and critical windows of exposure for children's health” *Environmental Health Perspectives* 2000/3. 457–462., <https://doi.org/10.1289/ehp.00108s3457>.

⁹ Jelen tanulmány a klíma/éghajlatváltozás kifejezés(ek)e)t használja, ahogyan az ENSZ Éghajlatváltozási Kormányközi Testülete (Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC is: www.ipcc.ch/site/assets/uploads/62018/02/WGIIAR5-PartA_FINAL.pdf).

¹⁰ Terra LÉGER-GOODDES et al.: „Eco-anxiety in children: A scoping review of the mental health impacts of the awareness of climate change” *Frontiers in Psychology* (2022) 13., <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.872544>. Lásd még: UNICEF Magyarország (2022) Felmérés a fiatalok klímavédő hozzáállásáról, <https://unicef.hu/igy-segitunk/hireink/a-magyar-fiatalok-90-szazaleka-szorong-a-klimavaltozas-miatt>. UNICEF Magyarország (2025) Fenntarthatósági témahét – kutatás 2025, <https://unicef.hu/ezt-tesszük-itthon/hazai-kutatasok/fenntarthatosagi-temahet-kutatas-2025>. Az egészséges környezethez való jog kapcsán egy rendkívül nehéz kérdésként jelentkezik továbbá az ökokidum (a környezet pusztításának súlyos) kérdése, amelyről ld. a legutóbbi hazai szakiro-

2024-ban 2,4 milliárd gyermek és fiatal élt a Földön, ami a világ népességének több mint 30%-át teszi ki.¹¹ A jelenlegi és jövőbeli demográfiai tendenciák azt mutatják, hogy az éghajlatváltozással szemben rendkívül sebezhetőnek ítélt országok közül sokban a gyermekek aránya is magasabb a teljes népességben belül (lásd pl. az afrikai országokat).¹²

Nem kétséges tehát, hogy az éghajlatváltozás jelentősen kihat a megszületett és a jövő generáció tagjaként később születő gyermekekre is.¹³ A Vrije Universiteit Brussel klímakutató-csoportja megállapította, hogy a Párizsi Megállapodásban vállaltak szerint egy 2020-ban született gyermek átlagosan kétszer annyi erdőtüzet, 2,8-szor annyi terméskiesést, 2,6-szor annyi aszályt, 2,8-szor annyi árvizet és 6,8-szor annyi hőhullámot fog átélni élete során, mint aki 1960-ban született.¹⁴ A klímaváltozás hozzájárul a szélsőséges időjárási események (aszályok, hőhullámok, árvizek stb.) gyakoriságának és intenzitásának növekedéséhez is. Világszerte közel 160 millió gyermek él jelentős vagy extrém szárazsággal sújtott területen.¹⁵ A szélsőséges időjárási események megzavarhatják az alapvető oktatási, egészségügyi és lakhatási szolgáltatásokhoz való hozzáférést (pl. a gyermekek oktatáshoz való hozzáférése megszakadhat az oktatási létesítmények és az alapvető infrastruktúrák károsodása, valamint az iskolák vészhelyzetben használt menedékhelyként való használata miatt is). Az éghajlatváltozás már most is hatással van a víz- és élelmiszerellátásra, amely súlyos következményekkel jár általában is, de különösen a hátrányos helyzetű térségekben vagy közösségekben élő gyermekek számára. Ugyanakkor egyértelmű, hogy a túlélés záloga a megfelelő táplálkozás és a biztonságos ivóvíz, de az is közismert, hogy a megfelelően táplált gyermekek jobban növekednek, fejlődnek, tanulnak, és tudják képességeik szerint a legjobbat nyújtani, emellett ellenállóbbak a betegségekkel szemben is.¹⁶

A biztonságos ivóvízhez való általános hozzáférés alapvető szükséglet, és egyben az élethez való emberi jog megvalósulásának nélkülözhetetlen eleme. A biztonságos ivóvíz¹⁷ és a szükséges élelem hiánya már most is aránytalan hatással van a gyermekekre, különösen a legkiszolgáltatottabbakra (például a kisgyermekekre vagy a vala-

dalomból: Orsolya Johanna SZIEBIG: „The Crime of Ecocide through Human Rights Approach: The »Universal« Right to a Healthy Environment as a Driving Force Calling for Ecocide Legislation” *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények* 2024/2. 75–89., <https://doi.org/10.32566/ah.2024.2.5>; Orsolya Johanna ZSIGMOND-SZIEBIG: *Ecocide – An Evolving Legislative Concept in the Light of Care for Creation* (Budapest: L’Harmattan 2025).

¹¹ <https://data.unicef.org/how-many/how-many-children-under-18-are-in-the-world/>; <https://data.unicef.org/resources/sowc-2024/>.

¹² <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/children-in-the-world-by-country>.

¹³ Lásd még: World Health Organization (WHO): *Inheriting a Sustainable World? Atlas on Children’s Health and the Environment* (2017), www.who.int/publications/i/item/9789241511773.

¹⁴ Wim THIERY et al.: „The kids aren’t alright” (19–30 Apr 2021) EGU General Assembly 2021, online, EGU21-12267. <https://doi.org/10.5194/egusphere-egu21-12267>.

¹⁵ UNICEF: *Unless We Act Now: The Impact of Climate Change on Children* (n.d. 2015).

¹⁶ UNICEF: *The climate crisis is a child rights crisis* (2021), www.unicef.org/reports/climate-crisis-child-rights-crisis.

¹⁷ A krónikus hasmenés a vezető halálozási ok 2019-ben világszerte az öt év alatti gyermekek körében az összes halálozás mintegy 9%-a, <https://data.unicef.org/topic/child-health/diarrhoeal-disease/>.

mely kisebbségi csoporthoz tartozókra). A gyermekek a felnőtteknél fogékonyabbak számos betegségghordozó által terjesztett és fertőző betegségre.¹⁸ A víz útján terjedő betegségek jellemzően az éghajlatváltozással összefüggő árvizek és viharok után terjednek, különösen, ha a vízellátási és szennyvízelvezetési infrastruktúra károsodik. Bár a légszennyezést nem az éghajlatváltozás okozza, a légszennyezés egyes formái komolyan befolyásolják az éghajlatváltozást.

Az előrejelzések és már elérhető adatok szerint az éghajlatváltozás fokozza az emberek elvándorlását (akár határokon áthaladva, akár határokon belüli mozgások révén) más szóval ez a migráció kockázati tényezőjének is tekinthető. Bár a „klíma-menekültekre” még nincs jogi definíció, az éghajlati válságot a migrációval foglalkozó nemzetközi szervezetek, például a Nemzetközi Migrációs Szervezet (International Organization for Migration – IOM) és az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR) egyértelműen emberi jogi válságnak tekintik, amely ösztönzi és egyben megnehezíti a már menekülni kényszerülőket életét: egyszerre válthat ki kényszerű lakóhely-változtatást, ronthatja az életkörülményeket, illetve akadályozhatja a már elvándoroltak visszatérését.¹⁹

Az ENSZ éghajlatváltozással foglalkozó kormányközi munkacsoportja (Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC) szerint a társadalmilag, gazdaságilag, kulturálisan, politikailag vagy más módon marginalizált emberek különösen érzékenyek a klímaváltozásra, valamint bizonyos éghajlati alkalmazkodási és enyhítési, ún. mitigációs válaszokra.²⁰ Az éghajlatváltozás negatív hatásai aránytalanul nagy mértékben érintik a kiszolgáltatott gyermekeket (pl. a szegénységben élő,²¹ az őslakos és a valamely kisebbséghez tartozó, a migrációs háttérű és más, „úton lévő” („children on the move”) vagy a fogyatékkal élő gyermekeket²²). Az is jól látszik, hogy az alacsony és közepes jövedelmű országok gyermekeit fogják leginkább terhelni a klímaválság negatív következményei, akik „olyan problémát örököltek, amelyet nem ők maguk okoztak”.²³

Az éghajlatváltozás hatásai egyértelműen aláássák az ENSZ Gyermek jogairól szóló egyezményében (a továbbiakban: Gyermekjogi egyezmény) rögzített jogok

¹⁸ Annette Prüss-Üstün et al.: „Preventing disease through healthy environments: A global assessment of the environmental burden of disease from environmental risks” (WHO, 2016). WHO – UNEP: Healthy environment for healthy children: key messages for action (Geneva, 2010). WHO: Don't pollute my future! The impact of the environment on children's health (n.d. 2017).

¹⁹ www.unhcr.org/climate-change-and-disasters.html. Lásd még: Save the Children International: „Walking Into The Eye Of The Storm: how climate change is driving child migration and displacement” (2021), <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/Eye-of-the-Storm.pdf/>.

²⁰ IPCC: „AR6 Synthesis Report, Climate Change 2023” (2023), www.ipcc.ch/report/ar6/syr/.

²¹ Save the Children International: „Generation hope: 2.4 billion reasons to end the global climate and inequality crisis” (2022), <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/Generation-Hope-Report-GLOBAL-onlineversion-25-10-22.pdf/>.

²² Az ENSZ Fogyatékkal Élők Jogainak Bizottsága (CRPD) az államok jelentéstételi munkája során aggodalmának az esetek jelentős többségében konzekvensen hangot ad az éghajlatváltozásnak a fogyatékkal élő személyek jogaira gyakorolt hatásaival kapcsolatban, 6, www.ciel.org/wp-content/uploads/2024/08/HRTB-Synthesis-Note-2024_CIEL_GIESCR.pdf.

²³ Save the Children International (2022).

tényleges megvalósulását. Az éghajlati válságot (klímaváltozás által előidézett válság) időközben gyermekjogi válságként aposztrofálta az UNICEF,²⁴ azonban egy olyan paradox helyzet állt elő, hogy noha a ma és a jövő gyermekei komoly elszenvedői a válságnak, mégis ők tehetnek róla legkevésbé.²⁵

Az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága (a továbbiakban: Gyermekjogi Bizottság) a gyermekek egészségét fenyegető egyik legnagyobb veszélyként azonosította az éghajlatváltozást, és sürgette a részes államokat, hogy helyezzék az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodási és enyhítési, mitigációs stratégiáik középpontjába a gyermekek egészségével kapcsolatos kérdéseket.²⁶ A környezeti károkkal, a környezeti válságokkal kapcsolatos növekvő ismeretek és a meglévő számos nemzetközi megállapodás ellenére a gyermekek jogai és a környezet közötti egyértelmű kapcsolat általános értelmezése még mindig vitatott és homályos tartalmú.²⁷

Jelen tanulmány a gyermekek kitettsége szempontjából kívánja elemezni a gyermekjogokat és az egészséges környezethez való jogot. Igazolni szándékozik, hogy létezik kapcsolódás a két jogterület között. Az egészséges környezethez való jog védelme, ennek kikényszeríthetőségét érintő normatív szabályozások, gyakorlat, diskurzus különösen a klím perekben egyre inkább megjelennek, és egyre fajsúlyosabb szerepet kapnak a gyermekjogi érvek (amely bizonyos értelemben sajnálatos, mert a klímaváltozás mértéke és egyre intenzívebb hatása immár nemcsak a jövő generációk jogait érdekeik, hanem a jelen gyermekeinek és felnőttjeinek alapjogait közvetlenül is érintik).

A tanulmány *módszertanát* tekintve a téma elméleti hátterének (az egészséges környezethez való jog és a gyermekek jogai normatív keretének) bemutatását követően, elsősorban leginkább relevánsnak ítélt nemzetközi (globális és részben regionális, főként európai fókuszú) emberi jogi és gyermekjogi dokumentumok összefoglalásán nyugszik, majd kitér a jogfejlődés szempontjából kiemelt fontosságú strasbourgi esetjogra és egyes releváns ENSZ szerződés-ellenőrző testületeinek vonatkozó munkáira.

²⁴ UNICEF: The climate crisis is a child rights crisis (2021), www.unicef.org/reports/climate-crisis-child-rights-crisis.

²⁵ Office of the Special Representative of the Secretary-General on Violence Against Children (OSRSG/VAC), The climate crisis and violence against children (New York, 2022). <https://violenceagainstchildren.un.org/sites/default/files/2024-10/The%20climate%20crisis%20and%20violence%20against%20children.pdf>.

²⁶ UN Committee on the Rights of the Child, *General Comment No. 15 (2013) on the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health*, para. 50, www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/crcgc15-general-comment-no-15-right-child-highest.

²⁷ Lásd pl. Francesca IPPOLITO: „Children’s Environmental Rights Under International and EU Law. The Changing Face of Fundamental Rights in Pursuit of Ecocentrism” (The Hague: Asser Press – Springer 2023), <https://doi.org/10.1007/978-94-6265-547-8>.

2. AZ EGÉSZSÉGES KÖRNYEZETHEZ VALÓ JOG NORMATÍV HÁTTÉRÉNEK ÁLTALÁNOS ÁTTEKINTÉSE

2. 1. ELMÉLETI HÁTTÉR

A környezetet érintő jelenlegi antropogén változások, az éghajlatváltozás okozta negatív hatások egyértelműen érintik az emberi jogok túlnyomó többségének érvényesülését, noha konkrét emberi jogsértés formájában való megjelenésük korántsem ilyen egyértelmű. Ugyanis a környezeti körülmények leginkább csak a magán- és családi élethez való jog, a megfelelő lakhatáshoz (vagy a megfelelő életszínvonalhoz) való jog és az (egészséges) környezethez való jog területén jelentek meg, és nyertek általánosabb elismerést,²⁸ miközben eme jogok érvényesítése terén elég nagy az államok mérlegelési szabadsága. Ahogyan az 1993-ban Bécsben tartott Emberi Jogi Világkonferencián megerősítették, az emberi jogok „egyetemesek, oszthatatlanok és szorosan összefüggnek egymással”,²⁹ ezért e jogok egymásból fakadó és egymással szorosan összefüggő természete megteremtheti a gyermekek jogai és az egészséges környezethez való jog közötti szoros és egyértelmű kapcsolatot.

A környezeti jogok hagyományos megközelítése többértű, és ezek különböző jogszolgáltatásokat, állami-kormányzati kötelezettségeket, pénzügyi hozzájárulásokat és végrehajtási mechanizmusokat foglalnak magukban. Összességében legalább az elismerés, a védelem, az előmozdítás és az eljárási jogok (például a bírósághoz való fordulás) biztosítása jelent egyfajta állami kötelezettséget. A környezeti jogok és más – döntően környezeti – fenntarthatósággal kapcsolatos jogok nemzetközi normái ugyanakkor nem teljesen tisztázottak, ahogy Philip Alston rámutatott, „a nemzetközi jogászok kevés útmutatást találnak a nemzeti jogban az olyan jogok jelentését illetően, mint az élelemhez, oktatáshoz, egészségügyi ellátáshoz, ruházathoz és menedékhez kapcsolódó jogok.”³⁰ Amint azt később Eric Posner is kifejtette, a gazdasági fejlődés és a környezetvédelmi kérdések esetében inkább magára az emberi jólétre, mintsem magukra az emberi jogokra kell a nemzetközi jogalkotásnak és a politikai döntéseknek fókuszálniuk.³¹ Továbbá az ilyen környezeti jogok megvalósítása pozitív és aktív részvételt, valamint pénzügyi intézkedéseket igényel az államok részéről. A polgári és politikai jogokkal ellentétben a gazdasági alapú, környezetvédelmi szempontból releváns jogokat nem lehet hatékonyan érvényesíteni és végrehajtani pénzügyi, tipikusan forrásigényes állami beavatkozás nélkül.

A környezethez kapcsolódó jogok értelmezési lehetőségei tehát leginkább a következők:

²⁸ Lásd még itt: UNEP: What is the Rights to a healthy environment. Information note (2022).

²⁹ Vienna Declaration and Programme of Action, adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June 1993, UN General Assembly, 12 July 1993, UN Doc. A/CONF.157/23. Para. I. 5.

³⁰ Philip ALSTON: „Out of the Abyss: The Challenges Confronting the New UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights” *Human Rights Quarterly* 1987/3. 351., <https://doi.org/10.2307/761879>.

³¹ Eric POSNER: „Human Welfare, Not Human Rights” *Columbia Law Review* 2008/7. 1758–1801.

- i) *hagyományos anyagi emberi jogok* egyértelmű tartalommal (mint például a tiszta vízhez való jog vagy az egészséges környezethez való jog); vagy
- ii) inkább *eljárási jogok* (lásd az Aarhusi Egyezményt, az abban foglalt jogokat³²); vagy
- iii) *államcélók és állami célkitűzések* jogi kötelezettségek nélkül; vagy
- iv) ezek a jogok kizárólag más emberi jogokhoz kapcsolódnak, olyan *részjogosítványok* formájában, amelyek más jogok részeit, szelvényeit képezik (mint például az élethez való jog);³³ vagy
- v) inkább *általános viselkedési követelményekről és potenciális jövőbeli elvárásokról beszélünk* a jövő generációk érdekeire hivatkozva, nem kötelező erejű jogi követelmények formájában.

2. 2. AZ EGÉSZSÉGES KÖRNYEZETHEZ VALÓ JOG FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE

Ahogy Christopher Miller már 1995-ben rámutatott, az ENSZ első környezetvédelmi világkonferenciáján, az 1972-es stockholmi emberi környezetről szóló konferencián már teret nyert az a gondolat, hogy az elfogadható (minőségű) környezet bizonyos emberi jogok gyakorlásának előfeltétele lehet.³⁴ A konferencián elfogadott, soft law jellegű, az emberi környezetről szóló 1972-es Stockholmi Nyilatkozat szimbolikus első alapelve szolgáltatta az első bizonyosságot és elismerést a jólét, az egyének emberi jogai és a környezet közötti egyértelmű oksági kapcsolatáról, ahogyan mindezt megfogalmazták: „az embernek alapvető joga van a szabadsághoz, az egyenlőséghez és a megfelelő életfeltételekhez olyan minőségű környezetben, amely lehetővé teszi a méltóságteljes és jólétben eltöltött életet, és ünnepélyes felelősséget visel a környezet védelméért és javításáért a jelen és a jövő nemzedékek számára.”³⁵ Azonban, ahogyan Dinah Shelton is megállapította, az említett alapelv „nem az egészséges környezethez való alapvető emberi jogot nevesíti, hanem arra utal, hogy az alapvető környezeti egészség kifejezetten szükséges az elismert emberi jogok szabad élvezetéhez és gyakorlásához.”³⁶

³² A három pillér a következő: i) a környezeti ügyekben az információhoz való jog; ii) a környezeti ügyekben a nyilvánosságnak a döntéshozatalban való részvételéhez való joga és iii) az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés környezeti ügyekben.

³³ Ilyenek lehetnek továbbá tipikusan a környezeti kérdésekkel kapcsolatos tájékoztatáshoz (információhoz) való jog, a magán- és családi élethez való jog, a lakhatáshoz való jog, az egészséghöz való jog vagy a megfelelő életszínvonalhoz való jog.

³⁴ Christopher MILLER: „Environmental Rights: European Fact or English Fiction?” *Journal of Law and Society* 1995/3. 374–375, <https://doi.org/10.2307/1410587>.

³⁵ Ez az *expressis verbis* elismerés hiányzik a későbbi – ezt követő két – csúcstalálkozó nyilatkozatából is. Ld. 1992 Rio Declaration on Environment and Development, UN Doc. A/CONF.151/26 (vol. I)/31 ILM 874, and the 2002 Johannesburg Declaration on Sustainable Development, UN Doc. A/CONF.199/20, 2002.

³⁶ Dinah SHELTON: „Human Rights, Environmental Rights, and the Right to Environment” *Stanford Journal of International Law* (1991) 112. Az emberi jogok általános környezetjogi kapcsolatáról ld. bővebb áttekintésben, az 1990-es évek nézeteit összefoglalva, ld. Alan BOYLE – Michael ANDERSON (szerk.): *Human Rights Approaches to Environmental Protection* (Oxford: Oxford University Press 1996).

Bár a Stockholmi Nyilatkozat idézett szakasza nem kötelező erejű, és nem tekintendő a kifejezett (emberi jogi) elismerés bizonyítékának, számos további kezdeményezést, főként pedig állami jogalkotást ösztönzött a későbbiekben.³⁷ Az 1990-es években megjelentek olyan dokumentumok,³⁸ amelyek hitet tettek egy (dominánsan) anyagi jogi elismerés szükségessége mellett, és azzal érveltek, hogy az egészséges környezethez való jog nélkül „az egyéneknek nem lenne jogorvoslati lehetőségük a környezeti károk esetén”, de ezek a javaslatok végül „az államok ellenállásába ütköztek, így nem kerültek elfogadásra”.³⁹

Végül a 2020-as évek hozták el az áttörést a szimbolikus, globális elismerést illetően. Először az ENSZ Közgyűlésének segédszerve, az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa 2021-ben ismerte el a tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jogot emberi jogként 48/13-as számú határozatában,⁴⁰ amely elismerés azonban még semmiképpen sem volt kötelező az államok számára. Ezt követően az ENSZ Közgyűlése 76/300-as számú határozatában,⁴¹ ugyanakkor szintén nem kötelező ajánlás formájában tett hitet a tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jog emberi jogi elismerése mellett.

Az egyik legfontosabb kérdés mégis az egészséges környezethez való jog anyagi vagy eljárási jog (netán mindkettő egyszerre) természete, s elméleti érdekességén túl annak az eldöntése, hogy melyik vetülete a domináns. Ennek ugyanis különös gyakorlati, alkalmazásbeli vonatkozása van. Ennek a jognak ugyanis van anyagi jogi jelentése is, bár az eljárási aspektusa⁴² a jog legnyilvánvalóbb és legszembetűnőbb része.⁴³ Az eljárási megközelítésnek a bizonyítéka a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban való részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló 1998-as Aarhusi

³⁷ Merrills azonban rámutat, hogy „a környezeti jogok nemzeti alkotmányokba való beemelése vagy nemzetközi szerződésekben való taglalása nem garantálja, hogy e jogok jogosultja sikeresen tudja eme jogokat érvényesíteni más jogokkal szemben, de azt jelenti, hogy a környezeti jogokat mindig figyelembe kell venni.” John G. MERRILLS: „Environmental Rights” in Daniel BODANSKY et al. (szerk.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*, Oxford (Oxford: Oxford University Press 2007) 666.

³⁸ Például: Human rights and the environment, UN Commission on Human Rights, 24 February 1995, E/CN.4/RES/1995/14.

³⁹ Anna RIDDEL: „New Perspectives on Connecting Human Rights and International Environmental Law” in Vasilka SANCIN (szerk.): *International Environmental Law: Contemporary Concerns and Challenges* (Ljubljana: GV Založba 2012) 133.

⁴⁰ *The Human Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment*. HRC/RES/48/13. 8 October 2021.

⁴¹ *The Human Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment*. UNGA A/RES/76/300. 28 July 2022.

⁴² Jona RAZZAQUE: „Human Rights to a Clean Environment: Procedural Rights” in Malgosia FITZMAURICE et al. (szerk.): *Research Handbook on International Environmental Law* (Cheltenham: Edward Elgar 2010) 284–300. <https://doi.org/10.4337/9781849807265.00024>.

⁴³ Ahogy Bratspies említi, „számos környezetvédelmi szerződésben sok a törekvés, de kevés a konkrétum. Amikor viszont a szerződések konkrét, végrehajtható kötelezettségeket tartalmaznak, ezek a kötelezettségek jellemzően inkább eljárási, mintsem anyagi jogi jellegűek”. Rebecca BRATSPIES: „Do We Need a Human Right to a Healthy Environment?” *Santa Clara Journal of International Law* 2015/1. 47.

Egyezmény elfogadása.⁴⁴ Az úgynevezett „zöld demokrácia egyezmény” egy három-pilléres rendszert állított fel, amely jogokat biztosít az egyéneknek és egyesületeiknek egyaránt. A három pillér magában foglalja a megfelelő és demokratikus, átlátható eljárást, amelynek keretében az egyének vagy egyének csoportjai tájékoztatást kapnak környezeti ügyekben (első pillér), a kedvezményezetteknek és az érdekelt feleknek lehetőséget biztosítanak, hogy vegyenek részt a döntéshozatali folyamatban (második pillér), és a jogi érdekkel rendelkező egyének vagy csoportjaik bírósághoz fordulhatnak, ha egy potenciálisan környezetet veszélyeztető tevékenységre várhatóan sor kerül vagy pedig az első két pillér szerinti jogaik gyakorlására nem volt lehetőségük (harmadik pillér).

Összefoglalva, az egészséges környezethez való jog területén az eljárási szempontok a védelem szintjét segítik elő, ezek domináns jellege az amúgyis homályos anyagi jogi jelentéstartalom mellett pedig kifejezetten szembetűnő.

2. 3. NORMATÍV SZABÁLYOZÁS

Sem a legfontosabb egyetemes emberi jogi dokumentumok, sem a régiónk szempontjából különösen fontos Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) és annak jegyzőkönyvei sem utalnak *expressis verbis* az egészséges környezethez való jogra.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (EJENY) és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (GSZKJNE) azonban három olyan cikket tartalmaz, amelyekből implicit módon kiolvasható az egészséges környezethez való jog. Kétségtelen, hogy az EJENY megfelelő életszínvonalról rendelkező 25. cikkét, valamint a GSZKJNE megfelelő életszínvonalhoz való jogról és az egészséghoz való jogról szóló 11–12. cikkeit úgy kell értelmezni, hogy azok az egyén környezetét és környezeti szükségleteit hivatottak védeni. Regionális szinten, az EJEE és annak jegyzőkönyvei esetében elmondható, hogy az egyezmény implicit módon, már „közvetve védte a környezethez való emberi jog bizonyos konnotációit, főleg a bírói aktivizmus gyakorlásának köszönhetően”.⁴⁵ Az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) gyakorlatában már hosszú azon ügyek listája, amelyekben a bírói fórum hallgatólagosan elismerte az egészséges környezethez való jogot vagy annak egyes inherens részeit, amelyeket egyes polgári és politikai jogok körében értékelt.⁴⁶ Ez a bírói gyakorlat a *López Ostra kontra Spanyolország* ügyben hozott mérföldkőnek számító és úttörő jelentőségű döntésig vezethető vissza,⁴⁷ amelyben a strasbourgi

⁴⁴ 1998. évi Aarhusi Egyezmény a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban való részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról. UN Economic Commission for Europe, 2161 UNTS 447. Magyarországon kihirdette: 2001. törvény LXXXI. törvény.

⁴⁵ Daniel Garcia SAN JOSÉ: „*Environmental Protection and the European Convention on Human Rights*” (Council of Europe Publishing 2005) 6.

⁴⁶ Ld.: *Environment and the European Convention on Human Rights*. Factsheet, November 2015.

⁴⁷ *López Ostra v Spain*, App no 16798/90, A/303-C, [1994] ECHR 46, (1995) 20 EHRR 277, IHRL 3079 (ECHR 1994), 9th December 1994.

bíróság megállapította, hogy az ipari szennyezés és az ezáltal előidézett káros környezeti behatások elleni védelem elmulasztása az állam részéről a „magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog” (EJEE 8. cikke) megsértését vonja maga után. Azonban azt meg kell állapítanunk, hogy az államok mérlegelési szabadsága továbbra is elég széles e körben, miközben az EJEB több környezetvédelmi vonatkozású ügyben foglalkozott már az élethez való jogról (2. cikk), az embertelen vagy megalázó bánásmód tilalmáról (3. cikk), a szabadsághoz és biztonsághoz való jogról (5. cikk), a tisztességes eljáráshoz való jogról (6. cikk), a magán- és családi élet és az otthon tiszteletben tartásához való jogról (8. cikk), a hatékony jogorvoslathoz való jogról (13. cikk) és a tulajdon védelméről szóló cikkek (az Egyezmény 1. jegyzőkönyvének 1. cikke) megsértésével.⁴⁸

A tágabb európai kontextusban tehát az egészséges környezethez való jog nem kapott önálló és kifejezett elismerést a regionális európai szerződésekben (függetlenül attól, hogy ezeket a szerződéseket az EU vagy az Európa Tanács égisze alatt fogadták el). Ugyanez igaz az Európai Szociális Chartára is, amely a 3. cikkben lakonikus megfogalmazást használ a biztonságos és egészséges munkakörülményekhez való jog védelmével és előmozdításával kapcsolatban.⁴⁹ Emellett az Európai Unió Alapjogi Chartája csak nagyon általánosan fogalmazta meg a környezet védelmét,⁵⁰ anélkül, hogy az egészséges környezethez való érdemi jogot kifejezetten elismerte volna.

Európán kívül az afrikai és az amerikai emberi jogok védelmét szolgáló regionális rendszerek tekintetében néhány vonatkozó regionális szerződés szövege azonban már kifejezett rendelkezéseket tartalmaz a környezethez való jog gyakorlása szempontjából. Az *Afrikai Charta az Ember és Népek Jogairól* már elismerte a „fejlődésnek kedvező” általánosan kielégítő környezethez való jogot (24. cikk). Az Amerika-közi rendszerben az emberi jogokról szóló amerikai egyezményhez fűzött 1988-as *San Salvador-i kiegészítő jegyzőkönyv* a gazdasági, szociális és kulturális jogok területén elismerte az egészséges környezethez való jogot.⁵¹ Az 1988-as jegyzőkönyv az egészséges környezethez való jogon túl rögzíti továbbá az igazságos, méltányos és kielégítő munkakörülményekhez való jogot (7. cikk), az egészségeshez való jogot (10. cikk) és az élelemhez való jogot (12. cikk) is, amely így egy kifejezetten progresszív szövegezésű nemzetközi szerződésnek tekinthető, főleg annak tükrében, hogy 1988-ban írták alá. Az amerikai kontinensről még meg kell említenünk a 2018-ban aláírt ún. *Escazúí megállapodást* (Regional Agreement on Access

⁴⁸ Ld.: *Environment and the European Convention on Human Rights*. Factsheet, November 2015.

⁴⁹ Szövegezése csak annyit biztosít, hogy „a biztonságos és egészséges munkafeltételekhez való jog tényleges gyakorlásának biztosítására a Szerződő Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy 1. munkabiztonsági és munka-egészségügyi szabályzatokat adnak ki.” Ld. az Európai Szociális Karta (Magyarországon kihirdette: 1999. évi C. törvény), 3. cikk, 1. bekezdés.

⁵⁰ A 37. cikk a következőképpen szól a környezetvédelemről: „[a] magas színvonalú környezetvédelmet és a környezet minőségének javítását be kell építeni az uniós politikákba, és a fenntartható fejlődés elvével összhangban biztosítani kell megvalósulásukat.”

⁵¹ Az egészséges környezethez való jog 11. cikke: „1. Mindenkinnek joga van ahhoz, hogy egészséges környezetben éljen, és hozzáférjen az alapvető közszolgáltatásokhoz. 2. A részes államok előmozdítják a környezet védelmét, megőrzését és javítását.”

to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean).⁵² Az „amerikaiközi Aarhusi egyezményként” is emlegetett Escazúzi megállapodás az Aarhusi egyezményből már az európai kontinensen ismert három pillérén (a környezethez való jog hármas eljárási keretrendszerén) túl tartalmazza az egészséges környezethez való jogot és fenntartható fejlődéshez való jogot a jelen és jövő generációk számára, valamint a latin-amerikai régióban sajnálatosan gyakran előforduló, a környezetvédelmi aktivistákat érő súlyos atrocitásokra és bűncselekményekre reagálva, a környezetvédelemmel foglalkozó szervezetek, jogvédők, természetvédők jogainak biztosítását. Az 1990-ben aláírt, nem kötelező erejű Kairói Deklaráció az Emberi Jogokról az Iszlámban (Cairo Declaration on Human Rights in Islam)⁵³ 17. cikkében említi a tiszta környezethez való jogot, az Arab Liga égisze alatt 2004-ben elfogadott és 2008-ban kötelező erővel hatályba lépett Emberi Jogok Arab Kartája (Arab Charter on Human Rights)⁵⁴ 38. cikkében tartalmazza – többek között – az egészséges környezethez való emberi jogot.

A fenti trendek fényében már nagy bizonyossággal megállapítható, hogy a környezeti jogok és más hasonló jogosultságok bizonyos tartalma (amelyeket az éghajlatváltozás, a környezetromlás és azok járulékos hatásai által okozott globális veszélyek indukálnak) implicit módon az emberi jogi szerződések egy részének szövegében *expressis verbis* megjelentek.

Amint azonban a fentiekben láttuk, a(z) (egészséges) környezethez való jog kifejezett elismerése azonban még mindig hiányzik az emberi jogi szerződések többségéből; noha eme ambiciózus jognak számos szelvénye több szerződésben már szerepel (pl. az élelemhez,⁵⁵ vízhez,⁵⁶ higiéniahoz stb. való jog formájában). Az továbbra is bizonytalan azonban, hogy ezek a jogok egyenértékűek-e a klasszikus polgári-politikai és gazdasági, szociális és kulturális jogokkal, vagy inkább emberi jognak „álcázott” nem kötelező és nehezen kikényszeríthető államcélok valójában.

Összegzőként megemlítendő, hogy a környezetvédelmi szempontból releváns emberi jogok státusa nem egyértelmű; ezek inkább kívánatos állami célok és törekvések, mintsem az államnak az e jogok címzettjével és kedvezményezettjével szem-

⁵² 2018-ban írták alá, 2025 novemberében huszonnégy állam írta alá, és tizennyolc ratifikálta. Elérhető: <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2018/03/20180312%2003-04%20PM/CTC-XXVII-18.pdf>.

⁵³ *Cairo Declaration on Human Rights in Islam*. Aug. 5, 1990, U.N. GAOR, World Conf. on Hum. Rts., 4th Sess., Agenda Item 5, U.N. Doc.A/CONF.157/PC/62/Add.18 (1993).

⁵⁴ *Arab Charter on Human Rights*. [ST/HR/JCHR/NONE/2004/40/Rev.1.

⁵⁵ E jog tartalmáról lásd a 12. számú általános kommentárt. *General Comment No. 12, The right to adequate food (art. 11)*, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 12 May 1999, E/C.12/1999/5.

⁵⁶ Edith BROWN WEISS: *International Law for a Water-Scarce World* (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers 2013) 191–242. <https://doi.org/10.1093/ejil/chu064> és Pierre THIELBÖRGER: *The Right(s) to Water. The Multi-Level Governance of a Unique Human Right* (Berlin–Heidelberg: Springer 2014). 236., <https://doi.org/10.1007/978-3-642-33908-0>. A vízhez való jog tartalmáról a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 11–12. cikkeinek égisze alatt a 15. számú általános kommentárt. *General Comment No. 15, The right to water (arts. 11 and 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)*, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 20 January 2003, E/C.12/2002/11.

ben fennálló jogi kötelezettségei, mivel tartalmuk homályos (pl. tiszta vízhez való jog akár államon belül régióként is eltérhet valamelyest), és igen széles körű az államok mérlegelési szabadsága. Míg az első generációs szabadságjogok többé-kevésbé egyetemesek és általánosan alkalmazhatóak, addig a társadalmi-gazdasági, regionális és egyéb jellemzők miatt a sokszínű módon megjelenő környezeti jogok többsége gazdasági, ökológiai, földrajzi változóktól is függ, ráadásul generációs különbségek is fellelhetők pl. a gyermekek és felnőtt korú lakosság eltérő szükségletei miatt. Összességében tehát a gyermekek jobban ki vannak téve ezeknek a körülményeknek, mint a felnőttek, és a környezethez fűződő érdekeik is hosszabb távúak, miközben érvényesítésük sok esetben nem biztosított a gyermekek számára.

3. A GYERMEKEK EGÉSZSÉGES KÖRNYEZETHEZ VALÓ JOGA AZ ENSZ GYERMEKJOGI EGYEZMÉNYÉNEK ÉS MÁS VONATKOZÓ EURÓPAI JOGI ESZKÖZÖK TÜKRÉBEN

Mint fentebb részletesen kifejtettük, az (egészséges) környezethez való jog az emberi jogok harmadik generációjához, a globális vagy szolidaritási jogok közé tartozik, és azt jelenti, hogy mindenkinek joga van az egészséges környezethez. Ugyanakkor életkori és fejlődésbeli sajátosságaik miatt a gyermekek számára annak érvényesítése legtöbbször környezetüktől (családi, társadalmi, kulturális, földrajzi) és lehetőségeiktől függ. Különös sérülékenységük miatt a klímaváltozással összefüggésben az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa már 2017-ben felhívta a figyelmet a gyermekek fokozott védelmének sürgető szükségességére. A kérdés vizsgálatához a következőkben röviden áttekintjük a gyermekjogok vonatkozó nemzetközi keretrendszerét.

3. 1. A GYERMEKJOGI EGYEZMÉNY EGÉSZSÉGES KÖRNYEZETHEZ KAPCSOLÓDÓ RENDELKEZÉSEI

Tíz év előkészítő munka után a Gyermekjogi egyezmény 1990. szeptember 2-án lépett hatályba, majdnem egy évvel azután, hogy az ENSZ Közgyűlése keretében az államok 1989. november 20-án elfogadták. A máig egyik legszélesebb körben ratifikált nemzetközi emberi jogi egyezményként a Gyermekjogi egyezmény célja az, hogy az államokat aktív szerepvállalásra ösztönözze a gyermekek jólétének, jólétének és jogainak globális biztosításában, valamint célja a különböző nemzetközi jogi szerződésekben szétszórta szereplő gyermekjogok összefogása és harmonizálása.

A Gyermekjogi egyezmény azért is számít mérföldkőnek, mert elfogadásáig egyetlen nemzetközi egyezmény vagy „jogkatalógus” sem szabályozta átfogóan a gyermekek emberi jogait. Az egyezmény 54 cikkben foglalja össze a gyermekek jogait, immáron kötelező erejű nemzetközi jogi dokumentumként. Az ENSZ Gyermekjogi Bizottságának meghatározása alapján a Gyermekjogi egyezmény négy vezérelve

(„guiding principles”)⁵⁷ a következő: a megkülönböztetés-mentességhez való jog (2. cikk); a gyermek legfőbb/legjobb érdekeinek figyelembevétele (3. cikk); az élethez, a túléléshez és a fejlődéshez való jog (6. cikk); valamint a részvételhez való jog (12. cikk). A Gyermekjogi egyezmény azzal, hogy minimum standardot állít fel minden gyermek 18 éves kora előtti gondozására, oktatására, fejlődésére és részvételére vonatkozóan, alapjaiban változtatta meg a gyermekekről és a gyermekkorral való gondolkodásunkat.⁵⁸ A gyermekkor védelme nemzetközi kötelezettség lett,⁵⁹ és megszületett a „globális gyermek” fogalma, azaz, hogy „a” gyermeket ugyanazok a jogok és garanciák illetik meg bárhol, bármilyen körülmények között vagy képességekkel is született.⁶⁰

A Gyermekjogi egyezmény értelmében vett „gyermek” fogalmát elsősorban az 1. cikke tárgyalja, rögzítve, hogy „az Egyezmény vonatkozásában gyermek az a személy, aki tizennyolcadik életévét nem töltötte be, kivéve ha a reá alkalmazandó jogszabályok értelmében nagykorúságát már korábban eléri.”

Tekintettel arra, hogy az államok eltérően szabályozzák nemzeti szinten az ember jogképességének, jogalanyiségének kezdetét, az egyezmény nem tartalmaz rendelkezéseket a gyermekkor vagy a gyermeki jogok kezdetéről (kivéve a születendő gyermek védelmére való utalást az egyezmény preambulumban, amely idézi a Gyermek jogairól szóló 1959-es ún. második Genfi nyilatkozat egy szakaszát, amely elismeri, hogy „a gyermeknek, figyelemmel fizikai és szellemi érettségének hiányára, különös védelemre és gondozásra van szüksége, nevezetesen megfelelő jogi védelemre, születése előtt és születése után” egyaránt).

Az egészséges környezethez való jog érvényesülése, de különösképpen a klímaváltozás (és káros következményei) vonatkozásában gyakran megjelennek a gyermekek mellett a jövő generációinak érdekeinek összetett kérdései is.⁶¹ A szakirodal-

⁵⁷ A Gyermekjogi egyezményben foglalt valamennyi jog kapcsolódik egymáshoz, és azokat egységesen kell értelmezni. A Gyermekjogi egyezmény bizottsága által meghatározott négy „általános elv” – vagy átfogó jog – azonban különösen szükséges az összes többi jog teljesítéséhez. Lásd az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága 5. sz. Általános Kommentárját (2003) A gyermek jogairól szóló egyezmény általános végrehajtási intézkedései (4., 42. és 44. cikk, 6. bekezdés) 4. Ld.: General Comment No. 5 (2003): General measures of implementation of the Convention on the Rights of the Child.

⁵⁸ Michael FREEMAN: „The Philosophical Foundations of Human Rights” *Human Rights Quarterly* 1994/3., <https://doi.org/10.2307/762434> 491. Anna HOLZSCHEITER: „Power of Discourse or Discourse of the Powerful? The Reconstruction of Global Childhood Norms in the Drafting of the UN Convention on the Rights of the Child” *Journal of Language and Politics* 2011/1. 45–69., <https://doi.org/10.1075/jlp.10.1.01hol>.

⁵⁹ UNICEF, Celebrating 20 years of the Convention on the Rights of the Child. The state of the world's children. Special edition. (New York 2009). 2.

⁶⁰ Ennek ellentmondásosságához lásd pl. Ann QUENNERSTEDT – Carol ROBINSON – John L'ANSON: „The UNCRC: The Voice of global consensus on children's rights?” *Nordic Journal of Human Rights* 2018/1. 38–54., <https://doi.org/10.1080/18918131.2018.1453589>.

⁶¹ Lásd például Axel GOSSE: „On Future Generations' Future Rights” *Journal of Political Philosophy* 2008/4. 446., <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2008.00323.x>. Robert HOCKETT: „Justice in Time” *The George Washington Law Review* 2009/5–6. 1135. Ori J. HERSTEIN: „The Identity and (Legal) Rights of Future Generations” *The George Washington Law Review* 2009/5–6. 1173. David DEGRAZIA: „Just(ice) in Time for Future Generations: A Response to Hockett and Herstein” *The George Washington Law Review* 2009/5–6. 1216. Lásd az „identitásnélküliség” („non-identity”) problémájáról Derek PARFIT: „Future Generations: Further Problems” *Philosophy and Public Affairs* 1982.

mat áttekintve az rajzolódik ki, hogy a „jövő nemzedékek” fogalmának még mindig nincs konkrét meghatározása a nemzetközi emberi jogi dokumentumokban. (Mi több, jelenleg még a jövő nemzedékek emberi jogainak a nemzetközi emberi jogban való elismerésének normatív alapja is tisztázatlan és vitatott).⁶² A „jövő nemzedékek” fogalmának egyes értelmezései magukban foglalják a már létező/jelenlegi/megszületett nemzedékeket, tehát az itt és most élő gyermekeket is.⁶³

Kiindulópontunk szerint, a gyermekjogok nemzetközi keretrendszere tehát alkalmas lehet a gyermekek egészséges környezetének védelemére – a jövőre vonatkozóan is. A Gyermekjogi egyezmény azon kevés emberi jogi instrumentum közé tartozik, amely kifejezetten aktív intézkedéseket követel meg a részes államoktól a környezet védelme érdekében (is). A gyermeknek az elérhető legmagasabb szintű egészséghez való jogáról szóló 24. cikk (2) bekezdésének c. pontja tartalmaz a környezetszennyezéssel kapcsolatos rendelkezéseket, s az oktatás céljairól szóló 29. cikk (1) bekezdésének e.) pontja a következőket mondja ki „e) a gyermek tudatába kell vésni a természeti környezet iránti tiszteletet”.

Ezen túlmenően az államok számára tartalmilag eltérő, de még mindig egyértelmű és közvetlen kötelezettséget jelentenek a következő, a környezetvédelemmel kapcsolatos cikkek. Nyilvánvalóan az élethez, a túléléshez és a fejlődéshez való jogról szóló 6. cikk említendő elsőként, amely kimondja: „minden gyermeknek veleszületett joga van az életre”. De fontos megemlíteni a diszkrimináció tilalmáról szóló 2. cikket, a gyermekek részvételéről szóló 12., 13. és 17. cikkeket (a meghallgatáshoz való jogról, a szólásszabadságról és a megfelelő tájékoztatáshoz való hozzáférésről szóló cikkek), valamint a gyermek legfőbb (mindenek felett álló) érdekeit garantáló 3. cikket, amely szerint „a szociális védelem köz- és magánintézményei, a bíróságok, a közigazgatási hatóságok és a törvényhozó szervek minden, a gyermeket érintő döntésükben a gyermek mindenek felett álló érdekét veszik figyelembe elsősorban”. A megfelelő életszínvonalhoz való jogról szóló 27. cikk, valamint a pihenéshez, játékhoz és kikapcsolódáshoz való jogról szóló 31. cikk sem megkerülhető. Fontos azt is hangsúlyozni, hogy a környezeti szempontok figyelembevétele a sérü-

113. Stephen HUMPHREYS: „Against Future Generations” *European Journal of International Law* 2022/4. 1061–1092., <https://doi.org/10.1093/ejil/chac068>. Peter LAWRENCE: „International Law Must Respond to the Reality of Future Generations: A Reply to Stephen Humphreys” *European Journal of International Law* 2023/3. 669–682. <https://doi.org/10.1093/ejil/chad034>.

⁶² Aoife NOLAN: „Children and Future Generations Rights before the Courts: The Vexed Question of Definitions” *Transnational Environmental Law* 2024. 13/3., <https://doi.org/10.1017/s2047102524000165>. Aoife NOLAN: „The Children are the Future – Or Not? Exploring The Complexities of the Relationship between the Rights of Children and Future Generations”, 22 May 2022. <https://www.ejiltalk.org/the-children-are-the-future-or-not-exploring-the-complexities-of-the-relationship-between-the-rights-of-children-and-future-generations/>. Aoife DALY: „Intergenerational rights are children’s rights: upholding the right to a healthy environment through the UN Convention on the Rights of the Child” (June 20, 2022), <http://doi.org/10.2139/ssrn.4141475>. Fons COOMANS: „Towards 2122 and beyond: Developing the human rights of future generations” *Netherlands Quarterly of Human Rights* 2023/1. 53–60., <https://doi.org/10.1177/09240519231159997>.

⁶³ BÁNDI Gyula: „A jövő nemzedék védelmének egyes jogi eszközei” *Iustum Aequum Salutare* 2024/1. 33–50.

lékeny gyermekcsoportok, mint például a fogyatékkal élő gyermekek (23. cikk) vagy az őslakos gyermekek (30. cikk) számára még inkább fontos.

S habár a Gyermekek jogi egyezmény, amint láttuk, csak a preambulumban említi a születendő gyermekek védelmét, bizonyos környezeti tényezők nemcsak a születés előtt, hanem már a fogantatás előtt is hatással lehetnek a gyermekekre (pl. a toxikus anyagoknak való kitettséggel összefüggő fogyatékos és betegségek kialakulásának fokozott kockázata), és egyes, az emberi tevékenységből származó veszélyes anyagok hosszú ideig a vízben, az élelmiszerekben, a levegőben és a talajban maradnak, így a gyermekek generációit környezeti kockázatoknak teszik ki.⁶⁴

A Gyermekek jogi egyezménynek három Fakultatív Jegyzőkönyve van, amelyekre itt hivatkozunk. 2000-ben elfogadták a Gyermekek jogairól szóló egyezményhez csatolt, a gyermekek eladásáról, a gyermekprostitúcióról és a gyermekpornográfiáról szóló fakultatív jegyzőkönyvet (OPSC)⁶⁵ és a Gyermekek jogairól szóló egyezményhez csatolt, a gyermekeknek a fegyveres konfliktusokban való részvételéről szóló fakultatív jegyzőkönyvet (OPAC).⁶⁶ Az éghajlati és környezeti kérdések hatását szem előtt tartva mindkét jegyzőkönyv elemezhető, ami azonban túlmutat e tanulmány keretein. Ehelyütt röviden megjegyzendő, hogy az OPAC kapcsolódása nyilvánvaló az egészséges környezethez való joghoz, így például a fegyveres konfliktusok gyakran a talaj és a víz szennyezésével is járnak, a területeket a háborús stratégia következményeként vagy akár annak részeként hátrahagyott mérgező anyagok vagy robbanóanyag-maradványok is szennyezhetik, de a fegyveres konfliktus maga is hozzájárul a környezet rombolásához. Az OPSC kapcsolódása is könnyen belátható, mivel egyértelmű, hogy még több gyermek viseli az éghajlatváltozás terhet, így az extrém szegénység, a mélyülő társadalmi egyenlőtlenségek, az élelmezési bizonytalanság, az erőszakos kitelepítés vagy a konfliktusok elől való menekülés miatt az éghajlati válság, mint az említett kockázatok és körülmények kiváltó tényezője, súlyosítja a gyermekek erőszakkal szembeni sebezhetőségét is.

A 2011-ben elfogadott panaszjárásról szóló harmadik Fakultatív Jegyzőkönyvnek (továbbiakban Fakultatív Jegyzőkönyv, OPIC)⁶⁷ abból a szempontból van különös jelentősége, hogy a gyermekek és fiatalok ennek alapján közvetlenül fordulhatnak a Gyermekek jogi egyezményben rögzített jogaik megsértése esetén az ENSZ

⁶⁴ UNEP: „Children’s Rights and the Environment. Guidance On Reporting To The Committee On The Rights Of The Child” Children’s Environmental Rights Initiative, August 2020 (1 December 2020), https://www.childrenenvironment.org/s/Guidance_On_Reporting_To_The_Committee_On_The_Rights_Of_The_Child-FINAL.pdf.

⁶⁵ UN, Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography. General Assembly Resolution A/RES/54/263., <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-sale-children-child>.

⁶⁶ UN, Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict. General Assembly Resolution A/RES/54/263., <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-involvement-children>.

⁶⁷ UN, Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a Communications Procedure. General Assembly Resolution A/RES/66/138. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-communications>.

Gyermekjogi Bizottságához. Az első klímaügyet 2019-ben ennek alapján nyújtotta be öt ‘nagy kibocsátó’ G20 állam – Argentína, Brazília, Franciaország, Németország és Törökország – ellen tizenhat gyermek és fiatal, köztük az ikonikussá vált klímaaktivista, Greta Thunberg (lásd a későbbiekben részletesebben tárgyalt *Sacchi* ügyet).

3. 2. EURÓPAI GYERMEKJOGI ESZKÖZÖK A GYERMEKEK EGÉSZSÉGES KÖRNYEZETE TERÜLETÉN

A gyermekek jogait az Európai Unióban az általános emberi jogok részeként is védelem illeti, elsősorban és legfőképpen azért, mert az EU valamennyi tagállama aláírta és ratifikálta az ENSZ Gyermekjogi egyezményét és más vonatkozó nemzetközi emberi jogi dokumentumokat (különösen az EJEE-t). Másodsorban azért, mert az EU Alapjogi Chartája kötelező jogi erővel bírván megteremtette az alapvető jogok európai szintű védelmének kötelezettségét. Az Alapjogi Charta első alkalommal tett részletes utalást a gyermekek jogaira uniós „alkotmányos” szinten,⁶⁸ elismerve többek között a gyermekek jogát a kötelező oktatáshoz való szabad hozzáféréshez (14. cikk [2] bekezdés), kimondja az életkoron alapuló megkülönböztetés (21. cikk) és a kizsákmányoló gyermekmunka tilalmát (32. cikk). Az Alapjogi Charta 24. cikke külön rendelkezést tartalmaz a gyermekek jogairól, s 37. cikke tartalmaz rendelkezést a környezetvédelemről is.

Az EU-ban a gyermekek jogaira vonatkozó rendelkezések fokozatosan fejlődtek, a fejlődés üteme területenként eltérő.⁶⁹ Az EU Gyermekjogi Stratégiáját nagy várakozás előzte meg a gyermekjogi szakma részéről, amelyet végül 2021 márciusában fogadtak el⁷⁰, s amely egyébként nem szentel kiemelt figyelmet az éghajlatváltozás/környezetvédelem tematikus területének, kivéve a második, egészséggel kapcsolatos téma tágabb kontextusban értelmezhető akként, hogy szoros kapcsolatban áll az egészséges környezettel, és kapcsolódik az ENSZ Fenntartható Fejlődési Céljaihoz (Sustainable Development Goals, SDGs) is, amelyet 2015-ben fogadott el valamennyi ENSZ-tagállam annak érdekében, hogy mások mellett, 2030-ig felszámolja a szegénységet, csökkentse az egyenlőtlenségeket és békésebb, virágzóbb társadalmakat

⁶⁸ Helen STALFORD – Mieke SCHUURMAN: „Are We There Yet? The Impact of the Lisbon Treaty on the EU Children’s Rights Agenda” *The International Journal of Children’s Rights* 2011/3. 381–403., <https://doi.org/10.1163/157181811x584532>. Clare MCGLYNN: „Rights for children? The potential impact of the European Union Charter of Fundamental Rights” *European Public Law* 2002/3., <https://doi.org/10.54648/5095466>.

⁶⁹ Helen STALFORD – Eleanor DRYWOOD: „Coming of age? Children’s rights in the European Union” *Common Market Law Review* 2009/1., <https://doi.org/10.54648/cola2009005>. Lux Ágnes: „A gyermekek jogai” in JAKAB András – FEKETE Balázs. (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: Bodnár Eszter, Jakab András), 2018, <http://ijoten.hu/szocikk/a-gyermekek-jogai>.

⁷⁰ European Commission: EU Strategy on the Rights of the Child. https://commission.europa.eu/document/download/86b296ab-95ee-4139-aad3-d7016e096195_en?filename=EU%20Strategy%20on%20the%20Rights%20of%20the%20Child%20-%20Illustrated%20version.

építsen [pl. tiszta víz és higiénia (6. cél), az éghajlatváltozás elleni küzdelem (13. cél)]. A Stratégiáról szóló tanácsi következtetések⁷¹ preambuluma megjegyzi, hogy a gyermekek különböző válságok (pl. fegyveres konfliktusok és azok következményei, terrorizmus okozta vészhelyzetek, közegészségügyi válság, gazdasági válság) esetén nagyobb kockázatnak és veszélynek vannak kitéve, mint a felnőttek. E veszélyek között az éghajlatváltozás vagy a természeti katasztrófák is szerepelnek, ugyanakkor a stratégia részletesebben nem foglalkozik az éghajlatváltozással vagy az egészséges környezethez való joggal.

Az Európa Tanács (ET) az EU-t messze megelőzve úttörő és proaktív szerepet játszott a gyermekek jogainak védelmében. Legfontosabb emberi jogi szerződése az EJEE (kiegészítő jegyzőkönyveivel együtt) konkrét rendelkezéseket is tartalmaz a gyermekekre vonatkozóan, annak ellenére, hogy nem tartalmaz kifejezetten „gyermekjogi” cikket. A gyermekek vonatkozásában jellemzően az EJEE 8. cikke kerül elő, amely garantálja a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jogot, valamint a 3. cikk, amely tiltja a kínzást és az embertelen és megalázó bánásmódot vagy büntetést. Az EJEB kiterjedt ítélkezési gyakorlatot alakított ki a gyermekek jogairól,⁷² egyre gyakoribb hivatkozásokkal a Gyermekjogi egyezményre, az EJEE rendelkezéseiben foglalt pozitív kötelezettségekre összpontosító értelmezési megközelítéseket alkalmazva. Mivel azonban az EJEB a kérelmeket eseti alapon vizsgálja, nem nyújt átfogó áttekintést a gyermekek egyezmény szerinti jogairól.

2005-ben az Európa Tanács állam- és kormányfői varsói csúcstalálkozójukon úgy döntöttek, hogy elindítják az átfogó „Építsünk Európát a gyermekekkel a gyermekekért!” elnevezésű stratégiát,⁷³ amelyet azóta többször meghosszabbítottak. A 2022–2027 közötti időszakra vonatkozó jelenlegi stratégiát az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 2022. február 23-án fogadta el, és a 2022. április 7–8-án Rómában megrendezett „A horizonton túl: a gyermekjogok új korszaka” című konferencián indította útjára.⁷⁴ Legutóbb prioritásként határozták meg a gyermekek jogainak védelmét válság- és vészhelyzetekben. Ez többek között az egészséges környezethez való hozzáférésre és az éghajlatváltozás elleni küzdelemre irányuló intézkedésekre is kiterjed. A stratégia e területe egy táblázatot is tartalmaz, amely felsorolja a különböző nemzetközi jogi eszközöknek az éghajlatváltozással és a környezetromlással kapcsolatos kérdésekkel kapcsolatos rendelkezéseit, például a Gyermekjogi egyezmény (19., 20., 22., 24., 29., 38., 39. cikk) és az EJEE legfontosabb cikkeit (2., 5., 8., 13., 14. cikk) és az ENSZ Fenntartható Fejlődési Céljait (1., 3., 4., 10., 11., 13. cikk).

⁷¹ Conclusions on the EU Strategy on the rights of the child. Brussels, 9 June 2022 (OR. fr) 10024/22. https://commission.europa.eu/document/download/9d9515fd-89e0-4738-9f7e-8dd382454ffd_en?filename=st_10024_2022_init_en.pdf.

⁷² ECtHR factsheet on children's rights, https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Childrens_ENG.pdf.

⁷³ The Council of Europe's transversal programme „Building a Europe for and with children”. https://www.coe.int/t/dg3/children/BriefDescription/Default_en.asp.

⁷⁴ High-level Launching Conference for the Strategy for the Rights of the Child (2022-2027). 7-8 April 2022, Rome, <https://rm.coe.int/council-of-europe-strategy-for-the-rights-of-the-child-2022-2027-child/1680a5ef27>.

Bár az Európa Tanács valamennyi tagállama ratifikálta mind a Gyermekjogi egyezményt, mind a Párizsi Megállapodást,⁷⁵ jelentős kihívásokkal kell szembenéznük a végrehajtásban, ezért azóta is jórészt törekednek arra, hogy megerősítsék az éghajlatváltozás elleni küzdelem iránti általános politikai elkötelezettségüket.⁷⁶

3. 3. EGYÉB, NEM KÖTELEZŐ EREJŰ DOKUMENTUMOK A GYERMEKEK EGÉSZSÉGES KÖRNYEZETE TÉMÁJÁBAN

Röviddel a Gyermekjogi egyezmény elfogadását követően az ENSZ 1990 szeptemberében összehívott nagyszabású világtalálkozót ('World Summit for Children') követően kiadott a gyermekek túléléséről, védelméről és fejlődéséről szóló nyilatkozatában hangsúlyozta a gyermekek jólétét és kiszolgáltatott helyzet javítását annak érdekében, hogy „minden gyermek biztonságosabb és egészségesebb jövőt élvezhessen”.⁷⁷

2002-ben az ENSZ Közgyűlése elfogadta az „Egy gyermekeknek való világ” („A world fit for children”) című határozatát.⁷⁸ A határozat a következőképpen szól (7. pont, 10. bekezdés): „meg kell védenünk természeti környezetünket, az élet sokszínűségével, szépségével és erőforrásaival, amelyek mind az életminőséget javítják, a jelen és a jövő nemzedékek számára. Minden segítséget meg fogunk adni a gyermekek védelméhez és a természeti katasztrófák és a környezetromlás rájuk gyakorolt hatásának minimalizálásához”.

A határozat továbbá rögzítette a gyermekek számára legfontosabb környezeti kihívásokat, mint például „a globális felmelegedés, az ózonréteg kimerülése, a levegőszennyezés, a veszélyes hulladékok, a veszélyes vegyi anyagoknak és növényvédő szereknek való kitettség, a nem megfelelő higiénia, a rossz higiéniai körülmények, a nem biztonságos ivóvíz és élelmiszer, valamint a nem megfelelő lakhatás, amelyekkel foglalkozni kell a gyermekek egészségének és jólétének biztosítása érdekében” (26. bekezdés).

A 2002-es johannesburgi nyilatkozat és végrehajtási terve a gyermekekre mint veszélyeztetett csoportra hivatkozott, kiemelve a „környezeti egészségügyi veszélyek csökkentését, figyelembe véve a gyermekek különleges szükségleteit, valamint a szegénység, az egészség és a környezet közötti összefüggéseket, pénzügyi források,

⁷⁵ UN Paris Agreement, 2015, https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf.

⁷⁶ A Parlamenti Közgyűlés 2396 (2021) és 2399 (2021) számú állásfoglalása, valamint a 2211 (2021) és 2214 (2021) számú ajánlása „Az egészséges környezethez való jog rögzítése: az Európa Tanács fokozott fellépésének szükségessége”, illetve „Az éghajlati válság és a jogállamiság” című, a környezet megőrzéséért való transzgenerációs felelősség és a gyermekek számára új jogorvoslatok kialakítása érdekében.

⁷⁷ *First Call for Children. World Declaration on the Survival, Protection and Development of Children.* Agreed to at the World Summit for Children on 30 September 1990. UNE/ICEF(063.1)/W67, para 20.

⁷⁸ UN Resolution adopted by the General Assembly [on the report of the Ad Hoc Committee of the Whole (A/S-27/19/Rev.1 and Corr.1 and 2)] S-27/2. A world fit for children. The General Assembly adopts the document entitled 'A world fit for children' annexed to the present resolution. 6th plenary meeting 10 May 2002.

technikai segítségnyújtás és tudásátadás biztosításával a fejlődő országok és az átmeneti gazdaságú országok számára” [II. rész, 7. bekezdés, f) pont].⁷⁹

2004-ben éppen Budapesten rendezték a IV. Környezet és Egészség Miniszteri Konferenciát, amelynek középpontjában a gyermekek egészségének védelme állt. A „Gyermekeink jövője” alcímet viselő konferencián a miniszterek elfogadták a Gyermekek Környezet- és Egészségvédelmi Cselekvési Tervét (Children's Environment and Health Action Plan for Europe – CEHAPE).⁸⁰ A CEHAPE a tagállamok számára készített közös akcióterv, amelynek célja, hogy világszerte egészséges környezetet biztosítsanak a gyermekeknek. A programban kiemelt helyen szerepelt a biztonságos ivóvízhez való hozzáférés.

2017-ben az ENSZ Emberi Jogi Főbiztossága (OHCHR) az éghajlatváltozás és a gyermekjogok teljes körű és hatékony érvényesülése közötti kapcsolatról szóló elemzést is közzétett.⁸¹ A tanulmányban az OHCHR megvizsgálta az éghajlatváltozás gyermekekre gyakorolt lehetséges hatásait, valamint az államok és más szereplők ezzel kapcsolatos emberi jogi kötelezettségeit és felelősségét, beleértve a klímaváltozással kapcsolatos politikák gyermekjogi megközelítésének elemeit. A tanulmány jó gyakorlatokat és konkrét ajánlásokat is tartalmaz az emberi jogi – különösen a gyermekjogi – kötelezettségek teljesítésére az éghajlatváltozással összefüggésben, például a peres eljárások, az oktatási politikák és a katasztrófakockázat csökkentése terén. Az elemzés hat olyan releváns kihívást azonosított, amelyekben a gyermekek egészséges környezethez kapcsolódó jogai egyértelműen veszélyben vannak; amelyek a következők: i) szélsőséges időjárás és természeti katasztrófák; ii) víz- és élelmiszerhiány; iii) légszennyezés; iv) betegséghordozók által terjesztett és fertőző betegségek; v) a mentális egészségre gyakorolt hatások és vi) a kiszolgáltatott helyzetben lévő gyermekekre gyakorolt aránytalan hatások.

2017-ben az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa az emberi jogokról és a környezetről szóló 34/20⁸² számú határozatában arra kérte az ENSZ tagállamait, hogy segítsék elő a gyermekek bevonását a környezetvédelmi döntéshozatalba. Egy évvel később a gyermekeket sérülékeny társadalmi csoportként ismerte el, akik vonatkozásában az államoknak erőfeszítést kell tegernek a döntéshozatalban való részvételük biztosítására és szükséges tudatosságuk fokozására, valamint az éghajlatváltozással, a biológiai sokféleséggel kapcsolatos oktatást.⁸³

2018-ban az emberi jogokkal és a környezettel foglalkozó különmegbízott jelentést tett közzé, amelyben négy nemzetközileg elfogadott alapelvvel foglalkozott:

⁷⁹ Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development, https://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/WSSD_PlanImpl.pdf.

⁸⁰ World Health Organization: Children's health and environment. 2005, <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/107348/9789289013741-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

⁸¹ Analytical study on the relationship between climate change and the full and effective enjoyment of the rights of the child. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Human Rights Council. Thirty-fifth session, 6-23 June 2017, Agenda items 2 and 3. A/HRC/35/13.

⁸² UN General Assembly (2017). Human Rights Council. Resolution 34. Human Rights and the Environment. A/HRC/34/L.33.

⁸³ Point 5, para. (c) and (e) of the United Nations General Assembly. 2018. Human Rights Council. Resolution 38 Human rights and climate change. A/HRC/38/L.5.

i) a jövő nemzedékek és a generációk közötti egyenlőség; ii) az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés; iii) a gyermekekkel való konzultáció és iv) a megkülönböztetésmentesség.⁸⁴

Emellett az ENSZ Főtitkár Gyermekekkel szembeni erőszakkal foglalkozó különleges képviselője, Maalla M'jid 2022 októberében bemutatta éves jelentését⁸⁵ az ENSZ Közgyűlésnek, amelyben hangsúlyozta, hogy a klímaválság világszerte súlyos hatással van a gyermekek védelmére és jólétére. A jelentés arra is kitért, hogy a gyermekjogi szempontokat figyelembe vevő védelemre és erőszak-megelőzésbe való befektetésre ma nagyobb szükség van, mint valaha, mivel a COVID-19 világjárvány és a folyamatban lévő humanitárius és környezeti válságok fokozzák a gyermekek erőszaknak való kitettségét és sebezhetőségét.

Mérföldkőnek tekinthető a jövő nemzedékek emberi jogairól szóló 2023-ban közzétett Maastrichti Alapelvek⁸⁶ szakértői dokumentumának közzététele, amely jelentős lépést jelent az államok kötelezettségeinek tisztázása terén a generációk közötti egyenlőséggel összefüggésben és az emberi jogok időbeli hatálya vonatkozásában is új koncepciót hoz be. Az ENSZ Közgyűlése 2024. szeptember végén fogadta el a Paktum a Jövőért (Pact for the Future)⁸⁷ címet viselő határozatát és a jövő nemzedékekről, valamint a globális digitális paktumról szóló melléklet formájában hozzászolt további nyilatkozatot. A paktum főszövege is foglalkozik IV. pontjában a fiatalokkal és a jövő generációival, a külön dedikált nyilatkozat mellett.

Összességében tehát ezek a nem kötelező erejű dokumentumok rámutattak a gyermekek helyzetének megváltozott felfogására és újonnan kialakuló elismerésére a környezetvédelem fényében. Megjegyzendő ehelyütt az is, ahogyan a gyermekrésztvételeiség összekapcsolódott a klímaváltozással kapcsolatos kérdések tárgyalásában. Az ENSZ 1995-ben indult klímakonferenciáinak (COP) során 2019-ben Madridban (COP25) volt először, amikor a részes felek aláírták a gyermekekről, a fiatalokról és az éghajlat-politikai fellépésről szóló kormányközi nyilatkozatot.⁸⁸ Ez volt az első ilyen jellegű nyilatkozat, amely a befogadó, gyermek- és ifjúságközpontú éghajlat-politikák és -intézkedések felgyorsítására irányul nemzeti és globális szinten. A 2022

⁸⁴ UN General Assembly, Human Rights Council. Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment [Special Rapporteur's report on children's rights and environmental protection]. A/HRC/37/58.

⁸⁵ Office of the Special Representative of the Secretary-General on Violence Against Children (OSRSG/VAC), The climate crisis and violence against children (New York, 2022). <https://violenceagainst-children.un.org/sites/default/files/2024-10/The%20climate%20crisis%20and%20violence%20against%20children.pdf>.

⁸⁶ The Maastricht Principles of the Human Rights of Future Generations, July 2023, <https://www.rightsoffuturegenerations.org/the-principles>. Lásd még: Ana Mária Suárez FRANCO – Sandra LIEBENBERG: „The Maastricht Principles on the Human Rights of Future Generations” *Global Multilateralism* 2023 59. FONS COOMANS: „The Need to Protect the Human Rights of Future Generations: Introducing the Maastricht Principles on the Human Rights of Future Generations” *Zeitschrift für Menschenrechte* 2024/1. 176–181.

⁸⁷ UN, Pact for the Future, Global Digital Compact and Declaration on Future Generations, https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/soft-pact_for_the_future_adopted.pdf.

⁸⁸ UN, Declaration on Children, Youth and Climate Action, <https://www.unicef.org/environment-and-climate-change/climate-declaration#declaration>.

novemberében tartott COP27 egyik kiemelt eseménye volt az új „veszteség- és káralap” létrehozása, amelynek célja, hogy pénzügyi támogatást nyújtson az éghajlat-változás következményei által leginkább veszélyeztetett és érintett országoknak. Az egyik legnagyobb nemzetközi gyermekjogi szervezet, a Save the Children szerint „a COP27 vezetői egy apró, de fontos lépést tettek az éghajlati válság által leginkább érintett gyermekek számára az igazságszolgáltatás biztosítása érdekében azzal, hogy hivatalosan is elismerték a gyermekeket mint a változás szereplőit, és létrehoztak egy veszteség- és káralapot (...), de sokkal többet kell tenni a gyermekek jövőjének biztosítása érdekében”. A Save the Children jelentése szerint mintegy 774 millió gyermek – a világ teljes gyermeknépszségének egyharmada – él együtt a szegénység és a magas éghajlati kockázat kettős hatásával.⁸⁹ A tanulmány szerint a tizenöt országban megkérdezett gyermekek 83%-a mondta azt, hogy látja az éghajlati válság vagy az egyenlőtlenség, vagy mindkettő hatásait, amelyek befolyásolják a körülötte lévő világot. Beszédes az az adat is, hogy 73%-uk szerint a felnőtteknek többet kellene tenniük a problémák kezelése érdekében.

Összességében elmondhatjuk, hogy a gyermekjogok nemzetközi és európai regionális jogi eszközeit áttekintve az egészséges környezet gyermekjogi keretezése lehetséges, sőt a joggyakorlatban is megjelent. Ezt támasztja alá a gyermekjogok érvényesítésének egy másik aspektusa, azaz, hogy a gyermekek és fiatalok is egyre inkább gyakorolják a jogorvoslathoz való jogukat, az érdemi részvétel alapvető jogának egyik formájaként. Ahogyan ez a gyermekrészvételiség egyre inkább teret nyer különböző fórumokon, úgy is mint a Gyermekjogi egyezmény egyik zsinórmértéke (12. cikk), klímakérdésekben a 2024-ben tartott COP29-en gyermekjogi szervezetek, az UNICEF és a Save the Children International fiatalok részvételével szervezett egyeztetést a gyermekjogok klímátárgyalásokba és megbeszélésekbe történő integrálásáról,⁹⁰ és más klíma vonatkozású fórumokon is megjelentek a gyerekek és fiatalok mint aktív résztvevők, akár mint felperesek vagy panaszos felek.

4. GYERMEKEK, FIATALOK KLÍMAÜGYEI A JOGI FÓRUMOK ELŐTT

A 2020-as években – a klímapierek elterjedésével párhuzamosan – a 18 év alatti gyermekek és a fiatal felnőttek egyre aktívabbak lettek a jogérvényesítés, de akár csak a problémák globális megjelenítésének kérdése terén. A felgyorsuló környezeti jogalkotás, a fiatalok jövőjét érintő globális ügyek iránti fogékonyság, valamint a klímaváltozással kapcsolatos környezeti ügyek bírói útra való terelése egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy néhány éven belül számos emberi jogi ügyben került elő a fiatalok klímaváltozással kapcsolatos emberi jogi érvelése.

⁸⁹ Save the Children, "Generation hope: 2.4 billion reasons to end the global climate and inequality crisis", 2022, <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/Generation-Hope-Report-GLOBAL-onlineversion-25-10-22.pdf/>.

⁹⁰ <https://knowledge.unicef.org/CEED/unicef-cop>.

4. 1. AZ EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGÁNAK JOGGYAKORLATA

Az éghajlatváltozás kapcsán 2024 tavaszán az EJEB nagy horderejű ügyekben hozott döntéseket, még ha azok csak felerészben adnak is okot bizakodásra, főleg a jövő generációk érdekei és jogai vonatkozásában. Noha a kifejezetten fiatalok által indított, fiatalok klímavédelemmel kapcsolatos érdekeire fókuszáló *Duarte Agostinho és Mások kontra Portugália és Más Államok*⁹¹ ügyben az EJEB Nagykamarája végül a keresetet elutasította eljárási – többek között helyi jogorvoslati lehetőségek elmulasztása miatti – okból (hasonlóan tett a *Carême kontra Franciaország* ügyben,⁹² amely ügyet a panaszos össze is akarta vonni a portugál fiatalok által indított esettel), azonban a *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz és Mások kontra Svájc*⁹³ ügyben érdemi ítéletet hozott 2024. április 9-én, helyt adva a panaszos egyesületnek, és megállapítva, hogy Svájc nem tett eleget nemzetközi éghajlatvédelmi szerződésekből fakadó kötelezettségeinek, ezáltal az egyesület és tagjainak egyes, egyezménybe foglalt jogait megsértette az állam.

A *Duarte Agostinho* ügyben hozott döntés, habár nem hozta meg a beadványozók számára a sikert, jelentőségét adja, hogy egyrészt ez volt az EJEB előtt az első klímaügy, másrészt ezt az ügyet fiatalok nyújtották be, amelyet soron kívül tárgyalt a strasbourgi bíróság. A „negatív” kimenetel ellenére a döntés meghatározó jelentőségű a gyermekjogok és a környezet vonatkozásában, s kihatással lehet a későbbi strasbourgi gyakorlatra.⁹⁴

Ugyanakkor ahogyan fentebb már említettük az EJEB Nagykamarája a *KlimaSeniorinnen* ügyben hozott mérföldkőnek számító döntésében nem nyert támogatást a jövő generációk érdekeinek védelme és az ehhez való jog, de a döntés pozitív következményei mindenképpen ígéretesnek tűnnek a gyermekek és a jövő generációk szempontjából, hiszen a döntés következtében Svájcnak megfelelő lépéseket kell tenni kötelezettségei végrehajtása érdekében az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága felügyelete alatt, e testületet folyamatosan tájékoztatva. Noha a döntés a gyermekekre nézve közvetlenül nem fogalmazott meg állami kötelezettséget, de a döntésből fakadó állami kötelezettségek hasznélvezői minden bizonnyal leginkább a gyermekek és a jövő generációk lesznek.⁹⁵

⁹¹ *Duarte Agostinho and Others against Portugal and 32 Others* [GC] (Application No. 39371/20). Decision, 9.4.2024.

⁹² *Carême c. Franciaország* [GC] (Application no. 7189/21). Decision, 9 April 2024.

⁹³ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland* [GC] - 53600/20. Judgment, 9 April 2024.

⁹⁴ Natale Serón ARIZMENDI: „Seeking Climate Justice in the European Court of Human Rights: Reflections on the Duarte Agostinho Case” *Environmental Policy and Law* 2025/4–5. 109–119. <https://doi.org/10.1177/18785395251361452>; Anna LIGUORI: „The Duarte Case before the European Court of Human Rights: Some Observations on the Notion of Jurisdiction” *Climate Change, Human Rights and International Migration* 2025. 49–75. Ágnes LUX: „Successful unsuccessful children's rights climate cases? Lessons learned from the Sacchi and Agostinho cases or the power of a non-judicial body” *Católica Law Review* 2025/1. 57–81., <https://doi.org/10.34632/catolicallawreview.2025.17792>.

⁹⁵ Gerd WINTER: „Climate Protection before the European Court of Human Rights: The KlimaSeniorinnen and Duarte Agostinho Cases in Perspective” *Zeitschrift für ausländisches öffent-*

Az *Urrichio kontra Olaszország és 31 Másik Állam ügyben* egy Dél-Olaszországban árvizeknek, áradásoknak erősen kitett területen élő tizenennyolc éves nő harminkét állam ellen nyújtott be beadványt.⁹⁶ Az EJEB a Duarte Agosthino-döntést követően, annak analógiájára (tehát főként arra, hogy Olaszországon túlmenően az extraterritoriális felelősség nem állapítható meg) hivatkozva a keresetet befogadhatatlannak találta 2025 májusában, kitérve még arra is, hogy a felperes nem támasztotta alá orvosi dokumentumokkal, hogy melyek az egészségére káros következmények, és azok a klímaváltozással összefüggnek-e.

Az *Engels kontra Németország ügyben*⁹⁷ kilenc tinédzser és fiatal felnőtt az EJEE 2. cikkére (élethez való jog) és 8. cikkére (a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog) hivatkozva azt kifogásolta, hogy a német klímavédelmi törvény 2021. augusztus 31-én hatályba lépett módosított változatának új célkitűzései nem elegendőek az üvegházhatású gázok kibocsátásának a Párizsi Megállapodásban foglalt hőmérsékleti célok eléréséhez szükséges szintre történő csökkentéséhez. Az ügy a Német Szövetségi Alkotmánybíróság szintén fiatalok által indított *Neubauer ügyben*⁹⁸ hozott mérőldkőnek számító ítéletének folytatása, amelyben a bíróság kötelezte a német államot, hogy módosítsa a törvényt a klímacéloknak való megfelelés érdekében. Azonban az EJEB 2025 júliusában meghozott döntésében a keresetet elutasította, és a Bíróság megállapította, hogy bár a kérelmezők Németországban fennálló lakóhelyi körülményeikre hivatkoztak, előadásaik általános jellegűek voltak. Nem volt megállapítható, hogy ki lettek volna téve az éghajlatváltozás kedvezőtlen hatásainak, vagy fennállt volna annak a kockázata, hogy a jövőben bármely releváns időpontban olyan mértékben ki lesznek téve ezeknek a hatásoknak, amely sürgetően szükségessé tenné egyéni védelmük biztosítását.

Kiemelt jelentőségűnek tekinthető a szintén részben fiatalok által indított *Greenpeace Nordic és Mások kontra Norvégia ügy*⁹⁹, amelyet a Greenpeace Nordic és Young Friends of the Earth Norway, valamint hat fiatal aktivista indított a norvég kormány ellen, azzal a céllal, hogy megakadályozzák a fosszilis tüzelőanyag-kitermelés kiterjesztését az Északi-sarkvidéken. A felperesek azt szeretnék, ha a bíróság kimondaná, hogy a kormány döntése, amellyel olajkutatási engedélyeket adott ki a Barents-tengeren, sérti az EJEE 2. és 8. cikkét – az élethez, valamint a magán- és családi élethez való jogot –, továbbá a 14. cikket, amely a diszkrimináció tilalmát rögzíti. Az eljárás során Norvégia megpróbálta elérni, hogy a kérelmet nyilvánítás befogadhatatlannak, arra hivatkozva, hogy Oroszország Ukrajna elleni inváziója indokolja további olaj- és gázforrások felkutatását. Ha a kereset átmegy az eljárási szűrőn, ez lesz az első alkalom, hogy a bíróságnak érdemben kell mérlegelnie a gyermekek és fiatalok jogait a klímaválság kapcsán. Corina Heri ügy fogalmazott

liches Recht und Völkerrecht/Heidelberg Journal of International Law 2024/3. 457–498., <https://doi.org/10.17104/0044-2348-2024-3-457>.

⁹⁶ Urrichio v. Italy and 31 Others (Application no. 14615/21), Decision 7 May 2025.

⁹⁷ Engels et al. v. Germany (Application no. 46906/22), Decision 1 July 2025.

⁹⁸ Neubauer et al. v. Germany, 2021, Decision 24 March 2021, 1 BvR 96/20.

⁹⁹ Greenpeace Nordic and Others v. Norway (Application No. 34068/21). Judgment 28 October 2025.

ennek kapcsán, hogy „Az első ítélet idős hölgyekről szólt, de nyilvánvaló, hogy sokkal több sérülékenységről kell beszélni.”¹⁰⁰

Az már most látható, hogy jelentősen alakítják ezek az ügyek (akármilyen irányú) végkimenetelei a gyermekek klímaváltozással kapcsolatos érdekeit szem előtt tartó klímaperekre való hajlandóságot¹⁰¹ az európai régióban (is), s eredeti feltételezésünk, amely szerint a gyermekjogi-emberi jogi érvelés megjelenik a gyerekek jogkeresésében is, bebizonyosodni látszik, s kölcsönösen megtermékenyítő hatású¹⁰². A klímaperek száma az elmúlt években megduplázódott (míg 2017-ben 884 klímaügyet regisztráltak, 2020-ban már 1550-et);¹⁰³ a legtöbb ügyet az Amerikai Egyesült Államokban indították.¹⁰⁴ Külön figyelemreméltó, hogy Európa volt a legaktívabb régió az emberi jogi alapú klímaperek terén,¹⁰⁵ míg a Globális Délen lévő országok vezették a kifejezetten a természet jogaihoz kapcsolódó ügyek számát.

Annak a kérdésnek a részletes elemzése jóval túlmutat e tanulmány keretein, így csak illusztrációként említjük, hogy az elmúlt évtizedben számos nemzeti bíróság előtt folyt fiatalok által és részvételével indított klímaper – az Amerikai Egyesült Államokban például a *Youth Verdict kontra Waratah Coal* [2020]),¹⁰⁶ a *Navahine F. kontra Hawai'i Department of Transportation* (2024),¹⁰⁷ a *Held kontra Montana Állam* (2024)¹⁰⁸ vagy a már idézett *Neubauer és Mások kontra Németország* (2020), az *Otis Hoffman és Mások kontra Mecklenburg-Vorpommern Tartomány* (2021),¹⁰⁹ az Egyesült Királyságban a *Plan B Earth és Mások kontra Miniszterelnök* (2021)¹¹⁰ – amelyek közül egyre több kapcsán elmondható, hogy olyan ügy kerül a bíróságok és más fórum elé nemzeti és nemzetközi szinten is, amelyekben azzal érvelnek, hogy az éghajlatváltozással kapcsolatos nem megfelelő állami fellépés az emberi jogi kötelezettségek megsértését jelenti nemzeti és regionális szinten.

¹⁰⁰ Isabella KAMINSKI: „The next climate lawsuits at the European Court of Human Rights are nearly as important as the first.” 4 September 2024. *The Wave Net*. <https://www.the-wave.net/next-climate-lawsuits-european-court-human-rights/>.

¹⁰¹ ECtHR, *Factsheet – Climate Change*, www.echr.coe.int/Documents/FS_Climate_change_ENG.pdf.

¹⁰² Isabella KAMINSKI: „Collaborate or die: How working together can boost climate litigation”. 7 July 2022. *The Wave Net*, <https://www.the-wave.net/collaborate-or-compete/>.

¹⁰³ UNEP, „Global Climate Litigation Report: 2023 Status Review” 27 July 2023. <https://www.unep.org/resources/report/global-climate-litigation-report-2023-status-review>.

¹⁰⁴ Joana SETZER – Catherine HIGHAM: „Global trends in climate litigation: 2023 snapshot.” https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/wp-content/uploads/2023/06/Global_trends_in_climate_change_litigation_2023_snapshot.pdf.

¹⁰⁵ César RODRÍGUEZ-GARAVITO (szerk.): *Litigating the Climate Emergency: How Human Rights, Courts, and Legal Mobilization Can Bolster Climate Action of Globalization and Human Rights* (Cambridge: Cambridge University Press 2022), <https://doi.org/10.1017/9781009106214>.

¹⁰⁶ Waratah Coal Pty Ltd v Youth Verdict Ltd & Others (2020) QLC 33, 28 August 2020 (orders made), 4 September 2020 (reasons delivered).

¹⁰⁷ Navahine F. v. Hawai'i Department of Transportation. 1CCV-22-0000631 Haw. Cir.Ct. 20 June 2024. Settlement approved by court.

¹⁰⁸ Held v. State, CDV-2020-307, Decision 16 September 2025.

¹⁰⁹ Otis Hoffman, et al v. Mecklenburg Vorpommern, Bundesverfassungsgericht, Decision of the First Senate of 18 January 2022 – 1 BvR 1565/21.

¹¹⁰ Plan B Earth and Others v. Prime Minister, UK High Court of Justice, Decision 21 December 2021.

Ez a folyamatosan erősödő kapcsolat a gyermekek meghallgatáshoz való joga, a jogorvoslathoz/ígazságszolgáltatáshoz való hozzáférés, a gyermekjogok s benne az egészséges környezethez való jog között új lendületet ad a klímapierekhez, de a jövőbeli kutatásokhoz is.

4. 2. AZ ENSZ GYERMEKJOGI BIZOTTSÁGÁNAK *SOFT LAW* JELLEGŰ JOGGYAKORLATA

A Gyermejjogi egyezmény 44. cikke értelmében minden részes államnak ötévente jelentést kell tennie az egyezmény (és a Fakultatív Jegyzőkönyvek) rendelkezéseinek végrehajtása érdekében hozott intézkedéseiről. A 44. cikk azt is előírja, hogy az országjelentéseket a lehető legszélesebb körben, mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni.

Az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosságához (OHCHR) tartozó Gyermejjogi Bizottság egyike a tíz, az ENSZ szerződéseket ellenőrző testületnek. Egyfajta (*puha*) *esetjog-nak tekinthető*, hogy a Bizottság munkájának eredményeként mára több száz záró-észrevétele („concluding observations”) született, amelyek részletezik a Gyermejjogi egyezményt ratifikáló országok által a végrehajtás terén elért eredményeket és a Bizottság által feltárt hiányosságokat.

A Gyermejjogi Bizottság (a Nőjogi¹¹¹ és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságával együtt) láthatóan elkötelezte magát amellett, hogy munkája során következetesen foglalkozzon a klímaváltozással kapcsolatos kérdésekkel. Egy nemrégiben készült jelentés szerint a Gyermejjogi Bizottság 2023-ban már huszonöt állami jelentéstételi folyamatban – akár záró észrevételekben, akár a kérdések listáiban (List of Issues – LOI), akár a jelentéstételt megelőző kérdések listáiban (List of Issues Prior Reporting – LOIPR) – tért ki a klímaváltozásra, és tett ajánlást az államoknak.¹¹² Tehát a Gyermejjogi Bizottság klíma vonatkozású ajánlásai, kérdései az állami jelentéstételi eljárás keretében 2012-től kezdve szisztematikusan és fokozatosan növekedtek. A Gyermejjogi Bizottság egyre inkább külön figyelmet szentel az államok károsanyagkibocsátás-csökkentési kötelezettsége nyomon követésének is, de a 2020-as és 2021-es évben az éghajlatváltozással foglalkozó államoknak címzett huszonkilenc ajánlása közül huszonháromban a gyermekek részvételének fontosságát is kiemelte.¹¹³

A monitoring fontossága ellenére a végrehajtás/kikényszeríthetőség hiánya miatt a Gyermejjogi Bizottság munkája (és az ENSZ keretrendszere) gyakran válik kritika

¹¹¹ A nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés felszámolásával foglalkozó bizottság (CEDAW) és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága (CESCR).

¹¹² CIEL: „The Global Initiative: Human Rights Obligations in the Context of Climate Change. Guidance Provided by the UN Human Rights Treaty Bodies. 2024 Update” 2024, 30., https://www.ciel.org/wp-content/uploads/2024/08/HRTB-Synthesis-Note-2024_CIEL_GIESCR.pdf.

¹¹³ CIEL: „The Global Initiative: Human Rights Obligations in the Context of Climate Change. Guidance Provided by the UN Human Rights Treaty Bodies. 2022 Update”, 2022, https://www.ciel.org/wp-content/uploads/2023/01/HRTB-2022_23Jan23.pdf.

célpontjává. Mivel nincs olyan nemzetközi bíróság, amely kifejezetten a gyermekek jogainak közvetlen megsértésével foglalkozhatna, és mert a harmadik fakultatív jegyzőkönyv 2011-es elfogadásáig a Gyermejjogi Bizottság nem fogadhatott egyéni panaszokat (a többi szerződés-ellenőrző testülethez képest egyedülként), még inkább kihívásokkal teli a gyermejjogi jogérvényesítés e területen is. Az egyéni panasz-eljárással foglalkozó fakultatív jegyzőkönyv elfogadásával azonban sokat változott a helyzet.

A Gyermejjogi Bizottság 2021 októberében hozta nyilvánosságra döntését a *Sacchi és Mások kontra Argentína* ügyben. A bizottság egy egyszerűsített nyelvezetű értelmező, „gyermekbarát nyelven írt” nyílt levelet is közzé tett a gyermek és fiatal panaszosoknak. Annak ellenére, hogy a beadványt végül elutasították eljárási okok miatt (a hazai jogorvoslati lehetőségeket nem merítették ki), a *Sacchi* ügy két szempontból is kiemelt jelentőségű: először is, a gyermekek (és fiatalok) valódi részvételének egyik formája, másodszor pedig ez volt a Gyermejjogi Bizottság első klímadöntése. Mind az eljárás lefolytatása, mind kommunikációja vonatkozásában a Gyermejjogi Bizottság követendő mintát mutatott gyermekközpontúságát tekintve, s azzal, hogy a gyermekek panaszát az eljárási akadályok mellett érdemben is vizsgálta és értelmezte, a jogfejlődésre is pozitív hatással lehet, a végkimenet ellenére.¹¹⁴ Bár a genfi testület döntése nem jelent kötelező precedenst egyetlen bíróság számára sem, mégis tükrözi azt az egyre erősödő felismerést, hogy a klímaváltozás fokozott felelősségmegosztást tesz szükségessé globális szinten.

A Gyermejjogi Bizottság a 2016-os Általános Vitanapja a gyermekek jogai és a környezetről szól,¹¹⁵ amelyet követően 2023-ban kiadta A gyermekek jogairól és a környezetről szóló, 26. számú Általános Kommentárt.¹¹⁶ A Bizottság 2021 decembere és 2023 között több alkalommal, offline és online konzultációk és workshopok sorozatát folytatta, beleértve a gyermekekkel és fiatalokkal folytatott speciális konzultációkat is – s kifejezetten felkérte a *Sacchi* ügy beadványozóit is véleményük kifejtésére. A Gyermejjogi Bizottság 26. számú Általános Kommentárjának elfogadása fontos lépés volt a nemzetközi gyermekjogok terén, valamint érvelési és értelmezési alapot nyújthat a további klímapierekben is, még ha a szöveg nem is bír kötelező erővel.

¹¹⁴ Yusra SUEDI: „Litigating Climate Change before the Committee on the Rights of the Child in *Sacchi v. Argentina* et al.: Breaking New Ground?” *Nordic Journal of Human Rights* 2022, 40(4), 549–567. Margaretha WEWERINKE-SINGH: „Between Cross-Border Obligations and Domestic Remedies: The UN Committee on the Rights of the Child’s Decision on *Sacchi v. Argentina*”, <https://www.childrensrightsobservatory.org/case-notes/casenote2021-10>. „*Sacchi v. Argentina*. Committee on the Rights of the Child Extends Jurisdiction over Transboundary Harms; Enshrines New Test” *Harvard Law Review* 2022/7. 1981–1988.

¹¹⁵ UN Committee on the Rights of the Child. Report of the 2016 Day of General Discussion. Children’s Rights and the Environment, 3.

¹¹⁶ UN Committee on the Rights of the Child. CRC/C/GC/26: General Comment No. 26 (2023) on children’s rights and the environment with a special focus on climate change, <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/crcgc26-general-comment-no-26-2023-childrens-rights>.

5. ÖSSZEGZÉS

Jelen tanulmány központi témája korántsem újkeletű kutatási kérdés (bár magyar nyelven viszonylag kevésbé vizsgált területről van szó), hiszen számos adat és a tárgyban folytatott kutatás már évekkel ezelőtt kifejezetten rámutatott a környezeti károk és a gyermekek érdekeinek és jogainak sérelme közötti összefüggésekre, mindemellett a környezeti válságok egyre inkább tudatosulnak,¹¹⁷ az éghajlatváltozással kapcsolatos kérdések pedig egyre nagyobb nyilvánosságot kapnak.¹¹⁸ Amíg a közösségi média felhasználásával nagy mobilizációs erővel és kommunikációs potenciállal bíró fiatalok tízezrei tiltakoznak rendszeresen az utcákon a Fridays for Future (FFF) tüntetések¹¹⁹ keretében világszerte, s az elmúlt évtizedekben egyre intenzívebbé vált a klímapereskedés,¹²⁰ addig a különböző megállapodásokban lefektetett kristálytisztá nemzetközi jogi kötelezettségek, a gyermekek jogainak és a környezethez való jognak a közvélemény és az aktív politika szintjén való közös értelmezése még mindig gyerekcipőben jár.

Ugyanakkor a környezetvédelemmel és a gyermekjogokkal foglalkozó nemzetközi jogi dokumentumokat áttekintve jól kirajzolódik az az egymást erősítő, összefonódást mutató tendencia, amely a gyermekek (és jövő generációi) jogai és érdekeinek védelmére és egyben az egészséges környezethez való jog védelmére, azok együttes kezelésére koncentrál. Feltévésiünk szerint a gyermekjogokra való hivatkozás az egészséges környezethez való jog érvényesítése során tartalommal tölti meg, s kézzelfoghatóvá teszi a nemzetközi környezeti jogból fakadó kötelezettségek kereteit, hiszen a fenntarthatóságra való utalás (ahogy azt az ENSZ égisze alatt elfogadott határozatoknál láttuk) a jövő generációk érdekeit, így a jövő gyermekeinek érdekeit jelentik, összhangban a fenntarthatóság fogalmával. Továbbá a tanulmány elején is említett kutatások, jelentések hangsúlyozzák, hogy a gyermekek mint sérülékeny csoport tagjai fokozottan ki vannak téve a környezeti változásoknak, ezáltal az egészséges környezethez való jog kínálta védelem fokozottan megilleti őket.

Az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága kiemelten fontos szerepet töltött be azzal, hogy a Gyermekjogi egyezmény tagállami végrehajtását monitorozva következetesen kitér ajánlásaiban az egészséges környezethez és a klímaváltozáshoz kapcsolódó intézkedések értékelésére. Ennek egyértelmű jele az is, hogy az egyezmény hatékonyabb végrehajtását segítő legfrissebb Általános Kommentárja témájául választotta e kérdést, és első klímaügyében, a *Sacchi* ügyben gyermekközpontú, érzékeny és a gyermekek sérülékenységét figyelembe vevő rugalmas jogértelmezést és az érdemi

¹¹⁷ UNICEF, Fact sheet: COP26 – Children and climate change (Glasgow, 2021).

¹¹⁸ Michael GOODMAN – Julie DOYLE – Nathan FARRELL: „Celebrities and Climate Change” *Oxford Research Encyclopedia of Climate Science* 2022. 1–27, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228620.013.596>.

¹¹⁹ A Fridays For Future (FFF) egy fiatalok által vezetett és szervezett globális klímasztrájk-mozgalom, amely 2018 augusztusában indult, amikor a tizenöt éves Greta Thunberg pénteki iskolai sztrájkot kezdett Stockholmban. Lásd: <https://fridaysforfuture.org/what-we-do/who-we-are/>.

¹²⁰ Lásd pl. The Global Climate Change Litigation Database, <http://climatecasechart.com/non-us-climate-change-litigation/>, vagy a világ éghajlatváltozással kapcsolatos törvényeinek adatbázisa, <https://climate-laws.org>.

részvételiséget is tiszteletben tartó eljárást valósított meg, amely példaértékű lehet egyéb jogi és nem jogi fórumok számára is.

Fontos megjegyezni, hogy az éghajlati kérdések szorosan kapcsolódnak a gyermekek ENSZ Gyermekjogi egyezményben rögzített 12. cikkének megfelelő érdekei részvételéhez is, ennek megfelelően a nemzetközi gyermekjogi szervezetek (pl. UNICEF, Save the Children, Child Rights Connect) is támogatják a gyermekeket és fiatalokat, hogy részt vegyenek a jogkeresésben, és nyilvános döntéshozói fórumokon, például klímakonferenciákon is elmondhassák véleményüket, mindez Daly szerint a posztpaternalista megközelítést is erősíti,¹²¹ ahol a gyermekek már nem csak passzív alanyai az őket érintő ügyeknek.

A nemzeti és nemzetközi bírói fórumukon is új, dinamikusan erősödő jelenségként értékelhető a fiatalok felpereskénti megjelenése. Noha a fiatalok eddig a strasbourgi bíróságon indított ügyekben¹²² nem jártak eredménnyel, de a perlési hajlandóság növekedése és a bíróság kereseteikkel való érdemi foglalkozása, minden bizonnyal hatást gyakorol majd az államok éghajlatvédelmi politikájára. A különböző fórumok „egymásra hatása” megfigyelhető abban is, hogy mindeközben az ENSZ Nemzetközi Bírósága 2025 júliusában elfogadott egy tanácsadó véleményt¹²³ az államok klímaváltozással kapcsolatos kötelezettségei tárgyában. A kérelemben az ENSZ Közgyűlése kérdésként fogalmazta meg, hogy milyen jogi következményekkel járnak az éghajlatvédelmi kötelezettségek az államok számára, ha cselekedeteikkel vagy mulasztásaikkal jelentős károkat okoztak az éghajlati rendszerben és a környezet elemeiben, tekintettel például a jelen és a jövő nemzedékek népeire és egyéneire, akiket az éghajlatváltozás káros hatásai érintenek. A jövő nemzedékekkel való kiemelt foglalkozás az ENSZ Közgyűlése részéről több mint üzenetértékű, bár a Bíróság a tanácsadó véleményében óvatosan foglalkozott a gyermekek és a jövő generációk érdekeivel, többnyire absztrakt módon rámutatva a gyermekek jogait illetően született szerződések és a klímaváltozás kérdésének kapcsolódási pontjaira. S habár ennél ambiciózusabb állítást a Bíróság nem tett, ugyanakkor a fennálló jogi szabályozás ismeretében ennél többet aligha várhatott a nemzetközi közösség. Az államok számára ezek után semmiképpen sem lehet már kérdés, hogy a klímaváltozás iránti potenciális felelősségük miatt a klímaváltozás elleni küzdelemben nagyobb szerepet kell vállalniuk, amelynek legnagyobb haszonélvezői – minden bizonnyal – a gyermekek és a jövő generációk lesznek, akik emberi jogainak élvezetét bizonyosan befolyásolják a klímaváltozás által előidézett egyre aggasztóbb természeti körülmények.

¹²¹ Aoife DALY et al.: „Climate Action and the UNCRC: A ‘Postpaternalist’ World Where Children Claim Their Own Rights” *Youth* 2024/4. 1387–1404., <https://doi.org/10.3390/youth4040088>.

¹²² Ezekről is ld. bővebben: Ole PEDERSEN – Katalin SÜLYOK: „Future Generations Litigation and Transformative Changes in Environmental Governance” *Transnational Environmental Law* 2024/3. 464–474. <https://doi.org/10.1163/22134514-00101010>; Katalin SÜLYOK: „Transforming the Rule of Law in Environmental and Climate Litigation: Prohibiting the Arbitrary Treatment of Future Generations” *Transnational Environmental Law* 2024/3. 475–501., <https://doi.org/10.1017/s2047102524000116>; Katalin SÜLYOK: „Verein Klimaseniorinnen Schweiz and Others v. Switz (Eur. Ct. H.R.)” *International Legal Materials* 2025/1. 1–186., <https://doi.org/10.1017/ilm.2024.45>.

¹²³ *Obligations of States in respect of Climate Change (Advisory Opinion)*. International Court of Justice, General List No 187, 23 July 2025 [456].

SZOKÁSJOGI JOGELLENESSÉGET KIZÁRÓ OKOK A MAGYAR KIRÁLYI KÚRIA GYAKORLATÁBAN (1880–1940)**

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.4.03>

A Csemegi-kódex általános része a jogellenességet kizáró okok közül kizárólag a jogos védelmet és a végszükséget szabályozta. A 20. század elején a magyar büntetőjogi irodalomban megjelent az Adolf Merkel nevéhez köthető jogtalanság egységességének tana, minek következtében általánosan elfogadott dogmatikai állásponttá vált, hogy a jogellenességet kizáró okok forrása nem kizárólag a büntetőtörvény lehet. A jogtudósok között (pl. Angyal, Finkey, Vámbéry) konszenzus volt abban, hogy egy cselekmény jogellenességét a jogrendszer egységének elvéből kiindulva valamennyi köz- és magánjogi norma kontextusában kell vizsgálni, valamint abban is egyetértés mutatkozott, hogy a szokásjogilag fennálló jogellenességet kizáró okok taxatív felsorolása lehetetlen, hiszen azok elfogadottságát a társadalmi változások jelentős mértékben befolyásolják. Tanulmányomban elsőként azt mutatom be, hogy milyen dogmatikai elvek álltak a szokásjogilag fennálló jogellenességet kizáró okok elismerése mögött, kiemelt hangsúlyt fektetve az anyagi jogellenesség koncepciójára és a szokásjog jogforrasi helyzetének bemutatására a nullum crimen elvek „hézagában”. A dogmatikai háttér áttekintését követően a Magyar Királyi Kúria 1880 és 1940 közötti határozatait elemezve prezentálom, hogy a jogirodalom által nevesített okok közül melyek jelentek meg a legfelsőbb bírói fórum gyakorlatában. Ennek során arra is választ kívánok adni, hogy az egyes kizáró okok felhívása során a bíróság milyen dogmatikai érvek mentén zárta ki a cselekmény jogellenességét. A releváns szakirodalom áttekintését és a kúriai határozatok szisztematikus feldolgozását követően sikerült kimutatnom, hogy az alábbi szokásjogi alapon nyugvó vagy szokásjogilag kialakított tartalommal bírójogellenességet kizáró okok jelentek meg legfelsőbb bírói fórum gyakorlatában: házi fegyelmi jog, sértetti beleegyezés, köteleesség-összeütközés, hivatásbeli jogok és kötelezettségek gyakorlása. A szokásjogi jogellenességet kizáró okok és a materiális jogellenesség kapcsolatát illetően megállapítható, hogy az anyagi jogellenesség koncepció elfogadását sejteti a „kriminalitás” hiányának többszöri kiemelése az elemzett ítéletekben, azonban az megmaradt pusztán ornamentációnak, ugyanis érdemi utalás egyik ítéletben sem történt a jogellenesség materiális oldalára.

* PhD-hallgató, SZTE ÁJTK, 6720 Szeged, Tisza L. krt. 54. E-mail: vbenedek2000@gmail.com.

** A Kulturális és Innovációs Minisztérium Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

BEVEZETÉS

A jogállami büntetőjog egyik legfőbb princípiuma a *nullum crimen/nulla poena sine lege scripta* elve, amely pozitív oldalról az írott büntetőtörvény követelményét, negatív oldalról pedig a büntethetőséget és szankciót megalapozó, valamint szigorító szokásjog tilalmát jelenti.¹ Negatív oldalról közelítve az alapelv nem jelent generális tilalmat a büntetőjogi szokásjogra nézve, ugyanis nem ellentétes az anyagi jogi legalitás elvével, ha a bíró alkotta jog az elkövető javára szolgál.² Ennek következtében a szokásjogi fennálló, törvényben nem szabályozott jogellenességet kizáró okok nem sértik a *nullum crimen sine lege scripta* elvét, hiszen büntethetőségi akadályok lévén szűkítik a büntetőjogi felelősség körét.³ Mivel a jogtörténeti fejlődés során kialakult, írott jogban nem szabályozott jogellenességet kizáró okok jelentős részét (pl. kötelesség-összeütközés, hivatásbeli jogok gyakorlása) ma sem szabályozza írott jogforrás, így azok immanens tartalmának történeti értelmezése hozzájárulhat a 21. századi dogmatikai kategóriák mélyebb megértéséhez is.

A *büntettekről és vétségekről* szóló 1878. évi V. törvénycikk hatálya alatti időszak azért jelent megfelelő kutatási intervallumot, mert az első magyar büntetőtörvény általános része két jogellenességet kizáró okot (jogos védelem, végszükség) ismert,⁴ így a többi – jogellenességet elimináló – büntethetőségi akadály kidolgozása a jogirodalomra és a bírói gyakorlatra hárult. Tanulmányomban elsőként arra a kérdésre keresem a választ, hogy melyek voltak azok a dogmatikai elvek, amelyek megalapozták a törvény feletti jogellenességet kizáró okok elfogadottságát a 19–20. századi jogirodalomban. Ehhez szorosan kapcsolódik a különböző jogellenesség-konceptiók vizsgálata, ugyanis a materiális jogellenességnek kiváltképp fontos szerep jut a törvény feletti büntethetőségi akadályok értelmezésénél.⁵ A dogmatikai áttekintést követően a Magyar Királyi Kúria 1880 és 1940 között született határozatait elemezve mutatom be, hogy a jogirodalom által nevesített okok közül, melyek jelentek meg a legfelsőbb bírói fórum gyakorlatában. Ennek során arra is választ kívánok adni, hogy az egyes kizáró okok felhívása során a bíróság milyen dogmatikai érvek mentén zárta ki a cselekmény jogellenességét.

¹ NAGY Ferenc: *Anyagi büntetőjog. Alapvetések és a bűncselekmény tana* (Szeged: Iurisperitus 2020) 76.

² BELOVICS Ervin: *Büntetőjog I. Általános rész* (Budapest: ORAC 2022) 103.

³ BELOVICS Ervin: *A büntethetőséget kizáró okok* (Budapest: HVG-ORAC 2009) 171.; NAGY Ferenc: „A jogellenességet kizáró okok elvi kérdéseiről” *Acta Universitatis Szegediensis* 2001/12. 13.

⁴ ANGVAL Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve* (Budapest: Athenaeum 1909) 385.; Lőw Tóbiás: *A magyar büntetőtörvénykönyv és teljes anyaggyűjteménye I.* (Budapest: Pesti könyvnyomda 1880) 513–521.

⁵ HOLLÁN Miklós: „Megkésett búcsú a társadalomra veszélyességtől” *Jogelméleti Szemle* 2003/4. 14.

1. A SZOKÁSJOGILAG FENNÁLLÓ JOGELLENESSÉGET KIZÁRÓ OKOK DOGMATIKAI HÁTTERE

1. 1. A JOGTALANSÁG EGYSÉGESSÉGÉNEK TANA

Finkey Ferenc megállapítása alapján a 20. századi büntetőjogi dogmatikában uralkodóvá vált az Adolf Merkel nevéhez köthető ún. jogtalanság egységességének tana, amely szerint a jogtalanság a jogszabályban kifejezésre jutó közakarat és elkövető egyéni akarata közötti különbség.⁶ Ennek következtében a jogellenességet egységesen kell kezelni, a büntetőjogi és a büntetőjogon kívüli (például magánjogi) jogtalanság között nincs kvalitatív különbség.⁷ Finkey szerint a Csemegi-kódex általános része kimerítően sorolta fel a valamennyi bűncselekmény esetén alkalmazható jogellenességet kizáró okokat, azonban további speciális büntethetőségi akadályok vezethetők le egyfelől a büntetőtörvény hallgatásából, másfelől a magánjog és a közjog egyéb általános elveiből.⁸ A jogtalanság egységességének tanát képviselte Vámbéry Ruzssem is, aki szerint a „jogrendnek közös célja által adott egységéből következik”, hogy a jogellenesség kérdését a tárgyi jogforrások összességét figyelembe véve kell megítélni,⁹ tehát a jogalkalmazónak nemcsak a Btk. rendelkezései, hanem valamennyi köz- és magánjogi norma alapján kell döntést hoznia a jogtalanság kérdésében. Ezt erősítette meg Heller is, aki szerint a jogszerűség-jogellenesség kérdésében a bírónak nem kizárólag a büntetőtörvényt kell szem előtt tartania, hanem a teljes tárgyi jogot.¹⁰ A tárgyi jog azonban a 19–20. századi magyar jogrendszerben nem kizárólag az írott jogforrásokat foglalta magában, hanem a szokásjogot is. Elég csak azt kiemelni, hogy az 1959. évi Ptk. megalkotásáig a magánjog egyik elsődleges forrását a szokásjog képezte.¹¹ Ez alapján választ kell adni arra a kérdésre, hogy a Csemegi-kódex megalkotásával és a *nullum crimen* elvek jogrendszerbe való bevezetésével milyen szerep jutott a szokásjognak a büntetőjogdogmatika rendszerében.

1. 2. A SZOKÁSJOG JOGFORRÁSI HELYZETÉNEK KÉRDÉSE A BÜNTETŐJOGBAN

A szokásjog kútfői jellegét illetően ellentétes nézetek bontakoztak ki a 20. századi jogirodalomban. Angyal kissé anakronisztikus módon jogforrási hatályt tulajdonított

⁶ FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve* (Budapest: Grill 1914) 204.

⁷ FINKEY (6. lj.) 204.

⁸ FINKEY (6. lj.) 217.

⁹ VÁMBÉRY Ruzssem: *Büntetőjog I. kötet* (Budapest: Grill 1913) 223.

¹⁰ HELLER Erik: *A magyar büntetőjog tankönyve. Bevezetés és általános rész* (Szeged: Szent István Társulat 1931) 151.

¹¹ SZLADITS Károly: „Második cím: Jogszabálytan” in SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar magánjog I. Általános rész, személyi jog* (Budapest: Grill 1941) 118., 120–122. GROSSCHMID Béni: *Magánjogi előadások. Jogszabálytan* (Budapest: Athenaeum 1905). 54.

a szokásjognak, álláspontja szerint a szokásjog akár új tényállást is konstituálhat.¹² Angyal ezt abból vezette le, hogy a *magyar büntető-törvénykönyvek (1878:V. törvénycikk és 1879:XL. törvénycikk) életbeléptetéséről* szóló 1880. évi XXXVII. törvénycikk rendelkezésiből közvetlenül csak az vezethető le, hogy a büntettek és vétségekre kizárólag törvény állapíthat meg büntetést,¹³ azaz Angyal a kódex rendelkezéseit a *nulla poena sine lege* elvre redukálta. Ez az álláspont azonban több ponton is megkérdőjelezhető. A Csemegi-kódex 1. §-a *expressis verbis* kimondta a *nullum crimen sine lege* követelményét,¹⁴ s habár a hatálybaléptető rendelkezés valóban csak a szankciót megalapozó szokásjogi és egyéb normák hatályvesztéséről rendelkezett, ennek azonban nem lehet olyan jelentéstartalmat tulajdonítani, hogy a kódexben deklarált alapelv alkalmazási körét leszűkítse. A kódex indokálása is rögzíti a modern értelemben vett *nullum crimen sine lege scripta* követelményét, amikor kimondja, hogy a „a büntettnek, valamint a büntetésnek előfeltétele, a pozitív törvény”.¹⁵ Emellett a törvény indokálása kiemeli, hogy a *nullum crimen* elv kizár minden típusú bírói analógiát,¹⁶ azaz kirajzolódik a modern *nullum crimen stricta* követelménye is.

Angyalhoz hasonló módon Finkey is elismerte a szokásjog jogforrási szerepét a büntetőjogban, azonban hangsúlyozta, hogy az kizárólag a *nullum crimen* elvek által teremtett korlátokon belül érvényesülhet, így a szokásjog jogalkotó erővel nem rendelkezhet a büntetőjog területén, új tényállást nem konstituálhat.¹⁷ A szokásjog büntetőjogban betöltött szerepét tovább cizellálta Heller, aki szerint e jogforrás két formában jelentkezhet a büntetőjogban az említett alapelvi keretek között: egyfelől, mint *desuetudo*, mikor a jogalkalmazó bizonyos tényállásokat nem szankcionál, másrészt mint *conseutudo*,¹⁸ azaz jogalkotó szokásjog. Heller ez utóbbi mellett hozta fel példaként a szokásjogilag kialakult jogellenességet kizáró okokat és a bűncselekményi egység egyes típusait.¹⁹ Ez alapján látható, hogy a jogtudós a *nullum crimen* elvekkel összhangban állónak tekintette az elkövetőre *in melius* ható jogalkotó szokásjog létét a kodifikált büntetőjogban.

¹² ANGAL (4. lj.) 96.

¹³ ANGAL (4. lj.) 96.; 1880. évi XXXVII. tc. a magyar büntető-törvénykönyvek életbeléptetéséről. 2. §: E határnaptól kezdve hatályukat veszítik a törvényeknek, rendeleteknek, szabályoknak és szabályrendeleteknek mindazon rendelkezései, továbbá a szokásjognak mindazon megállapításai, melyek a magyar büntető-törvénykönyvek intézkedéseinek tárgyát képező valamely cselekményre vagy mulasztásra büntetést határoznak.

¹⁴ 1878. évi V. tc. 1. §: Büntettet vagy vétséget csak azon cselekmény képez, melyet a törvény annak nyilvánít.

¹⁵ 1878. évi V. tc. Részletes indokolás a 2. §-hoz.

¹⁶ Uo. Lásd bővebben: NAGY Ferenc: „Nullum crimen/nulla poena sine lege elv történeti háttéréről” in JAKAB Éva – POZSONYI Norbert (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára* (Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar 2014) 299–300.

¹⁷ FINKEY (6. lj.) 98–99.

¹⁸ HELLER (10. lj.) 83–84.

¹⁹ HELLER (10. lj.) 83–84.

1.3. AZ ANYAGI JOGELLENESSÉG A KORABELI DOGMATIKÁBAN

Az előző fejezetben megállapítást nyert, hogy a szokásjogi jogellenességet kizáró okok dogmatikai alapját a jogtalanság egységességének tana és ebből következően a szokásjog jogforrási jellegének elismerése jelentette. Ez azonban maga után vonja annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy a korabeli dogmatika milyen jogellenesség-felfogást követett, s az milyen kapcsolatban volt az ún. törvény feletti büntethetőségi akadályok elismerésével. A téma szempontjából a materiális jogellenességnek van jelentősége, amely a 20. század elején jelent meg hazai büntetőjog-tudományban.²⁰ A jogellenesség materiális oldalának alapvetően két funkciója van: (1) egyrészt a formális jogellenesség tartalmi indokát nyújtja, (2) másrészt büntetőjogi felelősséget szűkítő hatása van, ugyanis egy tényállásszerű és formálisan jogellenes magatartás is lehet jogszerű, ha a jogtárgysértést megfelelő társadalmi előnnyel kompenzálják.²¹ Ennek következtében megállapítható, hogy az anyagi jogellenességnek a szokásjogi jogellenességet kizáró okok kialakításánál esszenciális szerep jut.²² Kérdés, hogy a 20. század dogmatikusai összekapcsolták-e a kettő dogmatikai kategóriát, vagy más elméleti alapból következtek e fenti jogellenességet kizáró okok létre.

A 20. század elején két ellentétes álláspont bontakozott ki a büntetőjog-dogmatikában a jogellenesség megítélése körében: a jogtudósok egy része kizárólag a jogellenesség alaki felfogását képviselte, a másik csoportjuk azonban annak materiális oldalát is elismerte.²³ Formális álláspontot képviselt Vámbéry, aki szerint az alaki-anyagi jogellenesség distinkció funkciótlan, ugyanis a formális és materiális jogellenesség esetleges ellentéte esetén kizárólag a tételes jog köti a jogalkalmazót. Vámbéry szerint azzal, hogy a materiális jogellenesség egy társadalmi eszményhez méri a tárgyi jog tartalmát, lényegében kiszolgáltatja azt a bírói önkénynek.²⁴

A 19–20. századi német dogmatikusok a jogellenesség materiális oldalát rendszerint valamely metajurisztikus elemből származtatták, ilyen volt Dohnánál a büntetőjog védelmi célja,²⁵ Mayernél a „kulturnorma”,²⁶ Lisztnél pedig a társadalmilag káros (antiszociális) magatartás.²⁷ A magyar jogtudósok közül elsőként kiemelendő Degré Lajos jogellenesség-konceptiója, amit a „jogtalanság tartalmi dualizmusának” nevezett. Degré az említett német jogtudósokhoz hasonlóan egy tételes jogon kívüli zsinórmértéket csatornázott be a jogellenesség fogalmába, mégpedig a tár-

²⁰ MÉSZÁROS Ádám Zoltán: „A bűncselekmény fogalmának alakulása” *Büntetőjogi Szemle* 2014/3. 28.

²¹ TOKAJI Géza: *A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban* (Budapest: KJK KERSZÖV 1984) 50.

²² HOLLÁN (5. l.) 14.

²³ LAKÓ Ibolya: „A bűncselekmény-fogalom alakulása hazánkban a századfordulótól a Btá-ig” *Jogtudományi Közlöny* 1982/4. 285.

²⁴ VÁMBÉRY (9. l.) 224.

²⁵ Alexander DOHNA: *Die Rechtswidrigkeit: als allgemeingültiges Merkmal im Tatbestande strafbarer Handlungen: ein Beitrag zur allgemeinen Strafrechtslehre* (Halle: Waisenhaus 1905) 16.

²⁶ Max Ernst MAYER: *Rechtsnormen und Kulturnormen* (Breslau: Schletter 1903) 17–26.

²⁷ Franz von LISZT: *Lehrbuch des Deutschen Strafrechts* (Berlin/Leipzig: De Gruyter 1921) 139–140.

sadalomban meggyökeresedett etikai értékmeggyőződést.²⁸ Angyal – Dohna tanai nyomán – a jogtalanság tartalmi oldalának a helytelenséget tartotta, azaz a magatartás materiálisan akkor jogellenes, ha egy nem helyes célnak nem helyes eszköze.²⁹ Hozzá kell tenni, hogy Angyal már összekapcsolta ezt az elvet a büntetőtörvényben nem szabályozott jogellenességet kizáró okokkal: a szerző kiemelte, hogy vannak olyan cselekmények, amelyek a büntetőkódex normáiba ütköznek, azonban ezzel együtt a sértett joghoz képest egy értékesebb érdeket is szolgálnak, minek következtében az állam hallgatólag (a szokásjogi jogellenességet kizáró okok elismerésével) büntetlennek nyilvánítja e cselekményeket.³⁰

A fenti módszertan legfőbb hiányossága – mint azt Irk Albert – is megállapította, hogy az egyes jogon kívüli kategóriák kiválasztása valamelyest önkényes, ugyanis nem igazolt, hogy miért éppen az adott metajurisztikus elem adja a jogellenesség tartalmi igazolását. Emellett e rendszerint filozófiai kategóriák funkciótlanak, ugyanis a jogalkalmazót normatív értelemben nem kötelezik.³¹ A materiális jogellenesség koncepció körében elsőként Finkey álláspontját érdemes tárgyalni. Finkey szakított a formális meghatározással, és a jogellenesség fogalmi elemévé tette az ún. társadalomellenességet, amelyen az egyéni, társadalmi vagy állami érdekek megsértését vagy veszélyeztetését értette.³² A szerző ez utóbbi fogalmi elemet pontosította, kimondva, hogy a jogellenesség tartalmi oldalát nem akármilyen, hanem a jog által védelemben részesített érdekek megsértése vagy veszélyeztetése jelenti.³³ Finkey tehát nem egy jogon kívülről tételezett kategóriában látta a jogellenesség tartalmi igazolását, hanem a jog által védelemben részesített érdekekben, értékekben, tehát a jogi tárgyokban. Finkey dogmatikai álláspontjának kiforrottságát mutatja, hogy a jogtudós felismeri a materiális jogellenesség büntetőjogi felelősséget szűkítő funkcióját a Csemegi-kódexben nem szabályozott jogellenességet kizáró okokkal összefüggésben, ugyanis bizonyos cselekmények „ha látszólag a BTK. egyik-másik §-ába ütköznek is, tartalmilag valósággal nem képezhetnek büntetendő cselekményt, mert jogos cselekmények, jogos cselekmény pedig nem lehet büntetendő”.³⁴

Finkeyvel azonos módon Irk is azon magatartásokat tartotta materiális értelemben jogellenesnek, amelyek a jogi normák által védelemben részesített érdekeket sér-

²⁸ DEGRÉ LAJOS: *A jogtalanság tartalmi dualizmusának tanához* (Pécs: Wessely és Horváth 1915) 28–30.

²⁹ ANGYAL (4. lj.) 60.

³⁰ ANGYAL (4. lj.) 447.

³¹ IRK ALBERT: *A magyar anyagi büntetőjog* (Pécs: Dunántúli Pécsi Egy. Kvk 1928) 128. Heller szintén kritikával illette a metajurisztikus elemek bevonását a jogellenesség fogalmába, ugyanis ez tág teret enged a bírói szubjektum érvényesülésének. Emellett módszertanilag is aggályosnak tartotta a jogellenesség tartalmának meghatározását, ugyanis a vele korrelatív viszonyban álló jogszerűség tartalmára nem ad választ. HELLER (10. lj.) 150–151.; HELLER Erik: „Anyagi jogellenesség és büntetőjogi reform” in TURY Sándor Kornél (szerk): *Menyhárh Gáspár – Emlékkönyv: dolgozatok Menyhárh Gáspár egyetemi ny. r. tanár születésének 70. évfordulójára* (Szeged: Ferenc József-Tudományegyetem Barátainak Egyesülete 1938) 227–228.

³² FINKEY Ferenc: *A jogtalanság mint a büntetendő cselekmény mint a büntetendő cselekmény ismérve* (Budapest: MTA 1909) 29.

³³ FINKEY (32. lj.) 38.

³⁴ FINKEY (32. lj.) 68.

tik vagy veszélyeztetik, s kifejezetten utal rá, hogy azok az érdekek, amelyek ezen „védelmi körön kívül maradnak”, nem vonhatóak a jogellenesség fogalmi körébe.³⁵

2. HÁZI FEGYELMI JOG: NORMATÍV KERETEK SZOKÁSJOGI TARTALOMMAL

2. 1. DOGMATIKAI ÁTTEKINTÉS

E jogellenességet kizáró okkal összefüggésben elsőként szükséges utalni annak rendszerbeli helyére. Az ún. házi fegyelmi jog a Csemegi-kódex különös részében szabályozott büntetheziséget kizáró ok volt, amelyet a kódex a testi sértés tényállása alatt szabályozott,³⁶ így felmerül a kérdés, hogy rendszertanilag besorolható-e egyáltalán a szokásjogi jogellenességet kizáró okok kategóriájába. A házi fegyelmi jogot elsőként szükséges elhatárolni a tágabb értelemben vett fegyelmi jogtól, amelyen azon jogositványokat kell érteni, amelyeket az állam közcélok, erkölcsi érdekek megvalósítása érdekében biztosít bizonyos testületek számára (pl. törvényhatóság, ügyvédi kamara), vagy tart fenn magának (pl. hadsereg) az alárendeltek magatartásának ellenőrzése érdekében. E normák anyagi jogi szabályait a fegyelmi vétségek, alaki jogi szabályait pedig a fegyelmi eljárás normái jelentik.³⁷ Ezzel szemben a házi fegyelmi jogot (vagy ahogyan Angyal nevezi: a fenytérítésközlést) az állam magánszemélyek kezébe adja bizonyos gazdasági vagy erkölcsi érdek biztosítása érdekében, mint például a gyermekek nevelése vagy a házirend fenntartása.³⁸ A tág értelemben vett fegyelmi joghoz képest ennek gyakorlását a jogalkotó nem bástyázza körül szabályokkal, kizárólag annak korlátait határozza meg.³⁹ Ez jellemezte a Csemegi-kódex szabályozási modelljét is.

A Csemegi kódex 313. §-a úgy rendelkezett, hogy a „házi fegyelemre jogosított személy által annak gyakorlatában elkövetett könnyű testi sértés miatt, büntetésnek nincs helye”. E rendelkezés azonban nem ad választ arra a kérdésre, hogy kik lehetnek a házi fegyelmi jog jogosultjai, s kiknek viszonylatában érvényesült a büntetheziségi akadály, s erről a törvény indokolása is hallgatott. Emellett a törvény arról sem rendelkezett, hogy milyen feltételek alapozták meg a házi fegyelem gyakorlását. Ezen a ponton válik fontossá a jogtalanság egységességének tana és a bírói jog szerepe, ugyanis a fegyelmi jog jogellenességet kizáró hatását más, büntetőtörvényen kívüli jogszabályokkal együttesen kellett megítélni, illetve a bírói gyakorlatra hárult annak kidolgozása, hogy milyen jelentést tulajdonít az „annak gyakorlatában” fordulatnak is.

³⁵ IRK (31. lj.) 139. Finkeyvel és Irkkel azonos álláspontot képviselt Bernolák Nándor is, aki Binding jogellenesség-elméletét kritizálva fejtette ki, hogy a normasértés mellett a jogellenesség fogalmi eleme, „egyúttal az is, hogy másnak pozitív szabadságát, jogát, érdekét sérti vagy veszélyezteti”. BERNOLÁK Nándor: *A tévedés tana a büntetőjogban* (Kassa: Szent Erzsébet Nyomda 1910) 97–98.

³⁶ FINKEY (6. lj.) 605.

³⁷ ANGAL (4. lj.) 449.

³⁸ ANGAL (4. lj.) 450.; SZILÁGYI Arthur: „A házi fegyelem joga I.” *A Jog* 1906/36. 250.

³⁹ ANGAL (4. lj.) 450.; SZILÁGYI (38. lj.) 250.

A házi fegyelem gyakorlására jogosult személyi kör vonatkozásában két csoportot különböztetünk meg a fegyelmi hatalom jogalapja alapján: azon esetkört, ahol családjogi jogviszonyon alapul a házi fegyelmi jog gyakorlása, és ahol valamilyen szolgálati viszony alapozza meg azt.⁴⁰ Az első releváns jogszabály a *gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877. évi XX. tc.*, amely kimondta, hogy a kiskorúak mindaddig, amíg az eltartásukról önmaguk nem gondoskodnak, illetve szüleikkel vagy gyámjukkal egy háztartásban élnek, engedelmességgel tartoznak a szüleik és a gyám iránt.⁴¹ E körben a szülőt és a gyámot a gyermekkel szemben házi fegyelmi jog illette meg, azonban az kizárólag az egészségre ártalmatlan módon volt gyakorolható.⁴² E szabály ellentétes a Csemegi-kódex rendelkezésével, amely a könnyű testi sértés okozásáig terjesztette ki a büntetlenség körét.⁴³ Így a joggyakorlatnak kellett választ adnia arra a kérdésre, hogy a gyámtörvény rendelkezései speciális szabálynak tekinthetők a Btk. normáihoz képest vagy a házi fegyelmi jognak autonóm büntetőjogi értelmet kell tulajdonítani.

Ugyanez mondható el a *cseléd és gazda közötti viszony szabályozásáról, a gazdasági munkásokról és a napszamosokról szóló 1876. évi XIII. törvénycikk* vonatkozásában, amely lehetővé tette a gazda számára a cseléd megdorgálását, valamint a bizonyítási terhet megfordító vélelmet teremtett amellett, hogy a gazda becsületsértő kijelentései nem becsületsértő szándékkal történtek.⁴⁴ A két szakaszt együtt értelmezve azonban nem vonható le az a következtetés, hogy a dorgálás fogalmába bele kellett érteni a könnyű testi sértés okozását is.⁴⁵ Az indokolás is ezt az álláspontot erősíti meg, mikor utal arra, hogy a magyar szabályozás európai viszonylatban nem minősül szigorúnak, ugyanis egyes államok lehetővé teszik, hogy az engedetlen cselédet testi fenytéssel sújtsák, amiből az következik, hogy a jogalkotó szűkebb körre kívánta korlátozni a fegyelmi jog gyakorlását.⁴⁶ A legproblematisabb kérdéskör a tanítók fegyelmi jogköre volt, ugyanis a Csemegi-kódex kizárólag házi fegyelemről, s nem iskolai fegyelemről rendelkezett. A bizonytalanságot fokozta, hogy 1902-ben a vallás- és közoktatási miniszter kiadta a *községi iskolaszéki utasítás és a községi elemi iskolai rendtartásról szóló 44.246/1902. sz. rendeletet*, amely fegyelmi vétségge nyilvánította, ha a népi tanító a gyermekkel durván bánt.⁴⁷

⁴⁰ MOSKOVITZ IVÁN: „A Btk. 313. §-a” *A jog* 1903/26. 203.

⁴¹ 1877. évi XX. tc. a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről. 10. §: „A kiskorúak a szülők és a gyám iránt tartozó engedelmességre mindaddig, míg eltartásukról önmaguk nem gondoskodnak, vagy atyjokkal, illetőleg gyámjukkal házi közösségben élnek, házi fegyelem által szoríthatók. A házi fegyelem csak a kiskorú egészségre ártalmatlan módon gyakorolható.”

⁴² Uo.

⁴³ JELLINEK ARTHUR: „A házi fegyelem joga a magyar btrtkönyv és a curiai gyakorlat szempontjából” *Jogtudományi Közlöny* 1881/19. 171.

⁴⁴ 1876. évi XIII. tc. a cseléd és gazda közötti viszony szabályozásáról, a gazdasági munkásokról és a napszamosokról 45–46. §.

⁴⁵ HANDLER ILLÉS: „Jog a becsületsértésre” *Jogtudományi Közlöny* 1905/35. 288.

⁴⁶ 1876. évi XIII. törvénycikk indokolása. Általános indoklás a 36–48. számú rendelete, a községi iskolaszéki utasítás és a községi elemi iskolai rendtartás tárgyában. 100. § b) pont in *Magyarországi rendeletek tára XXXVI. folyam* (Budapest: M. Kir. Belügyminisztérium 1902) 1863.

⁴⁷ A vallás- és közoktatásiügyi m. kir. miniszter 1902. évi 44.246. számú rendelete, a községi iskolaszéki utasítás és a községi elemi iskolai rendtartás tárgyában. 100. § b) pont in *Magyarországi rendeletek tára XXXVI. folyam* (Budapest: M. Kir. Belügyminisztérium 1902) 1863.

Ez szükségképpen maga után vonja annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy a rendelet hatálybalépését megelőzően, s ezt követően hogyan értelmezte a Kúria a tanítók fegyelmi jogának tartalmát.

Szükséges kiemelni, hogy a 20. század első felében több jogtudós hangot adott a házi fegyelmi joggal szembeni aggályaiknak. Edvi Illés Károly a Csemegi-kódex házi fegyelmi jogra vonatkozó rendelkezéseit ellentétesnek találta a *büntető törvényekre és gyakorlatra vonatkozó némely intézkedésről szóló 1871. évi LII. törvény*cikk rendelkezéseivel, ami kivezette a testi fenytéket a magyar jogrendszerből.⁴⁸ Heller is kifogásolta a házi fegyelmi jog létét, s de lege ferenda indokoltak látta a fegyelmi joggal való visszaélés sui generis deliktumként való szabályozását.⁴⁹

2. 2. A HÁZI FEGYELMI JOG GYAKORLÁSÁNAK INDOKA, MÉRTÉKE ÉS ALANYAI

A Kúria már 1883-ban alkotott egy döntvényt, amely általánosan, azaz nem egy-egy alá-fölérendeltségi viszony relációjában értelmezte a fegyelmi jog korlátait. A történeti tényállás szerint a vádlott cselédje étel hiánya miatt panaszkodott a gazdának, ami miatt a gazda megverte a cselédet, nyolc napon belül gyógyuló sérüléseket okozva, tehát látszólag nem lépte túl a fegyelmi jog korlátait.⁵⁰ A bíróság azonban arra a következtetésre jutott, hogy az alapos ok nélkül gyakorolt házi fegyelmi jog nem vonható a vizsgált büntetethetőségi akadály hatálya alá, a bíróságoknak esetről esetre kell vizsgálnia hogy a fegyelmi hatalom alatt álló személy adott-e okot a fegyelmi jog gyakorlására, tehát a 313. § nem biztosít mentességet az indokolatlan bántalmazás alól. A Kúria álláspontja szerint a fegyelmi jog gyakorlásának szükségesnek és jogosnak kell lennie: az elkövető magatartása akkor felel meg e két kritériumnak, amennyiben a fegyelmi jog alapjául szolgáló indok komoly és valódi volt, valamint a fegyelmezés arányban állt a fegyelmi hatalom alatt álló személy visszaélésével, mulasztásával. Levonható a következtetés, hogy a Kúria ebben a döntvényében a házi fegyelmi jog gyakorlásának alapjául szolgáló feltételeket igyekezett általánosságban meghatározni, azonban ezzel egyúttal szűkítette a jogellenességet kizáró ok alkalmazhatóságának körét.⁵¹

A Kúria később a házi fegyelmi jog gyakorlására jogosított személyi kört is konkretizálta, kimondva, hogy a szülőt, a gyámot, az iparost és a gazdát illeti meg, kiemelve, hogy a szülő kizárólag saját gyermekei irányában élhet ezzel a joggal. A Kúria e döntvényében tisztázta azt is, hogy a könnyű testi sértésre vonatkozó jogellenességet

⁴⁸ Edvi álláspontja annyiban cáfolható, hogy az 1871: LII. tc. a testi fenytéket, mint fő- vagy mellékbüntetést, illetve mint bünvádi eljárásban alkalmazott fegyelmi büntetést törölte el, tehát a testi fenytéket mint szankciónemet eliminálta. EDVI ILLÉS Károly: *A magyar büntetőtörvénykönyv magyarázata II. kötet* (Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet 1909) 653.

⁴⁹ HELLER Erik: „Ami nincs bent a Büntetőtörvénykönyvben” *Magyar Jogi Szemle* 1941/13. 245–246.

⁵⁰ 834. sz. a. in *Döntvénytár. A M. K. Curia, elvi jelentőségű határozatai. Új folym V. kötet* (Budapest Franklin, 1883) 200–201.

⁵¹ Uo.

kizáró ok analóg módon alkalmazható a tetteleges becsületsértésre is.⁵² A bíróság ezen megállapítását az *argumentum a maiori ad minus* következtetés is alátámasztja,⁵³ valamint *nullum crimen* elvet sem sért, ugyanis a büntethetőségi akadály alkalmazási körét tágítja, így az elkövető javára szolgál.

2. 3. HÁZI FEGYELMI JOG CSELÉD–GAZDA VISZONYLATBAN

A legfelsőbb bírói fórum az 1880-as évek elején több döntvényt alkotott a gazdát a cseléddel szemben megillető fegyelmi joggal összefüggésben. A Kúria kezdetben egyáltalán nem vonta be az értelmezési mátrixba a cselédtörvény normáit, csupán a Csemegi-kódex vonatkozó rendelkezésére hivatkozott, kimondva hogy a gazda házi fegyelmi joga a könnyű testi sértésig terjed, tehát a nyolc napnál később gyógyuló sérülés, egészségkárosodás okozása büntetendő.⁵⁴

Egy Pécsi Kir. Járásbíróság előtt induló ügyben a gazda utasította a cselédet, hogy vigye el dagasztani a kenyeret, aki azonban ezt megtagadta, s szóváltás alakult ki közöttük, amelynek során a cselédlány a gazdát és feleségét becstelenítő szavakkal illette, előbbi „bűdös zsidónak” nevezte. Ennek következtében a gazda többször megcsapta a cselédlányt egy bottal. A járásbíróság megállapította a gazda büntetőjogi felelősségét arra való hivatkozással, hogy a cselédtörvényben szabályozott dorgálás nem terjed ki a testi épség szándékos megsértésére, s ezt a döntést a Budapesti Kir. Ítéletábra is helybenhagyta. A Kúria megváltoztatta az alsóbb bíróságok döntését, s felmentette a vádlottat bűncselekmény hiányában, az ezt követő érvelését pedig látszólag a cselédtörvény rendelkezéseire alapította.⁵⁵ A bíróság elsőként kiemelte, hogy a törvény értelmében a cseléd a szolgálatba lépésével a gazda háznépének tagjává válik, minek következtében innentől kezdve engedelmességgel tartozik, és a gazda fegyelmi hatalma alatt áll.⁵⁶ Ezzel a Kúria voltaképpen arra a kérdésre adta meg a választ, hogy a testi fenyték mikor minősül a „házi fegyelmi jog gyakorlásában elkövetettnek”, azaz annak gyakorlásának tér- és időbeli korlátait határolta be a gazda–celéd viszonyban. Ezt követően kimondta, hogy a gazdát „a házi fegyelem igazságos gyakorlásának joga törvényszerűleg megilleti, és hogy ezen jog, a féktelenkedő, az ellenszegülő vagy a gazdáját lealacsonyító cseléd tetteleges bántalmazására a is kiterjed”, azonban nem terjed a „nagyobb sérülés, vérengzés, egészségzavarás vagy súlyosabb fájdalom okozására”, illetve megállapította, hogy a házi fegyelmi jog legfőbb korlátját a Csemegi-kódex 313. §-a jelenti.⁵⁷ Ez az

⁵² B II. 5991/1928. sz. in LENGVEL Aurél (szerk.): *Büntetőjogi döntvénytár XXI. kötet* (Budapest: Franklin 1929) 139.

⁵³ Ezt az álláspontot képviseli Angyal is. ANGAL PÁL: *A becsület védelméről szóló 1914: XLI. tc.* (Budapest: Athenaeum 1928) 102.

⁵⁴ 11213. sz. a. in *Döntvénytár. A Magyar Kir. Curia Semmitőszéki és Legfőbb Ítéltőszéki Osztályának elvi jelentőségű határozatai. XXVII. folyam* (Budapest: Franklin 1882) 87.

⁵⁵ 973. sz. a. in *Döntvénytár. A Magyar Kir. Curia Semmitőszéki és Legfőbb Ítéltőszéki Osztályának elvi jelentőségű határozatai. XXVIII. folyam* (Budapest: Franklin 1882) 29–30.

⁵⁶ Uo. 31–32.

⁵⁷ Uo. 32.

indok több, büntetőjogilag értelmezhetetlen megállapítást tartalmaz, nem ad egyértelmű választ arra, hogy mit kell „nagyobb vérengzés, egészségzavarás alatt érteni”. Habár a cselédtörvénnyel összhangban van az a megállapítás, hogy a fegyelmi jog gyakorlása nem okozhat egészségzavarást, ez csak funkciótlan díszítőelem marad a bíróság érvelésében, s valójában egyedül a Csemegi-kódex rendelkezéseit tekintette irányadónak.

2. 4. A TANÍTÓK FEGYELMI JOGA

A tanítók fegyelmi jogának kúriai gyakorlatát vizsgálva elsőként arra kell választ adni, hogy a tanítót megillető fegyelmi jog tartalmilag azonos-e a házi fegyelmi joggal, a könnyű testi sértés okozása képezi-e a fegyelmi jog gyakorlásának végső határát. A másik kérdés ezzel összefüggésben, hogy az említett 1902. évi kultuszminiszeri rendelet azon rendelkezése, amely fegyelmi vétséggé nyilvánította a tanulókkal szembeni „durva bánásmódot, mennyire hatott ki a kúriai jogértelmezésre. A gazdaságcseléd viszonytal azonos módon a Kúria az 1880-as évek elején a tanítók fegyelmi jogára kizárólag a Csemegi-kódex vonatkozó rendelkezését alkalmazta, kimondva, hogy az iskolai tanítót megilleti a fegyelmi jog tanítványával szemben az iskolai rend fenntartása érdekében, s ennek felső határát a könnyű testi sértés jelenti.⁵⁸

Az 1900-as évek elején kimutatható, hogy a Kúria – a fegyelmi jog indokait részletező döntvényével összhangban – elkezdte vizsgálni a tanító fegyelmi jogának alapját tehát a fegyelmezés indokoltságát. Ennek következtében megállapította a bűnösségét azon tanítónak, aki a tanítványát arcul ütötte (nyolc napon belül gyógyuló sérülést okozva) azon az alapon, mert az a vasárnapi iskolai ismétlő órát kihagyva, táncmulatságra ment.⁵⁹ Ebben az esetben tehát a bíróság mérlegelte a fegyelmi jog gyakorlásának alapjául szolgáló ok komolyságát és valódiságát. A Kúria emellett azt is vizsgálta, hogy a fegyelmi jog „gyakorlatában” került-e sor az elkövetésre, behatárolva annak személyi, térbeli és időbeli korlátait. Az alapul fekvő esetben a tanító az utcán és a kertben elkövetett „gyermeki pajkosság” miatt bántalmazta a tanulót. A bíróság álláspontja szerint a fegyelmi jog gyakorlása itt azért nem volt jogszerű, mert nem a tanítás helyén és idején elkövetett fegyelemsértés miatt történt, valamint a tanító nem a saját osztályába járó tanulót fegyelmezte meg.⁶⁰

A tanítói fegyelmi jog korlátaiban értelmezésében az említett rendelet hatálybalépését követően paradigmaváltás következett be. Az alapul fekvő ügy történeti tényállása szerint a vádlott a rendetlenkedő gyermeket egy székre fektette, és háromszor rácsapott egy pálcával. A Szegedi Törvényszék felmentő ítéletet hozott

⁵⁸ 15617. sz. a. in *Döntvénytár. A M. K. Curia, elvi jelentőségű határozatai. Új folyam V. kötet* (Budapest: Franklin 1883) 113.

⁵⁹ 9728/905. sz. a. IV. Bt. in *Büntetőjogi döntvénytár. Az anyagi büntetőjog és a bűnvádi perrendtartás körébe tartozó elvi jelentőségű határozatok gyűjteménye VII. kötet* (Budapest: Franklin 1907) 9–10.

⁶⁰ 1904. febr. 24. 1718. in VAVRIK Béla (szerk.): *Grill-féle döntvénytár XI. kötet* (Budapest: Grill 1907) 97.

az ügyben, arra hivatkozással, hogy a tanító fegyelmi jogkörében járt el, azonban a koronaügyész semmisségi panasszal élt az ítélet ellen.⁶¹ A panaszt arra alapította, hogy a fentebb idézet kultuszminiszteri rendelet és az *állami elemi népiskolai tanítók illetményeinek szabályozásáról és az állami népiskolák helyi felügyeletéről szóló 1907. évi XXVII. törvénycikk* fegyelmi vétséggé nyilvánították a tanulókkal való durva bánásmódot, amiből az következik, hogy a tanítók fegyelmi joga többé nem terjedhet ki a könnyű testi sértés okozására.⁶² A Kúria – helyt adva a semmisségi panasznak – kimondta, hogy az iskolai rend és fegyelem fenntartása érdekében a tanítókat továbbra is megilleti a fegyelmi jog „ámde ez a fegyelmi jogkör, melynek tartalma nem azonos a házi fegyelemre való jogosultsággal, a növendékek testi megfenyítésére nem terjed ki”, így nem zárja ki a könnyű testi sértés jogellenességét.⁶³ Levonható tehát a következtetés, hogy a gazda–cseléd viszonytal ellentétben a tanítók fegyelmi joga megítélésénél a Kúria bevonta az értelmezési mátrixba a büntetőtörvényen kívüli jogszabályokat. Ezzel a bíróság elhatárolta a tanítók fegyelmi jogát a klasszikus értelemben vett házi fegyelmi jogtól, azonban ezzel a büntethetőségi akadály körét szűkítette. Ez azonban nem szokásjogi (bírói jogi) úton történt, mint fegyelmi jog alapjául szolgáló indokok esetén, hanem az említett népoktatási jogszabályok felhatalmazás alapján.

3. A SÉRTETT BELEEGYEZÉSE

3. 1. DOGMATIKAI ÁTTEKINTÉS

A 20. század eleji szakirodalmi álláspontok megegyeztek abban, hogy nem ismerték el a *volenti non fit iniuria* általános érvényesülését az anyagi büntetőjogban.⁶⁴ Ezt a büntetőjog közjogi jellegével indokolták, utalva rá, hogy egy bűncselekmény nem kizárólag a sértett magánsérrelme, hanem egyúttal a jogrend sérelme is,⁶⁵ valamint egyes bűncselekményeknél a tényállás által védett összetársadalmi érdek nagyobb súlya szab határt a sértetti rendelkezés érvényesülésének.⁶⁶ Ennek következtében csak abban az esetben zárja ki a jogellenességet, amennyiben olyan bűncselekményről van szó, amelynek jogi tárgya felett a sértett szabadon rendelkezik,⁶⁷ tehát csak abban az esetben, ha a „sértett szabad rendelkezése alatt álló magánjogairól van szó”.⁶⁸ Ez alapján megállapítható, hogy a korabeli dogmatika a 21. századi álláspont-hoz hasonlóan kizárólag az individuális jogtárggyal rendelkező bűncselekmények esetén ismerte el *volenti non fit iniuria* érvényesülését. Angyal emellett hangsúlyoz-

⁶¹ 1908. június 11. 4504/908. sz. a. in BALOGH Jenő (szerk.): *Büntetőjogi döntvénytár II. kötet* (Budapest: Franklin 1909) 257–258.

⁶² Uo. 258.

⁶³ Uo.

⁶⁴ FINKEY (6. lj.) 151.; HELLER (10. lj.) 175.; IRK (31. lj.) 152–153.; VÁMBÉRY (9. lj.) 232.

⁶⁵ IRK (31. lj.) 153.

⁶⁶ VÁMBÉRY (9. lj.) 232.

⁶⁷ IRK (31. lj.) 152.

⁶⁸ ANGAL (4. lj.) 453.

ta e jogellenességet kizáró ok további feltételeit, kiemelve, hogy a beleegyezésnek akaratnyilvánításra képes személytől kell származnia valamint önkéntesnek, azaz kényszerből, tévedéstől és fenyegetéstől mentesnek kell lennie.⁶⁹

Kérdés, hogy hogyan érvényesült a sértetti beleegyezés az életet és testi épséget sértő vagy veszélyeztető bűncselekmények esetén egy olyan korszakban, amikor még az élet és testi épség védelme nem minősült modern értelemben vett alkotmányos alapjognak. A beleegyezéssel elkövetett ölés nem veszítette el jogtalanságát, ugyanis a Csemegi-kódex e magatartást az emberölés privilegizált alakzataként szabályozta.⁷⁰ Angyal jogtárgycentrikus módon is levezette az ölésbe való beleegyezés jogtalanságát. Álláspontja szerint a sértett azért nem rendelkezhet szabadon e bűncselekmény jogi tárgya felett, mert az emberölés nem kizárólag az egyén életéhez való jogát támadja, hanem a „társadalomnak az erkölcsi érzület sértetlenségéhez való jogát”, így aki a beleegyezőt megöli, lényegében egy társadalmi érdeket támad.⁷¹

Ezzel szemben a testi sértésbe való beleegyezéssel kapcsolatban ellentétes álláspontok születtek a jogirodalomban. Fayer szerint kizárólag a sértett beleegyezése kizárólag könnyű testi sértés esetén zárta ki a jogellenességet, ami a könnyű testi sértés magánindítványra való büntethetőségből vezethető el. Álláspontja szerint a magánindítványi büntethetőséggel a jogalkotó azt juttatta kifejezésre, hogy az elkövető teljes rendelkezési joggal bír a cselekmény jogi tárgya felett.⁷² Ezzel szemben Angyal a testi sértés valamennyi esetében elismerte az érvényesülését. Ezt azzal indokolta, hogy a jogalkotó a beleegyezést kifejezetten csak az emberölés esetén zárta ki a beleegyezéssel elkövetett ölés kriminalizálásával, amiből *a contrario* az következik, hogy a többi testi épségét támadó deliktum esetén elismeri az érvényesülését.⁷³

3. 2. A KÚRIA ÁLLÁSPONTJA

A Kúria elsőként 1905-ben alkotott döntvényt a sértetti beleegyezéssel összefüggésben, egy Zilahi Törvényszék előtt indult ügyben. A történeti tényállás értelmében Sz. S. levélhordóként dolgozott, és egy barátjával, M. P.-vel megállapodtak abban, hogy amennyiben nagyobb mennyiségű pénzösszeget szállít, rablást színlelve elutaladjonítják azt. Amikor Sz. S. tudomást szerzett a nagyértékű pénzszállítmányról, értesítette M. P.-t. M. P. a Mocsolya község melletti várdombon várta Sz. S.-t, s a megbeszélteknek megfelelően kivette a táskából a pénzt, majd Sz. S. beleegyezésével, az erre a célra előkészített fadarabbal M. P. megütötte Sz. S. fejét, hogy még

⁶⁹ ANGAL (4. lj.) 454.

⁷⁰ 1878: V. tc. 282. § A ki valakinek határozott és komoly kívánsága által biratott arra, hogy őt megölje; három évig terjedhető börtönnel büntetendő.

⁷¹ ANGAL (4. lj.) 454.; ANGAL Pál: *Az ember élete elleni bűncselekmények és a párviadal* (Budapest: Athenaeum 1928) 56.

⁷² FAYER László: *A magyar büntetőjog kézikönyve. II. kötet* (Budapest: Franklin 1905) 218–219.

⁷³ ANGAL (4. lj.) 454.

hitelesebbnek tűnjön a rablás. Sz. S. ennek következtében nyolc napon túl gyógyuló sérüléseket szenvedett. A Zilahi Törvényszék a vádlottakat sikkasztás miatt elítélte, azonban M. P.-t felmentette a súlyos testi sértés vétsége alól, a fellebbezést követően azonban a Debreceni Ítéltábla megállapította a bűnösségét. A vádlott és védője azonban semmisségi panasszal támadták meg az ítéltábla döntését, arra hivatkozva, hogy hiányzott a testi sértés jogellenessége.⁷⁴

A kérdés megválaszolása érdekében a Kúria rendszertani és logikai értelmezést alkalmazott. Elsőként megállapította, hogy az élet és testi épség elleni deliktumok főszabálya szerint az elkövető egyoldalú, sértett beleegyezése nélküli cselekményei. Ez alól kivételt jelent az emberölés 282. §-ában rögzített privilegizált esete, amely büntetendővé nyilvánítja a beleegyezéssel elkövetett ölést is.⁷⁵ A beleegyezéssel elkövetett ölés körében a Kúria némileg utal a bűncselekmény jogi tárgyára is, ugyanis a legfelsőbb bírói fórum szerint e tényállás „az államnak – állampolgárai számára és a közös célokra való közreműködésében rejlő érdekét” mint kollektív jogi tárgyat is oltalmazza, így a sértetti beleegyezés e körben nem érvényesülhet.⁷⁶ Habár a Kúria *expressis verbis* nem utalt rá, de az érveléséből kikövetkeztethető, hogy jelen esetben az – Angyal által is kifejtett – *a contrario* érvelést alkalmazta. A Kúria ezt az érvelését azzal erősíti meg, hogy a *véderőről szóló 1889. évi VI. törvénycikk* csak abban az esetben nyilvánította bűncselekménnyé az öncsonkítást, amennyiben az a véderőkötelezettség alóli mentesülés céljából történt.⁷⁷ Ebből pedig az következik, hogy az elkövető saját testi épsége ellen elkövetett cselekmények generálisan nem büntetendők, kizárólag a véderőtörvényben meghatározott speciális esetben. A Kúria harmadik érve pedig egy *argumentum ad absurdum* levezetés volt, amelyben a bíróság kifejtette, hogy abban az esetben, ha elítélnék M. P.-t, akkor Sz. S. azzal a cselekményével, hogy a beleegyezésével szándékosan előmozdította a testi sértés elkövetését lényegében a saját maga ellen elkövetett bűncselekmény büntetendőségévé válna.⁷⁸ A fenti érvek tükrében a Kúria végső megállapítása az volt, hogy M. P. „cselekménye büntetendő cselekmény tényálladékát nem foglalja magába”.⁷⁹

A Kúria argumentumaiból a következő dogmatikai megállapítások rajzolódnak ki: (1) a bíróság elfogadta, hogy a sértett beleegyezése a testi sértés körében is érvényesül, azonban nem szűkítette le azt a Fayer-féle koncepcióra, azaz kizárólag a könnyű testi sértés esetére. Ezzel együtt a Kúria döntvénye annak elfogadását jelenti, hogy a sértett lényegében korlátlanul rendelkezhet saját testi épsége, egészsége felett. (2) Ugyan a bíróság elfogadta a sértetti beleegyezés érvényesülését e körben,

⁷⁴ 9561. sz. in GRECSÁK Károly (szerk.): *Magyar döntvénytár VI. kötet* (Budapest: Politzer 1905) 298–299. (A továbbiakban: 9561. sz./1904.)

⁷⁵ 9561. sz./1904 299.

⁷⁶ 9561. sz./1904 299.

⁷⁷ 1889: VI. tc. a véderőről. 49. §: „A ki magát szándékosan megcsonkítja vagy olyan állapotba helyezi, melyben a védkötelezettség teljesítésére ideiglenesen vagy állandóan képtelenné válik, valamint az is, a ki a védkötelezettnek megcsonkítását, vagy a szolgálatra képtelenségét eszközli, vagy erre, mint részes közreműködik: vétséget követ el és három évig terjedhető fogházal és kétezer forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.”

⁷⁸ 9561. sz./1904. 299.

⁷⁹ 9561. sz./1904. 299.

azonban logikai-rendszertani érveléssel arra a következtetésre jutott, hogy a történeti tényállásban szereplő bűncselekmény nem is tényállásszerű, azaz azt nem a jogellenesség síkján értékelte. Az ítéletet Finkey Ferenc is kritikával illette, kiemelve egyfelől azt, hogy a *turpis causa* beleegyezés nem mentesít a büntetőjogi felelősség alól.⁸⁰ Másrészt szerinte a Kúria érveléséből a testi épség feletti abszolút rendelkezés akceptálása olvasható ki, amely azért nem helyes, mert a testi sértés nemcsak a testi épséget, mint individuális jogtárgyat oltalmazza, hanem a közérkölcst és a közegészséget is.⁸¹

A Kúria egy tíz évvel későbbi döntvényében szintén foglalkozott a sértetti beleegyezés kérdésével. Az alapul fekvő ügy tárgya szintén egy testi sértés volt. Az elkövető nemi betegségben szenvedett, s erről tudva közöszült a passzív alannal, akit megfertőzött. Az ügyben arra hivatkoztak, hogy a passzív alany beleegyezett a közöszülésbe, így e magatartás nem jogellenes. A Kúria elutasította a *volenti non fit iniuriari* hivatkozást azon az alapon, hogy a testi épség tényállása bizonyos közérdekeket is védelemben részesít, jelen esetben a közegészséget, a fertőzések továbbterjedését, így a bíróság kimondta, hogy „a közérdekből tiltott cselekmények jogellenességét egyéni akaratnyilvánítás nem szüntetheti meg”.⁸² A Kúria fenti döntéséből tehát az olvasható ki, hogy a 1904. évi döntvénnyel szemben nem ismeri el sértetti beleegyezés általános érvényesülését a testi sértés esetén, s jogtárgycentrikus megközelítéssel jut erre az eredményre. A bíróság azonban jelen ügyben a sértetti beleegyezést már egyértelműen a jogellenesség síkján vizsgálta.

4. SZÜKSÉGCSELEKMÉNYEK ÉS KÖTELESSÉG-ÖSSZEÜTKÖZÉS

4. 1. DOGMATIKAI ÁTTEKINTÉS ÉS KLASSZIFIKÁCIÓ

E jogellenességet kizáró okok tárgyalása előtt szükséges röviden utalni arra, hogy a Csemegi-kódex az akkori európai viszonylatban relatíve szűk körre korlátozta a végszükség alkalmazhatóságát.⁸³ A magyar szabályozás ugyanis kizárólag az életet sújtó veszélyhelyzet vonatkozásában ismerte el a szükségjogot, s kizárólag az elkövetőt vagy hozzátartozóját érintő veszélyhelyzet esetén.⁸⁴ Balás P. Elemér is kiemelte,

⁸⁰ FINKEY (6. lj.) 606–607.; FINKEY (32. lj.) 60.

⁸¹ Uo.

⁸² B. H. T. V. 533 in ANGVAL PÁL – ISAÁK GYULA (szerk.): *A kihágási büntető törvénykönyv (1879. XL. törvénycikk), a büntető törvénykönyveket életbeléptető rendelkezések (1880. XXXVII. törvénycikk), a sajtótörvény (1914. XIV. törvénycikk), és a büntettet, vétséget vagy kihágást megállapító külön törvények* (Budapest: Grill 1941) 871.

⁸³ FINKEY (32. lj.) 64.

⁸⁴ 1878: V. tc. 80. §: „Nem büntetetik a cselekmény, ha az a tettes vagy hozzátartozói életének vétkénél származott, más módon el nem hárítható, közvetlen veszélyből való megmentése végett, végszükségben követtetett el”; BATTLAY Imre: „A végszükség joga. Adalék a magyar büntető törvénykönyv 80-ik §-ához. Negyedik (befejező) közlemény” *Magyar Igazságügy* 1880/6. 531–532.; MÉSZÁROS Ádám Zoltán: *Szükség törvényt bont? – Az ártatlant sújtó szükségcselekmények a büntetőjogban* (Budapest: Ad librum 2018) 44–45.

hogy a Csemegi-kódex a német birodalmi törvénykönyvhöz hasonlóan nem biztosított teljes szükségjogot. A német jogállapottal összefüggésben a jogtudós kiemelte, hogy e helyzet kompenzálására a jogirodalom és joggyakorlat általános szükségjogot („übergesetzlicher Notstand”) konstruált.⁸⁵ Ezt erősíti meg Bodnár M. László is, aki szerint a végszükség restriktív szabálya a törvény feletti végszükség kategóriájának bevezetésével volt tágítható, tehát ebben az esetben a materiális jogellenesség büntethetőséget szűkítő funkciója jutott szerephez.⁸⁶ Kérdés, hogy a 20. századi magyar jogirodalomban és joggyakorlatban is megjelentek-e hasonló koncepciók.

A magyar jogirodalomban elsőként Kolosváry Bálint tett kísérletet az ún. szükségcselekmények kategorizálására. Ezek közös dogmatikai alapját az ellentétes jogszerű érdekek összeütközésében („Collision rechtmässiger Interessen”) látta, s szükségcselekményeknek általánosságban azokat a magatartásokat nevezte, amelyeket valamilyen külső kényszerítő erő hatására kell foganatosítani,⁸⁷ s a veszélyeztetett érdek feláldozása vagy a büntetőjogilag értékelt cselekmény elkövetése között kell választani.⁸⁸ E gyűjtőkategóriába tartozik a végszükség is, amelynek *differentia specificája* abban rejlik, hogy – szemben például az önségéllyel – az elkövetőnek feltétlenül választania kell a veszélyeztetett érdek feláldozása vagy a veszélyeztetett érdek eliminálása között.⁸⁹

Kolosváryval azonos állásponton volt Vámbéry is, aki szintén a *genus proximum* – *differentia specifica* viszonylatban gondolkodott az előbbi problémakörrel, elismerve általános kategóriaként az ún. szükségállapotot. Vámbéry szerint a végszükség csupán a szükségállapotok büntetőtörvényben szabályozott speciális kategóriája, azonban a „szükségállapot nem csak mint végszükség zárja ki a jogtalanságot”.⁹⁰ Ezt azzal indokolta, hogy a jogos érdekek összeütközését több Csemegi-kódexben és egyes melléktörvényekben szabályozott tényállás esetén értékeli a jogalkotó jogellenességet kizáró ok formájában.⁹¹ Azonban ez nem azt jelenti, hogy a szerző a szükségcselekményeket konkrét szokásjogilag fennálló jogellenességet kizáró okként ismerné el, a jogos érdekek összeütközését csupán egy olyan alapelvként fogta fel, amely érvényesül a büntetőtörvényben és más törvényekben szabályozott jogellenességet kizáró okok kapcsán.

⁸⁵ BALÁS P. Elemér: *Degré Lajos és a végszükség problémája* (Szeged: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó 1937) 21–22.

⁸⁶ BODNÁR M. LÁSZLÓ: *Végszükség a büntetőjogban* (Szeged: JATE 1981) 13.

⁸⁷ KOLOSVÁRY Bálint: „Magánjogi végszükség 2.” *Magyar Kodifikáció* 1903/7. 137.

⁸⁸ KOLOSVÁRY Bálint: „Magánjogi végszükség 1.” *Magyar Kodifikáció* 1903/4. 78.

⁸⁹ KOLOSVÁRY „Magánjogi végszükség 2.” 138.

⁹⁰ VÁMBÉRY (9. lj.) 231.

⁹¹ VÁMBÉRY (9. lj.) 231. Idetartozott a szerző szerint például az *erdőtörvényről szóló 1879. évi XXXI. törvénycikk* azon rendelkezése, amely szerint nem büntetendő az erdei kihágás (pl. jogellenes fakivágás) abban az esetben, ha valaki azért követi el, mert „akár az erdőben, akár annak közelében, oly baj ért, mely miatt kénytelen volt erdei kihágást elkövetni”. Emellett idesorolta a vízjogról szóló 1885. évi XXIII. törvénycikk azon rendelkezését, amelynek értelmében a parti birtokos veszély esetén köteles túrni a hajók kikötését.

A leginkább cizellált dogmatikai álláspontot Heller képviselte a vizsgált időszakban, ugyanis különbséget tett a szükséghelyzetek és a kötelesség-összeütközés között. Előbbi alatt Vámbéryvel azonos módon azokat az eseteket értette, amelyben a veszélyhelyzet által sújtott jogot akár a veszélybe jutott, akár más személy olyan cselekményével lehet megmenteni, ami egyébként büntetendő lenne.⁹² Ezzel szemben kötelesség-összeütközés esetén „az egyénnek több kötelessége esetleg akként halmozódhatnak, hogy az egyik kötelességnek csak úgy tehet eleget, ha a másik kötelességét megszegi.”⁹³ A szükséghelyzet és a kötelesség-összeütközés közötti legfontosabb különbség, hogy míg az előbbi esetben a veszélybe került személy kitérhet a kötelességszegés alól azzal, hogy a veszélyeztetett jogot veszni hagyja, addig az utóbbi esetben bármelyik magatartást is választja, az szükségképpen kötelességsértő, s így tényállásszerű lesz.⁹⁴ Hellerrel szemben Schultheisz nem tárgyalta külön a szükséghelyzeteket és a kötelesség-összeütközéseket, hanem kizárólag kisebb értékű érdek nagyobb értékű érdek végetti feláldozásáról szolt.⁹⁵ Schultheisz e kategóriát azonban csak az orvosi beavatkozás jogszerűségének igazolására használta,⁹⁶ s álláspontom szerint azért célszerűtlen a használata, mert a kötelesség-összeütközés azon válfaját veszi figyelembe mikor egymással rangsorolható érdekek ütköznek egymással, így az azonos kötelezettségek kollíziójának feloldására nem ad adekvát dogmatikai keretet.⁹⁷

4. 2. KÖTELESSÉG-ÖSSZEÜTKÖZÉS A KÚRIA GYAKORLATÁBAN

A Kúria két világháború közötti gyakorlatában megjelent a kötelesség-összeütközés kérdése egy hitelsértési ügyben. A hitelsértés a hitelezők követeléseit védő tényállás volt, amelyet az az adós követett el, aki a kielégítési alapul szolgáló vagyonát jogtalanul csökkentette vagy hozzáférhetetlenné tette, s ezzel a hitelezők követelését szándékosan megghiúsította vagy csorbította.⁹⁸ A történeti tényállás értelmében a vádlott elvesztette az állását és jelentős mértékű végkielégítést kapott a volt munkáltatójától (20 000 P), valamint 18 000 P kölcsönt vett fel. Mindeközben a vádlottnak tartásdíj-fizetési kötelezettsége állt fenn a feleségével szemben, aminek azonban nem tett eleget. A végkielégítést és a korábban felvett kölcsön összegét nem a feleségének járó szerződéses tartásdíj kiegyenlítésére fordította, hanem egy vállal-

⁹² Heller e kategóriába sorolta többek között az orvosi hivatásjog gyakorlását, ugyanis ebben az esetben a beavatkozás által a beteg testi épségébe való beavatkozásra kerül sor az élet megmentése érdekében. HELLER (10. lj.) 170.

⁹³ HELLER (10. lj.) 175.

⁹⁴ HELLER (10. lj.) 175.

⁹⁵ SCHULTHEISZ Emil: *A bűncselekmény tana* (Debrecen: Debreceni Tudományegyetemi Nyomda, 1948) 44.

⁹⁶ SCHULTHEISZ (95. lj.) 45.

⁹⁷ Az azonos rangú érdekek összeütközéséről lásd bővebben: NAGY (3. lj.) 23–24.

⁹⁸ 1932: IX. tc. a hitelsértésről. 1. §.; Lásd bővebben: ANGYAL Pál: *Az uzsora és a hitelsértés* (Budapest: Attila-Nyomda 1942) 105–109.; MECSÉR József: *A hitelsértés bűncselekménye az elmélet és a gyakorlat megvilágításában* (Szeged: M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete 1940) 7–34.

kozásba fektette, ami azonban hamarosan csődbe ment.⁹⁹ Tehát látszólag a felesége (mint hitelező) kielégítési alapul szolgáló vagyonát jogtalan csökkentette azáltal, hogy veszteséges vállalkozásba fogott. Védekezésül azt adta elő, hogy erre a cselekményre azért volt szükség, mert a rossz anyagi állapota miatt olyan megoldást kellett találnia, amivel a saját és gyermekei létfenntartásáról is gondoskodni tud.

A Kúria megállapította, hogy a vádlott pénzének vállalkozásba fektetése nem tekinthető jogtalan intézkedésnek, hiszen a „tartási díjak mellett a vádlottnak hasonló kötelezettséggel kellett a gyermekei eltartásáról és [...] a saját létfenntartásáról is gondoskodnia”.¹⁰⁰ A bíróság így arra a következtetésre jutott, hogy a vagyoncsökkentés nem minősült jogtalanoknak, így megsemmisítette a másodfokú bíróság ítéletét, és felmentette a vádlottat.

Jelen ügyben tehát két jogos érdek, jelesül a feleség tartásdíj igénye kollidált az elkövető saját és gyermekei létfenntartási igényével, vagyis egyszerre állt fenn tartásdíj-fizetési kötelezettség a feleség és a gyermekei irányában, azonban vagyoni helyzeténél fogva csak egyiknek tudott eleget tenni. Megállapítható, hogy nem végszükség alapján zárta ki a jogtalanság fennállását a Kúria, hiszen annak feltétele, hogy a tettest vagy hozzátartozóját érintő véletlen életveszély közvetlen és másként el nem hárítható legyen.¹⁰¹ Már az első lépcsőben kizárható a végszükség további vizsgálata, hiszen annak alapjául csak az élet veszélyeztetése szolgálhatott, a tényállásban szereplő anyagi összeomlás pedig az elkövető és gyermekei vagyoni érdekét érintette közvetlenül. Levonható a következtetés, hogy a jelen ügyben a Kúria egy büntetőtörvényben nem nevesített jogellenességet kizáró ok alapján zárta ki a jogellenességet, azonban *expressis verbis* nem utalt annak típusára, sem az anyagi jogellenesség hiányára. A vizsgált ügyben egy köteleesség-összeütközés állt fenn, ugyanis az elkövetőnek döntenie kellett, hogy a rendelkezésre álló vagyonból a feleségének járó tartásdíj követelésnek tesz eleget vagy a gyermekeinek járó törvényes tartásról gondoskodik. A bíróság tehát jelen ügyben „rangsorolta” a kötelezettségeket és a gyermekek egzisztenciális biztonságát tartotta magasabb rendű érdeknek.

5. HIVATÁSBELI JOGOK ÉS KÖTELEZETTSÉGEK

A jogellenességet kizáró okok e csoportját a 20. századi jogtudósok közül egyedül Finkey kezeli *sui generis* kategóriaként. E szerint kizárja a cselekmény jogtalanságát az adott hivatali köteleesség szabályszerű teljesítése, az állam által elismert hivatás, foglalkozás gyakorlása. Finkey ebbe a csoportba sorolta többek között a hivatás-szerű orvosi tevékenységet operáció esetén, valamint az anya életének megmentése érdekében végrehajtott magzatelhajtást.¹⁰²

⁹⁹ B. III. 6553/1933. sz. in LENGYEL Aurél (szerk.): *Büntetőjogi döntvénytár XXVII. kötet* (Budapest: Franklin 1935) 69.

¹⁰⁰ Uo. 70.

¹⁰¹ FAYER (72. lj.) 280–282; FINKEY (6. lj.) 213–217.

¹⁰² FINKEY (6. lj.) 150. Finkeyvel szemben a kortárs jogtudósok nem kezelték a hivatásbeli jogokat elkülönböztetett dogmatikai kategóriaként, Heller például az orvosi beavatkozás kérdését a szükséghely-

5. 1. A FEGYELMI VÁLASZTMÁNY TAGJAINAK RÁGALMAZÁSI ÜGYE – A JOGI AXIÓMA „TOPOSZA”

A Kúria gyakorlatában elsőként 1926-ban jelent meg e büntethetőségi akadályra való hivatkozás egy rágalmazási ügyben. A történeti tényállás alapján a vármegyei közigazgatási bizottság fegyelmi választmánya megállapította U. F. jegyző fegyelmi felelősségét, s a határozat indokolásában úgy fogalmazott, hogy „a jegyzőnek alkoholiztikus idegessége miatt beszámíthatósága korlátozott, s ezen bajából eredő fizikai dekadenciája következtében elhelyezkedési illetve megélhetési lehetőségei csökkent mértékűek”.¹⁰³ A határozatban szereplő kijelentések miatt a jegyző feljelentést tett hivatali hatalommal elkövetett rágalmazás miatt, azonban a királyi járásbíróóság a bűnvádi eljárás megindítását megtagadta, ugyanis álláspontja szerint nem volt büntethető a fenti cselekmény. A másodfokon eljáró bíróság azonban törvénysértőnek találta a járásbíróóság végzését, és az eljárás lefolytatására utasította azt.

A Kúria arra a következtetésre jutott, hogy a járásbíróóság jogszerűen tagadta meg az eljárást arra való tekintettel, hogy a fegyelmi határozatban szereplő kijelentés nem valósítja meg a rágalmazást. A Kúria kimondta, hogy a fegyelmi választmány tagjai nem vonhatók felelősségre rágalmazás vagy becsületsértés címén azokért a kijelentésekért, amelyeket az eljárás alá vont személyre, a fegyelmi ügygel összefüggésben tesznek. Az indokolásban ezt követően kitért arra, hogy a büntetendőség kizárása ebben az esetben nem egy konkrét jogszabályi rendelkezés alapul, ugyanis a *becsület védelméről szóló 1914. XLI. törvény*cikk vonatkozó rendelkezése csak az ügyfelek és képviselők relációjában zárja ki a fenti kijelentések jogellenességét.¹⁰⁴ A Kúria ezt követően kimondta, hogy a fenti cselekmény büntetlensége egy olyan „jogi axiomán” alapul, amelyet a törvényhozó annyira magától értetődőnek tartott, hogy nem is alkotott rá külön jogszabályi rendelkezést.¹⁰⁵ Habár a bíróság megállapítása tartalmilag helyeselhető, azonban nem adott választ arra a kérdésre, hogy mit értett „jogi axiomán”, valamint nem nevesítette konkrétan a jogellenesség hiányát sem.

5. 2. TANÚZÁSI KÖTELEZETTSÉG KONTRA RÁGALMAZÁS

Hasonló dogmatikai kérdéssel szembesült a Kúria 1928-ban, amelyben a fő kérdés a tanúk által az ügygel összefüggésben tett rágalmozó és becsületsértő kijelentések

zetek között helyezte el, Angyal pedig különbséget tett harmadik személyek jogmentő cselekménye és az állam által elismert foglalkozás során elkövetett jogsértések között. ANGAL (4. lj.) 455–457.; HELLER (10. lj.) 172.

¹⁰³ B. I. 4478/1926. sz. in LENGYEL Aurél (szerk.): *Büntetőjogi döntvénytár XIX. kötet* (Budapest: Franklin 1927) 134.

¹⁰⁴ 1914: XLI. tc. a becsület védelméről. 17. § Ugyanez a szabály áll az ügyfélnek vagy képviselőjének az ily ügyben tárgyalás alkalmával szóval vagy üggyiratban tett egyéb ily nyilatkozata tekintetében is, feltéve, hogy a nyilatkozat az ügygel összefügg, és hogy a nyilatkozat az ügyfél érdekében szükséges volt. ANGAL (53. lj.) 109–110.

¹⁰⁵ ANGAL (53. lj.) 135.

büntetendősége volt. A bíróság itt is rögzítette, hogy a becsületvédelmi törvény 17. §-a kizárólag az ügyfélnek és képviselőjének biztosított büntetlenségét az eljárás során, így e szabály nem terjeszthető ki a tanúkra.¹⁰⁶ A koronaügyész perorvoslatában arra hivatkozott, hogy a tanú cselekménye nem büntetendő abban az esetben, ha a kihallgatást végző szerv kérdéseire adja elő, a közvetlen észlelésén alapuló információkat, betartva az eljárásjogi kötelezettségeit. A koronaügyész azonban nem a jogellenesség, hanem a bűnösség síkján közelítette meg e kérdést, ugyanis a büntetethetőség kizártságának oka véleménye szerint az, hogy a tanú „nem attól a szándéktól vezetve cselekszik, hogy rágalmazzon, hanem ilyen szándék hiányában csupán polgári kötelességének tesz eleget”.¹⁰⁷

A Kúria végül felmentő ítéletet hozott az ügyben, azonban nem a koronaügyész érvelését követte az indokolás során. Elsőként utalt rá, hogy a vád tárgyát képező cselekmények azért nem bűncselekmények, mert az ilyen kijelentésekkel a tanú perjogi kötelességének tesz eleget. Ezt követően utalt az előzőleg elemzett 1926. évi döntvényére és az abban foglalt „jogi axioma” toposzra, azonban itt már pontosította korábbi döntését a jelen határozatban foglaltak alátámasztására. Amíg a tanú eljárással összefüggő kijelentéseinek büntetlensége a perjogi kötelességek teljesítéséből fakad, addig a fegyelmi hatóság tagjainak büntetlensége „egy magától értetődő, a fegyelmi jog, illetve hivatalnoki szervezetéből folyó jogi elv” következménye.¹⁰⁸ Az egymással koherenciában lévő döntvényeket egymás mellett értelmezve levonható a következtetés, hogy a rágalmazás és a becsületsértés elemzett eseteiben a bíróság tudatosan, egy konkrét attributív jogszabályi rendelkezés hiányában zárta ki a cselekmény jogellenességét, s habár *expressis verbis* nem említi a jogellenességet kizáró ok jogirodalmi típusát, a bíróság érvelése tartalmilag a hivatásbeli jogok és kötelezettségek gyakorlását fedi le. Ez alátámasztható azzal, hogy e dogmatikai kategória esetén – ellentétben a hatósági jogok gyakorlásával – jellemzően nincs írott jogi szabályozás,¹⁰⁹ mint arra a Kúria is utal a becsület védelméről szóló törvény kapcsán, hanem az adott hivatásbeli jog gyakorlása adja a materiális jogigazolást.

5. 3. ORVOSI HIVATÁS SZABÁLYSZERŰ GYAKORLÁSA

A Kúria 1933-ban hozta meg azt a döntvényt, amelyből már világosan kiolvasható a hivatásbeli jogokkal kapcsolatos álláspontja. Az ügy terheltjeként szereplő orvos művi terhességmegszakítást hajtott végre egy szifilisztes nőn arra hivatkozással, hogy a betegség miatt olyan legyengült állapotban volt, hogy életveszélyessé vált számára a szülés. A Kúria az előbbieken elemzett két döntvényhez hasonlóan itt is kimondta, hogy az akkor hatályos jogszabályok biztosítanak büntetethetőségi akadályt a fenti esetre: a Csemegei-kódex különös része nem tartalmaz speciális bün-

¹⁰⁶ B. I. 948/1928. in LENGVEL Aurél (szerk.): *Büntetőjogi döntvénytár 21. kötet* (Budapest: Franklin 1929) 87–88.

¹⁰⁷ Uo. 89.

¹⁰⁸ Uo. 90.

¹⁰⁹ NAGY (1. l.) 231.

tethetőséget kizáró okot a magzatelhajtás tényállása alatt, valamint az általános részben szabályozott végszükség szabályai sem alkalmazhatók. Ez azzal magyarázható, hogy a Csemegi-kódexben szabályozott végszükség szabályai csak a tettes saját vagy hozzátartozójának élete megmentése esetén voltak alkalmazhatók.¹¹⁰

Ezt követően a Kúria azt vette górcső alá, hogy milyen jogon kívüli normák képezik az orvosi tevékenység zsinórmértékét. E körben utalt a Magyar Orvosszövetség 1928. évi határozatára, amiben a testület kinyilvánította, hogy az orvosi beavatkozás megengedett az anya életét vagy testi épségét komolyan veszélyeztető esetekben, ha azt legalább kettő orvos szükségesnek nyilvánítja. Habár a bíróság végül nem ez alapján bírálta el az ügyet,¹¹¹ azonban tett egy olyan megállapítást, ami a szokásjog büntetőjogban betöltött szerepével kapcsolatban jelentőséggel bír: kimondta, hogy mivel a büntetőtörvényben nincs speciális rendelkezés az orvosokra nézve a vád tárgyát képező eset elbírálására, ezért e szakmai állásfoglalás „nem tekinthető a törvénnyel ellenkezőnek, hanem a törvény hiányát az orvostudomány fejlődése és a változott viszonyok bölcs figyelembevételével pótolni igyekvő állásfoglalásnak”.¹¹² E jogi megállapítás azért jelentős, mert lényegében a Kúria ezzel megerősítette, hogy e hivatásbeli jog gyakorlásánál a jogforrási hierarchián kívüli normák, az adott hivatás szabályai képezik a zsinórmértékét.

A Kúria utalt arra, hogy az alsóbb bíróságok szubjektív oldalról közelítették meg az esetet, megállapítva, hogy a vádlottat nem ölési vagy testi sértési szándék vezette a cselekmény kifejtése során. Annak ellenére, hogy a bűnösség kérdésére vonatkozó megállapítást elfogadta, ezt követően a jogellenesség síkján folytatta az elemzést, kimondva, hogy „nincs kriminalitás abban”, ha az orvos a műtétet a (1) a beteg beleegyezése mellett (2) a terhes nő életének vagy egészségének megmentése céljából hajtja végre és (3) tudományos alapokon szükségesnek tartja. Ezt követően a Kúria – a korábban Schultheisz tollából idézett érdekösszeméréshez hasonlóan – a következő megállapítást tette: „A hivatásnak szabályszerű gyakorlása közben egy nagyobb veszély vagy jogsérelem elhárítása céljából elkövetett ily cselekmény miatt a bűnösség megállapítása az általános jogérzetbe ütköznék”, így a bíróság felmentette a vádlottat, ugyanis a „cselekményükből hiányzott a büntethető jogellenesség és ennek tudata”.¹¹³

Az elemzett döntvényből az alábbi dogmatikai következtetések vonhatók le: (1) egyfelől elismeri az orvosi hivatásjogot *sui generis*, büntetőtörvényben nem szabályozott jogellenességet kizáró okként. Ezen a ponton egyedül az vitatható, hogy a beteg beleegyezése a hivatásbeli jog gyakorlásának tartalmi elemét képezi, ugyanis a beteg sokszor akaratnyilvánításra képtelen állapotban van az orvosi tevékenység kifejtése során.¹¹⁴ (2) A Kúria ugyan alapvetően a jogellenesség síkján vizsgálta az ügyet, azonban álláspontom szerint továbbra is szükségtelenül hivatkozik a jog-

¹¹⁰ B 1.118/1933. sz. in LENGYEL Aurél (szerk.): *Büntetőjogi döntvénytár XXVI. kötet* (Budapest: Grill 1934) 33–34. (A továbbiakban: B 1.118/1933. sz.).

¹¹¹ Ennek az az oka, hogy a történeti tényállás alapján a vádlott nem kérte ki más orvos véleményét.

¹¹² B 1.118/1933. sz. 34.

¹¹³ B 1.118/1933. sz. 35.

¹¹⁴ FINKEY (32. l.) 59.; VÁMBÉRY (9. l.) 233.

ellenesség tudatának hiányára, ami viszont bűnösségi kérdés, s vizsgálata a jogellenesség hiányának kimondása után mellőzhető. (3) A jogos érdekek összemérések elve egyértelműen megjelenik az érvelésben, így cáfolható Schultheisz azon álláspontja, miszerint ezt az elvet a hazai bírói gyakorlat nem emelte a jogellenességet kizáró okok rangjára.¹¹⁵

ÖSSZEGRZÉS

A releváns dogmatikai álláspontok elemzését és összehasonlítását követően arra a következtetésre jutottam, hogy a szokásjogilag fennálló jogellenességet kizáró okok elismerését három dogmatikai tétel alapozta meg a vizsgált időszakban: egyfelől a német közvetítéssel megjelent jogtalanság egységességének tana, másrészt a szokásjog kivételes jogforrási szerepének elismerése a kodifikált büntetőjogban, harmadrészt az anyagi jogellenesség teóriájának megjelenése. Az elkövető büntetőjogi felelősségét szűkítő szokásjog és a törvényben nem szabályozott jogellenességet kizáró okok közötti kapcsolat felismerése viszont egyedül Hellernél jelent meg. Fontos kiemelni, hogy az anyagi jogellenesség koncepcióját is csak a jogtudósok egy része (pl. Irk, Finkey) ismerte el a vizsgált korszakban, s a jogilag védett értékek sértését és veszélyeztetését értették alatta, tehát elsősorban a jogellenesség tartalmi igazolásaként tekintettek rá.

A feldolgozott kúriai döntések alapján az egyes jogellenességet kizáró okok kapcsán a következő megállapításokra jutottam: a házi fegyelmi jog ugyan rendszertanilag egy különös részben szabályozott jogellenességet kizáró ok volt, a fegyelmi jog gyakorlására jogosult személyek köre pedig levezethető volt a büntetőtörvényen kívüli normákból, így nem minősíthető egy „tisztá” szokásjogi jogellenességet kizáró oknak a vizsgált korszakban. A Kúria jogalkotó tevékenysége azonban több ponton is kimutatható a büntetőjogi felelősséget szűkítő és tágító irányban is: (1) a fegyelmi jog gyakorlásának indokait absztrakt szinten a legfelsőbb bírói fórum dolgozta ki, ami szűkítette a büntethetőségi akadály alkalmazási körét. Álláspontom szerint azonban ez az értelmezés közelebb áll a norma teleologikus értelméhez, mint a büntethetőségi akadály valódi megszorító értelmezéséhez, ugyanis a fegyelmi hatalommal való visszaélés korlátjaként funkcionál. (2) A cseléd–gazda viszonyban a bíróság nem tulajdonított különösebb figyelmet a cselédtörvény speciális rendelkezéseinek, hanem autonóm büntetőjogi jelentéstartalmat tulajdonított a gazda fegyelmi jogának. (3) A kúriai gyakorlatot elemezve megfigyelhető, hogy a bíróság a tanítók fegyelmi jogát egy *sui generis* (a házi fegyelmi jogtól eltérő tartalmú) jogellenességet kizáró okká transzformálta, figyelembe véve a büntetőjogon kívüli szakjogi normákat, s lényegében kivonva azt a 313. § alól. Levonható tehát a következtetés, hogy az egységesnek látszó házi fegyelmi jogot a Kúria elkezdte diverzifikálni a különböző életviszonyok területén.

A *volenti non fit iniuria* érvényesülését illetően a Kúria elsőként az Angyal-féle álláspontot fogadta el, elismerve annak érvényesülését a testi sértés minden ese-

¹¹⁵ SCHULTHEISZ (95. lj.) 46.

tére, azonban későbbi döntvényében ellentmondott korábbi állásfoglalásának jogtárgyharmonikus megközelítéssel. Nem volt egységes a dogmatikai megközelítése sem: az első döntvényben még a tényállásszerűség síkján vizsgálta, s csak későbbi döntvényében mondta ki a jogellenességet kizáró jellegét.

Mivel a végszükség alkalmazhatóságát rendkívül szűk körben engedte meg a magyar jogalkotó, meglátásom szerint nem véletlen, hogy a 20. század első felében megjelentek a végszükség *genus proximumát* jelentő szükséghelyzetek és Hellernél a kötelesség-összeütközés mint önálló jogellenességet kizáró kategóriák. A hivatásbeli jogok fennállása esetén kezdetben csak a tartalom nélkülinek tűnő „jogi axiómákra” hivatkozott a Kúria, addig az orvosi tevékenység körében részletezte annak tartalmi elemeit, utóbbi esetben az érdekösszemérési elmélet is megjelent a bíróság érvrendszerében. A hivatásbeli jogokkal összefüggésben kiemelendő, hogy a bíróság felismerte, hogy a tartalmi jogigazolást ezekben az esetekben nem a jogszabály felhatalmazó rendelkezése adja, hanem az adott hivatás, foglalkozás szabályai szerinti eljárás. A szokásjogi jogellenességet kizáró okok és a materiális jogellenesség kapcsolatát illetően megállapítható, hogy az anyagi jogellenesség koncepció elfogadását sejteti a „kriminalitás” hiányának többszöri kiemelése az elemzett ítéletekben, azonban az megmaradt pusztán ornamentációnak, ugyanis érdemi utalás egyik ítéletben sem történt a jogellenesség materiális oldalára.

VITKOVICS BÁLINT*

AZ ÚJ TERMÉKFELELŐSSÉGI IRÁNYELV KODIFIKÁCIÓS SZEMPONTJAI**

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.4.04>

A digitális technológia egyre nagyobb hatást gyakorol a mindennapjainkra, amelyek az eddigi jogszabályi környezetet is kihívás elé állítják, mivel több jogalkalmazási problémával találjuk szemben magunkat. Mindezekre tekintettel az utóbbi években valóságos kodifikációs dömpingről lehet beszélni, amely a digitális technológia jogrendszerünkbe történő integrálására irányul.

Jelen tanulmányunkban ennek egyik szegmensét, a termékfelelősségi szabályozást vetjük górcső alá: áttekintettük a jogintézmény kialakulásának főbb jellemzőit, az európai szabályozási modell főbb aspektusait, valamint azokat a jogelméleti kihívásokat, amelyek kikezdtek az utóbbi rezsim hatékonyságát, és elvezettek az új termékfelelősségi irányelv elfogadásához.

Az új szabályozás ismertetése során nem az elfogadott normaszöveg részletes elemzését tartottuk irányadónak, hanem azokat a főbb koncepcionális változásokat, amelyek döntően befolyásolták a jogalkotási folyamatot. Ennek érdekében a hangsúlyt a termékfelelősségi irányelv előkészítő anyagaira, illetve az azokat összegző javaslatra helyeztük – természetesen felhívtuk a figyelmet arra is, ha a javaslat és a tényleges normaszöveg között eltérés található.

1. BEVEZETÉS

Az Európai Bizottság (EB) az utóbbi években nagyszabású modernizációs célkitűzéseket fogalmazott meg, amelyek teljesítése érdekében szeretnék elérni, hogy a csak digitális évtizednek („digital decade”) nevezett időszak végére az Európai Unió (EU) egyértelmű nyertese legyen a technológiai vívmányok alkalmazásának és fejlesztésének, ideértve a digitális átállást is.

Ennek a rendkívül koncepciózus vállalásnak a megvalósulása nagy hatással lehet a mindennapjainkra. Az is világosnak látszik, hogy ennek biztosítása a jelenlegi jog-

* Doktorandusz, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3.; bírósági titkár, OBH, 1122 Budapest, Tóth Lőrinc utca 6. E-mail: vitkovics.balint@gmail.com.

** A tanulmány a K 142232 számú szerződés keretében a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával az európai adatgazdaság és adatvagyon szabályozási keretei című, K_22 „OTKA” számú pályázati program finanszírozásában valósult meg.

szabályi környezet jelentős felülvizsgálatával érhető el. A digitális kor kihívásainak való megfelelés érdekében már eddig is több uniós norma született,¹ valamint olyan átfogó stratégiát is alkotott az EB,² amely célja az egyes területeket érintő kihívások minél jobb megértése, és az azokra való leghatékonyabb válaszadás biztosítása. Az utóbbi évek kodifikációs dömpingjének egyik legismertebb példája valószínűleg a mesterséges intelligenciát (MI) érintő jogalkotási folyamat, amelynek lezárásaként fogadták el az AI Act néven ismert rendeletet.³

A fent említetteken túlmenően is vannak azonban olyan területek, amelyek a tudományos-technológiai fejlődés következtében jelentős változáson mentek, illetve mennek keresztül jelenleg is. Idesorolhatjuk többek között a gyártási folyamatok és az ezekhez szorosan kapcsolódó ellátási láncok átalakulását. Ezek a változások olyan szignifikánsak, hogy felvetették a termékfelelősségi szabályozás hatékony alkalmazhatóságának kérdését.

Az ennek keretében lezajlott szakmai diskurzus eredményeként 2022. szeptember 28-án tették közzé az új termékfelelősségi irányelvre vonatkozó Javaslatot,⁴ amelyet végül a hibás termékekért való felelősségről és a 85/374/EGK tanácsi irányelv hatályok kívül helyezéséről szóló (EU) 2024/2853 irányelvként⁵ fogadtak el – némi változtatást követően. A magyar jogalkotó az új irányelv átültetésére vonatkozó törvényjavaslatát 2025 szeptemberében előterjesztette.

Jelen tanulmányunkban megvizsgáltuk a termékfelelősség rezsim körében felmerült főbb jogi kérdéseket, illetve ismertettük az ezekre a kérdésekre adott válaszként elfogadott új termékfelelősségi irányelvet megalapozó kodifikációs szempontokat. E körben tehát nem a normaszövegre helyeztük a hangsúlyt, hanem azokra a jogkérdésekre, amelyek elindították és befolyásolták a jogalkotási eljárást.⁶

¹ Lásd az Európa félvezető-ökoszisztémájának megerősítését célzó intézkedési keret létrehozásáról és az (EU) 2021/694 rendelet módosításáról szóló (EU) 2021/694 rendelet (Chiprendelet), a digitális ágazat vonatkozásában a versengő és a tisztességes piacról az (EU) 2019/1937 és az (EU) 2020/1828 irányelv módosításáról szóló (EU) 2022/1925 rendelet (DMA rendelet), a digitális szolgáltatások egységes piacról szóló és a 200/31/EK irányelv módosításáról szóló (EU) 2022/2065 rendelet (DSA rendelet), a méltányos adathozzáférésre és- felhasználásra vonatkozó harmonizált szabályokról, valamint az (EU) 2017/2394 rendelet és az (EU) 2020/1828 irányelv módosításáról szóló (EU) 2023/2854 rendelet (Adatrendelet).

² Lásd Európai adatstratégia COM(2020) 66 final, Új európai iparstratégia COM(2020) 102 final, Kkv stratégia a fenntartható és digitális Európáért COM(2020) 103 final, az egységes piaci szabályok végrehajtásának és érvényesítésének javítására vonatkozó hosszú távú cselekvési terv SWD(2020) 54 final.

³ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2024/1689 rendelete (2024. június 13.) a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok megállapításáról, valamint a 300/2008/EK, a 167/2013/EU, a 168/2013/EU, az (EU) 2018/858, az (EU) 2018/1139 és az (EU) 2019/2144 rendelet, továbbá a 2014/90/EU, az (EU) 2016/797 és az (EU) 2020/1828 irányelv módosításáról.

⁴ Európai Bizottság: *Javaslat az Európai Parlament és a Tanács irányelve a hibás termékekért való felelősségről* COM(2022) 495 final (a továbbiakban: Javaslat).

⁵ Tanulmányunkban az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2024/2853 irányelve a hibás termékekért való felelősségről és a 85/374/EGK tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről a továbbiakban új termékfelelősségi irányelvként kerül említésre.

⁶ Figyelemmel arra, hogy az elfogadott új termékfelelősségi irányelv több helyen is eltérő szövegezést, illetve különböző szövegpontosításokat tartalmaz, külön is felhívjuk tanulmányunkban a figyelmet

A digitális technológia térnyerése következtében jelentkező társadalmi és gazdasági változások kihívás elé állították a hagyományos termékfelelősségi szabályozás hatékony érvényesülését. Tanulmányunk azt vizsgálja, hogy az új termékfelelősségi irányelv milyen változásokat vezetett be, és ezek milyen jogalkotói célok – különösen gazdasági, alapjogi és technológiai megfontolások – mentén formálódtak. Kutatási kérdésünk arra irányult, hogy e jogalkotói célok miként alakították a jogalkalmazást, ezért különös hangsúlyt helyeztünk a teleologikus interpretációra. Tanulmányunk a régi és új termékfelelősségi szabályozás közötti koncepcionális eltérések feltárásával kívánja bővíteni a technológia jogi szabályozását érintő tudományos diskurzust.

2. A TERMÉKFELELŐSSÉG

Mint azt már említettük, a digitális technológia egyre erőteljesebb megjelenésének következtében az eddigi gyártási folyamatok jelentősen megváltoztak. A jog szempontjából ennek egyik következménye az 1985-ben kialakított termékfelelősségi rezsím alkalmazhatóságával összefüggésben felmerült kérdések. Olyan terméktípusok jelentek meg, amelyek felvetették azt a kérdést, hogy egyáltalán lehet-e rájuk termékként tekinteni. A termékek telepítése, üzembe helyezése, frissítése a hatékonysági és kényelmi funkciók mellett a gyártó ellenőrzése terjedelmét is érintették. Ez amiatt jelentős, mivel a termékfelelősség szigorú, objektív, az angol kifejezés szerint „strict liability” talaján áll, amely szűk körben teszi lehetővé a felelősség alóli kimentést. Erre is figyelemmel nem lényegtelen szempont, hogy a szabályozási rezsím mennyiben áll összhangban a mindennapok valóságával. A konkrét szabályozási kérdések ismertetése előtt indokoltnak tartjuk a termékfelelősség történetét röviden áttekinteni.

2. 1. A TERMÉKFELELŐSSÉG TÖRTÉNETE

A termékfelelősség jogintézménye a felelősségi jogunkban fiatalnak mondható, mivel a XX. század közepe táján intézményesült – bár kétségtelen, hogy jogtörténeti szempontból ennél is régebbre nyúlnak vissza gyökerei.⁷ Fejlődéstörténeti szempontból az angolszász jogterületek, különösen az Amerikai Egyesült Államok jelentős nagyon, de a kontinentális jogrendszerekben is fellelhetőek a termékfelelősségre jellemző jogi megoldások, azaz több országot és kontinenst érintő jogintézményről van szó.⁸

a javaslat és a tényleges normaszöveg közötti különbségre azzal, hogy alapvetően végig a szabályozási logika bemutatására törekszünk.

⁷ Lásd WEISS Emília: „A termelői felelősségről – a Legfelsőbb Bíróság két ítélete kapcsán” *Magyar Jog* 1987/12. 1027.; WEISS Emília: „A gyártó vállalat felelőssége” *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae* 1971. 50–51.

⁸ Lásd FÉZER Tamás: „Termékbiztonság, termékfelelősség, szolgáltatások nyújtásának különös követelményei” in SZIKORA Veronika (szerk.): *Magyar Fogyasztóvédelmi Magánjog – európai kitekin-téssel* (Debrecen: Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesülete 2010) 226.

Az alábbiakban az amerikai és európai történetet tekintjük át, mivel alapvetően két eltérő fejlődési ívről van szó.

2. 1. 1. AMERIKAI ÚT

A tengerentúli termékfelelősség kialakulásában elsődlegesen a bírói gyakorlatnak és a jogtudósoknak volt meghatározó szerepük. Ennek az organikus jogfejlődésnek volt egyik fontos alapja a haszonelv („benefit theory”), amely értelmében a kártérítési jogban a felelősség csak azt terhelheti, aki saját elhatározásából idéz elő olyan helyzetet, amely során hasznot húzhat a potenciális károsult veszélyeztetéséből.⁹ Később ez az elv kiegészült a kockázatmegosztás elvével. E szerint a kártérítés jellegadó funkciója a károsult reparációja, azonban ennek érvényesülése igényérvényesítési akadályokba ütközik, mivel például a XX. század elején jelentkező gépjárművekkel kapcsolatos kártérítési ügyek károsultjai jelentős részben a társadalom alacsonyabb jövedelmi csoportjához tartoztak, akik nem rendelkeztek feltétlenül az eredményes igényérvényesítéshez szükséges forrásokkal. A kockázatmegosztás ezt a nehézséget kívánta a költségviselés szabályainak módosításával kezelni, azaz a károsult által viselt egyes költségeket áthárította a károkozóra, mivel egy vállalkozás adott esetben ezeket a többletköltségeket jobban be tudta építeni saját működési költségeibe.¹⁰

A termékfelelősség szigorú szabályainak kialakulásának kedvezett továbbá az a szakirodalmi álláspont, amely a vétkességi elvet az ösközösségre vezette vissza, és arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a modern világ jelentette kihívásokra ez már nem képes hatásos választ adni, mivel túl nagy már a civilizációs különbség.¹¹ Szintén a szigorú felelősség („strict liability”) melletti érv volt annak ösztönző hatása, mivel a vállalkozások versenyképességük megőrzése érdekében „ösztönözve” voltak a károk minimalizálásában. E körben pedig visszanyúlt az amerikai szakirodalom a már említett haszonelvhez: az viselje a káresemény költségeit, aki hasznot húzott a károkozó tevékenységből.¹²

A tömegtermelés térnyerése is fontos szegmens volt az amerikai termékfelelősség kialakulásában. Itt is alapvetően egyfajta kockázatmegosztási szemlélet jutott érvényre. A tömegtermelés során a gazdasági szereplők az egyedileg megtárgyalt szerződések helyett blankettaszerződéseket kezdtek alkalmazni, amelynek egyes feltételeit akként alakították ki, hogy az őket terhelő kockázatokat a szerződő fél kárára lehessen csökkenteni. A szakirodalmi álláspont szerint ez az aszimmetrikus jogviszony azonban olyan külső jogi beavatkozást igényelt, amely képes biztosítani a szerződő fél jogainak hatékony védelmét.¹³

⁹ George L. PRIEST: „The Invention of Enterprise Liability: A Critical History of the Intellectual Foundations of Modern Tort Law” *The Journal of Legal Studies* 1985/3. 466. <https://doi.org/10.1086/467783>.

¹⁰ Lásd PRIEST (9. lj.) 470–471.; Fleming JAMES JR.: „Some Reflection on the Bases of Strict Liability” *Louisiana Law Review* 1958. 296.

¹¹ PRIEST (9. lj.) 471.

¹² PRIEST (9. lj.) 478.; JAMES (10. lj.) 297.

¹³ PRIEST (9. lj.) 484–488.; 497.

Ezek az elméleti munkák tették lehetővé az amerikai jogásztársadalom számára olyan fogalmak megjelenését, mint a vétkességtől mentes felelősség („liability without fault”) vagy például az általunk is jól ismert termékhiba („product defect”).¹⁴ További jelentős lépés volt az 1956-ban megjelent *The Law of Torts* című monográfia,¹⁵ amelyet széles körben használtak a gyakorló jogászok. Ennek jelentősége, hogy itt már magától értetődő módon szerepelt a „strict liability”. Egy évvel később pedig már a termékfelelősség („product liability”) fogalma is széles körben volt ismert.¹⁶

Az amerikai jogi gondolkodásban tehát a haszonelv és a kockázatmegosztás vezetett el az objektív felelősségi alapon nyugvó termékfelelősség jogintézményéhez. A vállalkozásokkal szemben ugyanis egyfajta gondossági követelményként jelent meg az általuk gyártott termékek kockázatainak feltárása és azok lehetőség szerinti kizárása. Amennyiben ennek nem tettek eleget, kötelesek voltak a termék által okozott kárt megtéríteni.¹⁷ Ezeket a jogelméleti fejtegetéseket az amerikai bíróságok is átvették ítéleteik meghozatala során. Így születtek meg a *Mac Pherson v. Buick Motor Co.*, *Greenman v. Yuba Power Products Inc.*, illetve a *Henningsen v. Bloomfield Motors Inc.* döntések.¹⁸

Mindezek után csak idő kérdése volt, hogy mikor fog ezekre a fejleményekre a jogalkotó reagálni. Végül az American Law Institute által 1965-től kiadott *Restatement (Second) of Torts* kötetek¹⁹ hatására a tagállami jogrendszerekben megjelent az objektív felelősség a hibás vagy indokolatlanul veszélyes termékek által okozott károk vonatkozásában. 1976-ra az ötven tagállamból negyvenegy már alkalmazni rendelte a javasolt szabályozást.²⁰

2. 1. 2. EURÓPAI ÚT

Kontinensünkön is hosszabb múltra tekint vissza a termékfelelősségről való gondolkodás, amely jóval megelőzte az 1985-ben elfogadott irányelvet. Európa esetében érthető módon fragmentált jogfejlődésről lehet beszélni, mivel a tagállamok a saját útjukat járták.

Az első lépések között említhetjük Németországot, ahol az első világháború idején hozta meg a bíróság döntését a *Brunnensalzfall* ügyben, amelynek alapját a gyártó által előállított gyógyszerkészítmény okozta megbetegedés adta, mert – mint kiderült – a sóban üvegszilánkok voltak. A károsult közvetlenül a gyártóval szemben érvényesítette kárigényét, amelynek a német bíróság helyt adott.²¹

Németország mellett még az Egyesült Királyságot említhetjük, ahol már a két világháború között megállapíthatónak tartotta az angol bíróság a gyártó közvetlen

¹⁴ PRIEST (9. lj.) 499–500.

¹⁵ Fowler V. HARPER – Fleming JAMES Jr.: *The Law of Torts* (Boston: Little, Brown & Co. 1956).

¹⁶ PRIEST (9. lj.) 500–504.

¹⁷ Fleming JAMES Jr.: „Product Liability” *Texas Law Review* 1955/1. 46–47.; 50–51.; 66.

¹⁸ Lásd WEISS (7. lj.) 51.; PRIEST (9. lj.) 505.; 507.

¹⁹ American Law Institute: *Restatement of the Law, Second, Torts*, Vol. I–IV (St. Paul MN: American Law Institute Publishers 1965–1979).

²⁰ PRIEST (9. lj.) 505.; 518.

²¹ WEISS (7. lj.) 50–51.

felelősségét a *Donoghue v. Stevenson* ügyben, amelynek alapja a gyártó által palackozott limonádében talált állati tetem volt.²²

Mindazonáltal természetesen az európai termékfelelősség egyik meghatározó elemét az 1985-ös termékfelelősségi irányelv jelenti. Az uniós szabályozás mintegy tíz évet vett igénybe. Az irányelv elfogadása melletti fő érv gazdasági természetű volt: a szétaprózódott európai szabályozás olyan többletköltséget jelentett, amely az áruk szabad áramlására is hátrányos volt.²³ Érdekesség, hogy az irányelv elfogadását ellenzők is gazdasági természetű érveket hoztak fel: álláspontjuk szerint a szigorú felelősségi rendszer negatívan érintette volna az európai gazdaságot a növekvő költségek miatt.²⁴ A jogalkotás támogatói viszont ennél a lehetséges negatív kimenetellel ellentétben súlyosabbnak tartották az akkori szabályozási sokszínűségben már egyébként is jelen lévő versenytorzító hatást, valamint úgy vélték, hogy az akkori szabályozási rezsim hátrányosan érinti az áruk szabad mozgását.²⁵

A gazdasági megfontolások mellett azonban jelen voltak olyan fogyasztóvédelmi szempontok is, amelyekre *expressis verbis* hivatkozott a termékfelelősségi irányelv. Többek között ilyen volt a hatékony védelem biztosítása, a fogyasztók egészségének, testi épségének, javainak a védelme.²⁶ A fogyasztóvédelmi aspektus ilyen erős megjelenését amiatt is érdemes megemlíteni, mivel 1985-ben még nem képezték az egyes fogyasztói jogok az uniós jog részét, arra ugyanis egészen a maastrichti szerződés megkötéséig kellett várni, hogy azok a normaszöveg szintjén is megjelenjenek az uniós alapszerződésekben.²⁷ A fogyasztóvédelmi és az ahhoz szorosan kapcsolódó termékbiztonsági szempontok beépítését az Európát többször is megrázó termékekkel kapcsolatos botrányok is elősegítették. Itt elsődlegesen a fogyasztói bizalmat aláásó esetekre gondoltunk, különös tekintettel a *Contergan* ügyre.²⁸

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a termékfelelősség egy olyan Janus-arcú jogintézmény, amely a hatékony belső piac megteremtését, mint gazdasági érdeket szolgálta, ezt azonban olyan fogyasztóvédelmi kritériumok keretezték, amelyek a termékbiztonsági szabályozás szempontjából különös relevanciával bírtak, hiszen ezek a jogszabályok és szakmai előírások, szabványok határozzák meg alapvetően az egyes termékek főbb jellemzőit.

²² WEISS (7. lj.) 51.

²³ Lásd Martin UEFFING: „Directive 85/374 – European Victory or a Defective Product Itself?” *MaRBL Research Papers* 2013/4. 374–375., <https://doi.org/10.26481/marble.2013.v4.>; WEISS (7. lj.) 52–53.; WEISS Emilia: „A gyártó vállalat felelőssége a fogyasztó irányába” *Döntőbíráskodás* 1971/3. 87.; DARÁZS Lénárd: „Termékfelelősség a franchise rendszerekben” in KISFALUDI András (szerk.): *Liber Amicorum. Studia E. Weiss Dedicata. Ünnepi dolgozatok Weiss Emília tiszteletére* (Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar 2002) 46–47.

²⁴ UEFFING (23. lj.) 376.

²⁵ A régi termékfelelősségi irányelv (1) preambulumbekzdése is ezekre a gazdasági problémákra alapítottan tartotta szükségesnek az uniós szabályozást.

²⁶ Lásd a régi termékfelelősségi irányelv (1), (4)–(6), (8)–(9), (12)–(13), (15)–(18) preambulumbekzdéseit.

²⁷ LATTMANN Tamás: „Fogyasztóvédelmi politika” in KENDE Tamás – SZÜCS Tamás (szerk.): *Bevezetés az Európai Unió politikáiba* (Budapest: CompLex 2011) 537–539.

²⁸ UEFFING (23. lj.) 375.

2. 2. AZ 1985-ŐS SZABÁLYOZÁSI MODELLE

A régi termékfelelősségi irányelv olyan szigorú, objektív alapon álló felelősségi tényállást vezetett be, amelynek a címzettje a gyártó volt: az irányelv értelmében ugyanis a termék gyártója felelt a termék hibája által okozott kárért.²⁹ A szabályozás rögzítette, hogy a gyártó „a végtermék, az alapanyag, a résztermék előállítója, valamint az, aki önmagát a termék gyártójaként adja meg nevének, védjegyének vagy egyéb megkülönböztető jelzésének a terméken történő feltüntetésével”.³⁰ Bizonyos esetekben a termék importálója és forgalmazója – az irányelv terminológiája szerint szállítója – is gyártónak minősülhetett.³¹ A kiegészítő szabályok alapvetően a károsultat védtek, mivel több olyan eset is fennállhatott, amikor nem volt elvárható, hogy a károsult pontosan meg tudja határozni az adott termék gyártóját, viszont a kiegészítő szabályok lehetővé tették a gyártó beazonosíthatóságát, illetve a károsult hatékony igényérvényesítését akár harmadik országban gyártott termék esetében is.³²

További fontos fogalom a termék volt, amely a régi irányelv értelmében „minden ingó dolog, akkor is, ha az más ingó vagy ingatlan dolog részét alkotja” – ideértve a villamos energiát.³³ Egy termék akkor minősült hibásnak, ha nem nyújtotta az általában elvárható biztonságot különös tekintettel a kiserelésre, az észszerűen elvárható használatra, illetve a forgalomba hozatal időpontjára.³⁴

A hibás termék által okozott kárnak két fő típusát különíthettük el: a károsult személyében jelentkező kárt, úgymint halál vagy testi épség, valamint a hibás terméken kívüli másik dologban okozott kárt, feltéve, ha a kár értéke az ötszáz eurót meghaladta, és a károsult dolog általában személyes használatra vagy fogyasztásra szolgált.³⁵ Fontos rendelkezés volt, hogy egy termék nem minősülhetett hibásnak önmagában amiatt, mert utóbb olyan termék került forgalomba, amely a biztonság magasabb szintjét biztosította.³⁶

Az igényérvényesítésre a károsultnak hároméves szubjektív határidő állt rendelkezésére, amelyet attól a naptól kellett számítani, amikor a károsult tudomást szerzett vagy tudomást kellett volna szereznie a kárról, a hibáról és a gyártóról. Ezt keretezte egy tízéves objektív határidő, amit a termék gyártó általi forgalomba hozatalától kell számítani.³⁷ A károsulti igényérvényesítés körében említhettük még azt a bizonyítási szabályt, amely szerint a kárt, a hibát és e kettő közötti okozati összefüggést a károsultnak kellett bizonyítania.³⁸

Amennyiben megállapítható volt, hogy a kárt a hibás termék okozta, a gyártó csak akkor mentesülhetett a felelősség alól, ha bizonyította, hogy a terméket nem ő hozta

²⁹ Régi termékfelelősségi irányelv 1. cikk.

³⁰ Régi termékfelelősségi irányelv 3. cikk (1) bekezdés.

³¹ Régi termékfelelősségi irányelv 3. cikk (2)-(3) bekezdés.

³² Lásd WEISS (21. l.).

³³ Régi termékfelelősségi irányelv 2. cikk.

³⁴ Régi termékfelelősségi irányelv 6. cikk (1) bekezdés.

³⁵ Régi termékfelelősségi irányelv 9. cikk.

³⁶ Régi termékfelelősségi irányelv 6. cikk (2) bekezdés.

³⁷ Régi termékfelelősségi irányelv 10–11. cikk.

³⁸ Régi termékfelelősségi irányelv 4. cikk.

forgalomba, esetleg a hiba a forgalomba hozatal időpontjában nem állt fenn, vagy az később keletkezett. Szintén mentesülhetett a gyártó a felelőssége alól, ha bizonyította, hogy a terméket nem üzleti célú forgalmazás céljából gyártotta, azt nem üzleti tevékenysége körében gyártotta vagy forgalmazta, úgyszintén, ha a hiba a hatóságok kötelező érvényű szabályainak való megfelelés miatt keletkezett, illetve még abban az esetben, ha a hiba a termék a forgalomba hozatala időpontjában a tudomány és technika állása szerint nem volt felismerhető. Ezeken kívül speciális mentesülési okként volt még említendő a résztermék gyártója esetében az, ha a hiba annak a terméknek a kivitelezéséből ered, amelybe beépítésre került a résztermék vagy a hiba a termék gyártója által adott utasításnak tudható be.³⁹

A gyártóra telepített szigorú felelősség tulajdonképpen szükségszerű volt, mivel az egyre bonyolultabbá és összetettebbé váló gyártási folyamatok, illetve maguk a termékek vonatkozásában is a gyártó tűnt a leginkább kompetens személynek, mivel a legrelevánsabb információkkal tipikusan a gyártó rendelkezik.⁴⁰ Ez a jelentős, gyártó felé billenő információöbbltetes pozíció egyenesen vezetett el ahhoz, hogy amennyiben olyan hibás termékről volt szó, amely kárt okozott valakinek a személyében vagy más dologban, akkor ezért a felelősség a hibás termék gyártóját terhelte. A termékfelelősség rendkívüli szigorúsága álláspontunk szerint az irányelvben pontosan meghatározott kimentési okokban mutatkozott meg.

A régi termékfelelősségi irányelv olyan maximumharmonizációt valósított meg, amely jelentős mértékben csökkentette a tagállamok jogalkotási mozgásterét, hiszen sem a károsult javára, sem előnyére nem alkalmazhattak az irányelvben előírtakkal szemben eltérő szabályozási megoldásokat. A maximumharmonizációra vonatkozó értelmezést az Európai Unió Bírósága több ízben is megerősítette.⁴¹ Ennek praktikus következménye volt, hogy amennyiben a gyártóval szemben fennállt a termékfelelősségi irányelv szerinti felelősségi tényállás, mint jogalap, úgy a gyártóval szemben nem lehetett kárigényt az irányelvben szabályozottaktól eltérő módon érvényesíteni. A tagállami jogalkotás e tekintetben tehát korlátozott. Ez azonban nem jelentett abszolút jogalkotási, illetve igényérvényesítési korlátot abból a szempontból, hogy eltérő jogalap alapján a tagállamok biztosíthattak más *kontraktuális* vagy *deliktuális* felelősségi rendszereket.⁴²

³⁹ Régi termékfelelősségi irányelv 7. cikk.

⁴⁰ Lásd például Karni CHAGAL-FEFERKORN: „Am I an Algorithm or a Product? When Products Liability Should Apply to Algorithmic Decision-Makers” *Stanford Law & Policy Review* 2019. 80–81.

⁴¹ Lásd C-154/00. sz. *Európai Bizottság kontra Görög Köztársaság* ügyben 2002. április 25-én hozott ítélet [EBHT 2002, I–3879. o.] 12. pont; C-52/00. sz. *Európai Bizottság kontra Francia Köztársaság* ügyben 2002. április 25-én hozott ítélet [EBHT 2002, I–3827. o.] 16. pont; C-183/00. sz. *María Victoria González Sánchez kontra Medicina Asturiana SA* ügyben 2002. április 25-én hozott ítélet [EBHT 2002, I–3901. o.] 25. pont; C-402/03. sz. *Skov Æg és Bilka Lavprisvarehus A/S, valamint Bilka Lavprisvarehus A/S kontra Jette Mikkelsen és Michael Due Nielsen* ügyben 2006. január 10-én hozott ítélet [EBHT 2006, I–199. o.] 22–23. pontjai.

⁴² Lásd e körben a régi termékfelelősségi irányelv 13. cikkét, valamint ennek alapján C-402/03. sz. *Skov Æg és Bilka Lavprisvarehus A/S, valamint Bilka Lavprisvarehus A/S kontra Jette Mikkelsen és Michael Due Nielsen* ügyben 2006. január 10-én hozott ítélet [EBHT 2006, I–199. o.] 39. és 47. pontját, illetve a C-285/08. sz. *Moterus Leroy Somer kontra Dalkia France és Ace Europe* ügyben 2009. június 4-én hozott ítélet [EBHT 2009, I–4733. o.] 22–23. pontjait.

Hazánk vonatkozásában a termékfelelősség szabályozása jelenleg a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényben (a továbbiakban: Ptk.) található meg. Ez azonban nem volt mindig így, mivel a Ptk. hatályába lépését megelőzően önálló törvényben, a termékfelelősségről szóló 1993. évi X. törvényben (a továbbiakban: Teftv.) helyezték el a szabályokat. Mind a korábbi Teftv., mind a Ptk. szabályozása összhangban állt a régi termékfelelősségi irányelv rendelkezéseivel. A Teftv. Ptk.-val történő felváltása sem eredményezett jelentős változást, mivel a Ptk. lényegi változtatás nélkül vette át a Teftv. szabályait.⁴³

2. 3. KÉRDÉSEK AZ 1985-ÖS MODELL ALKALMAZHATÓSÁGA KÖRÉBEN

Az európai termékfelelősségi szabályozás alkalmazása körében álláspontunk szerint három jól elkülöníthető kérdéskör merült felt: a jogviszony, a termék fogalma és a gyártói felelősség határai. A következőkben ezeket a főbb elméleti kérdéseket említjük.

2. 3. 1. A GYÁRTÓ ÉS FOGYASZTÓ KÖZÖTTI JOGVISZONY

Mindamellett, hogy objektív felelősségi tényálláson alapul a termékekért való felelősség, olyan felek között teremti meg a jogviszonyt, akik több esetben még szerződést sem kötöttek egymással. Ez a tömegtermelés meghonosodásával volt igazán szembetűnő, hiszen a létrejött termelési és ellátási lánc miatt a termék gyártója és a termék fogyasztója közé több gazdasági szereplő is beékelődött. Emiatt is voltak igen jelentősek a jogtörténeti részben hivatkozott amerikai és európai bírósági ítéletek, amelyek lehetővé tették a fogyasztó számára a közvetlen igényérvényesítést.

Magyar jogi vonatkozásban is jól ismert elméleti kérdésről van szó, amelyre már Beck Salamon is felhívta a figyelmet. Egyik tanulmányában megjegyezte, hogy a századforduló idején is volt már példa a kereset elutasítására, amelynek az alapját a felek közötti jogviszony hiánya jelentette.⁴⁴ Ez az elgondolás a maga teljességében nem tudott uralkodóvá válni, mivel a formálódó jogviszonyoknál már megjelentek olyanok, amelyek ezt áttörték. Tipikusan ilyen volt a felelősségbiztosítás esete, ahol a biztosító az esetleges károkozóval létesített jogviszonyt, azaz a biztosító és az esetleges károsult között közvetlen jogviszony nem is jött létre. Ezt a jogviszonyon kívüli állapotot kodifikálta ugyanakkor a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény, majd utóbb a Ptk. a közvetlen igényérvényesítés kizárásával.⁴⁵

Mindezek ellenére a magyar bírói gyakorlat 1986-ig vonakodott elismerni a károsult és a gyártó közötti jogviszony fennállását. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a termékfelelősségi igényérvényesítés helyett a *kontraktuális* felelősség szabályait

⁴³ LÁBADY Tamás: „Felelősség a szerződésen kívül okozott kárért” in VÉKÁS Lajos: *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal* (Budapest: Wolters Kluwer 2013) 959.

⁴⁴ BECK Salamon: „Nem vagyunk jogviszonyban” *Jogtudományi Közöny* 1966/1–2. 12.

⁴⁵ BECK (44. l.) 12–15.

részesítette előnyben, amikor egy hibás termék kárt okozott.⁴⁶ Két legfelső bírósági döntés végül áttörést hozott, amelyek hatására lehetőség nyílt a *deliktuális* felelősségi szabályok alapján a gyártóval szemben közvetlenül is kárigényt érvényesíteni.⁴⁷ Az előremutató bírói jogfejlesztő gyakorlatot megerősítette a Teftv., valamint le is zárta az ezzel kapcsolatos vitát, hiszen uniós és magyar norma is lehetővé tette a fogyasztónak, hogy a gyártóhoz forduljon kára megtérítése érdekében.

2. 3. 2. A TERMÉK FOGALMA

A jogviszonnyal kapcsolatos kérdéshez képest időben később jelentkeztek a termék fogalmával kapcsolatban felmerült jogalkalmazási kérdések. Míg az előbbi *ex ante* problémának tekinthetjük, amely a termékfelelősség formálódó szabályozása során tekinthető jelentősnek: milyen jogviszony állhat fenn gyártó és fogyasztó között, addig a terméket érintő kérdések *ex post* jellegűek. A jogviszony kérdést a jogalkotó egyértelműen rendezte. A termékek esetében azonban a probléma később jelentkezett: a gyártási folyamatok utólagos jelentékeny átalakulása kihívás elé állította a jogalkalmazást.

A régi termékfelelősségi irányelv értelmében főszabály szerint termék az iparilag előállított ingó dolog, ideértve a villamos energiát is.⁴⁸ A magyar jog szempontjából ez azt is jelentette, hogy egy ingatlan termékfelelősség tárgya nem lehet, azonban az ingatlanba beszerelt klíma, kazán vagy sarokszelep már igen.⁴⁹

Annak eldöntése, hogy mi esik bele a termék fogalmában, kérdéses volt. A magyar szakirodalomban is felmerült például a tervrajz megítélésének kérdése: egyes szerzők szerint terméknek minősül, míg mások ezt vitatták.⁵⁰ Álláspontunk szerint a termékhez hasonlóan tág meghatározást támasztó normaszövegek sajátossága ez a fajta jogalkalmazási bizonytalanság: a szöveg ugyanis egyrésről rugalmas, azaz több minden hatálya alá tartozhat, viszont éppen a rugalmassága miatt nem tartalmaz olyan elemeket, amelyek alapján minden kétséget kizáróan el lehet dönteni egyes dolgokról, hogy azok termékfelelősségi szempontból terméknek minősülnek-e.

Az egyre sokszínűbb szolgáltatásnyújtás, különös tekintettel az összekapcsolt termékekre – amelynek egyaránt lehet szolgáltatási és dologi része – nagyban fokozták a definíciós problémát. E körben különösen a szoftverek és egyéb számítógépes programok kerültek a diskurzus középpontjába. Ezzel összefüggésben jegyezte meg Udvary Sándor, hogy a számítógépes program nem feleltethető meg a termék fogalmának. Ennek az önvezető járművek esetében lehet jelentősége, mivel álláspontja szerint annak lényegi eleme az algoritmikus működés, amely tehát nem lehet ter-

⁴⁶ Lásd LÁBADY Tamás – PARLAGI Mátyás: „Felelősség a szerződések kívül okozott kárért” in VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. V. törvényhez* (Budapest: Wolters Kluwer 2021); FÉZER (8. lj.) 227.

⁴⁷ Legfelsőbb Bíróság P.törv.III.20.297/1986., valamint Gf.II.30.076/1986.

⁴⁸ Régi termékfelelősségi irányelv (3) preambulumbekzdés, 2. cikk.

⁴⁹ FUGLINSZKY Ádám: *Kártérítési jog* (Budapest: ORAC 2015) 613.; BH 2000. 350.

⁵⁰ FUGLINSZKY (49. lj.) 612.; 616.

mék, ennél fogva pedig nem is állhat a termékfelelősség hatálya alatt.⁵¹ Egy másik jogirodalmi műben is arra a következtetésre jutott egy másik szerző, hogy a szoftver nem minősülhet terméknek.⁵² Szintén idesorolható az az álláspont, amely azért vonta kétségbe a szoftver termékként való elismerését, mert az alapvetően szolgáltatást nyújt, ugyanakkor a szoftver adathordozójának termékjellegét már elismerte.⁵³ Fuglinszky Ádám azonban felhívta a figyelmet arra, hogy a szakirodalomban fellelhető volt olyan álláspont is, amely annak ellenére fogadta el a szoftver termékként való elismerését, hogy nem vitatottan az se nem dolog, se nem dolog módjára hasznosítható természeti erő.⁵⁴

Mindezekből is levonhatjuk azt a következtetést, hogy a változó termékek köre jogalkalmazási bizonytalansághoz vezetett, különösen a digitális technológián alapuló szolgáltatások és termékek összekapcsolódása vonatkozásában.

2. 3. 3. A GYÁRTÓI TEVÉKENYSÉG HATÁRAI

A termékfelelősség rezsimjének harmadik problémaköre a gyártó körül csúcsosodott ki, a termék fogalmához hasonlóan *ex post* jelleggel. A jogalkalmazási bizonytalanság köre, azonban itt eltérő, mivel a termék vonatkozásában a fő kérdés a fogalom tartalmát érintette: mi minősülhet terméknek és mi nem. A gyártó tevékenysége esetében nem feltétlenül definíciós kihívással találkozhattunk, hanem magával a gyártói tevékenység terjedelmének átalakulásával. A digitális technológián alapuló termékek vonatkozásában ugyanis a gyártó ellenőrzési köre bővült. Korábban a terméket előállították a gyárban, majd bekerült a kereskedelembe, míg végül eljutott a fogyasztóhoz. Egy szoftver esetében azonban már nem ennyire lineáris a termék telepítése, üzembe helyezése vagy annak frissítése miatt.

A termékkel és a gyártói tevékenység változásával kapcsolatos kérdések következtében egyre fokozódott az igény a meglévő szabályozás olyan átalakítása iránt, amely képes reagálni a megváltozott gazdasági folyamatokra.⁵⁵ Ennek eredményeként fogadták el az új termékfelelősségi irányelvet, amely több változást hozott az előbbieken kifejtett problémákra is tekintettel.

3. AZ ÚJ SZABÁLYOZÁSI MODELL KONCEPCIÓJA

A korábban jelzett kérdések a jogalkotó számára sem voltak ismeretlenek. A régi termékfelelősségi irányelv 21. cikke értelmében ugyanis ötévente jelentést kellett készíteni az irányelv alkalmazásáról, és szükség esetén javaslatot kellett tenni. Az irány-

⁵¹ UDVARY Sándor: „Az önvezető gépjárművek egyes technikafüggő szabályozási kérdései” in GELLÉN Klára (szerk.): *Jog, innováció, versenyképesség* (Budapest: Wolters Kluwer 2017).

⁵² CSITEI Béla: *Újra feltalálni a kereket? Az autonóm járművek jogi interpretációja, különös tekintettel a magyar extrakontraktuális felelősségre* (Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó 2023) 159.

⁵³ DARÁZS (23. lj.) 56.

⁵⁴ FUGLINSZKY (49. lj.) 614.

⁵⁵ Lásd CSITEI (52. lj.) 155.

elv hatályba lépését követő első ilyen jelentés megállapítása szerint akkor még nem volt indokolt a normaszöveg módosítása, mivel az irányelv megfelelt a hozzá fűzött elvárásoknak.⁵⁶ Az elkövetkezendő évek során azonban az uniós szakmai munkákban már felmerültek a hatékonysággal szembeni kritikák. Jelen fejezetben ezeket a koncepcionális megállapításokat tekintjük át, figyelemmel az elfogadott irányelvre is.

3. 1. A JOGALKOTÁSI FOLYAMAT

A régi termékfelelősségi irányelv 2018-as felülvizsgálatát elvégző munkaanyag megállapítása szerint az uniós szintű szabályozás eredményesebbnek tűnt a tagállaminnál, valamint a meglévő irányelv elősegítette a fogyasztói jogok érvényesülését. További pozitívuma volt az akkori szabályozásnak egy olyan egyértelmű jogi keretet megléte, amely előnyös az európai vállalkozások számára. Summa summarum 2018-ban az EB azon az állásponton volt, hogy a régi irányelv hatékony jogi eszköznek minősül.⁵⁷

A pozitív megállapítások mellett azonban már ekkor megemlítettek néhány olyan területet, amelyek aggodalomra adtak okot. Ilyen volt többek között a termékfelelősség körébe tartozó bizonyítási szabályok, illetve az összetett termékek műszaki adataihoz való hozzáférés korlátozott lehetősége, amely a hatékony igényérvényesítés akadályja lehet. Az EB e körben jegyezte meg továbbá a más dologban bekövetkezett károk vonatkozásában irányadó ötszáz eurós értékhatárral kapcsolatos igényérvényesítési problémát.⁵⁸

A munkaanyag emellett felvetette a termék fogalma újragondolásának indokoltságát, mivel a gyártási folyamatokban bekövetkezett változások nem álltak összhangban a meglévő terminológiai kötöttségekkel. Különösen a termék és szolgáltatás közötti különbségek elmosódása vagy éppenséggel a szoftverek erőteljes megjelenésével indokolta a bizottsági munkaanyag a hatályos fogalom újragondolását. Hasonlóan kétségesnek találta az EB a gyártó fogalmának jelenlegi szabályozását, miképpen a hiba fogalma esetében is felvetette az esetleges változtatás lehetőségét az olyan nóvumokra tekintettel, mint például az autonóm viselkedésre („autonomous behaviours”) visszavezethető károk.⁵⁹

Az Európai Parlament is osztotta ezt a nézőpontot az önvezető járművek tárgyában kelt állásfoglalásában, ahol is felhívta a figyelmet arra, hogy sem a meglévő termékfelelősségi irányelv, sem a gépjármű-felelősségbiztosítási irányelv nem tudja

⁵⁶ Európai Bizottság: *First report on the Application of Council Directive on the Approximation of Laws, Regulations, and Administrative Provisions of the Member States Concerning Liability for Defective Products (85/374/EEC)*, COM(95) 617 final, 2.

⁵⁷ Európai Bizottság: *Commission staff working document. Evaluation of Council Directive 85/374/EEC of 25 July 1985 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning liability for defective products*, SWD(2018) 157 final, 60. (a továbbiakban: EB szolgálati munkadokumentuma I).

⁵⁸ EB szolgálati munkadokumentuma I 61.

⁵⁹ EB szolgálati munkadokumentuma I 61.

megnyugtató módon kezelni az önvezető járművek használatával összefüggésben felmerülő kérdéseket a komplexitás, a konnektivitás és az automatizáció miatt jelentkező új kihívások és problémák vonatkozásában.⁶⁰ Az automatizált döntéshozatali képességgel rendelkező termékekkel összefüggésben az Európai Parlament állásfoglalása szerint a releváns biztonsági szabályoknak való megfeleltetést akkor lehet megállapítani, ha a döntéshozatal mögötti algoritmusok kellőképpen átláthatók, és a piacfelügyeleti hatóságoknak megmagyarázhatók. Emiatt kérte fel 2021-ben az EB-t, hogy vizsgálja meg, mennyiben indokolt a piacfelügyeleti hatóságok jogköreinek bővítése.⁶¹

A 2018-as bizottsági munkaanyag már előrevetítette a régi irányelv módosításának lehetséges irányait: az igényérvényesítési lehetőség erősítése, valamint a meglévő fogalomrendszer finomítása. Ez egyben azt is jelentette, hogy a szigorú felelősségi rendszer átalakítására várhatóan az EB nem kíván javaslatot tenni – bár kétségtelenül jelentős változásként tekinthetünk az akkori fogalomrendszer újragondolására.

Egy évvel később, 2019-ben a felelősséggel és új technológiával foglalkozó szakértői csoport is közzétette saját jelentését, amely szintén érintette a termékfelelősség szabályozását. A szakértői csoport jelentésében úgy találta, hogy az irányelv harmonizációja nem volt teljes.⁶² Megállapításuk szerint is alapvetően egy hatékony szabályozási rezsimről beszélhetünk, azonban egyes helyeken indokoltnak tartotta a jogszabályi rendelkezések finomítását az időközben bekövetkezett technológiai változásokra tekintettel.⁶³

E körben a fő kihívást abban látták a szakértői csoport tagjai, hogy a régi irányelv a hagyományos termékek és üzleti modellek figyelembevételével alakította ki a szabályozási rendszerét, amely abból indult ki, hogy adott egy fizikailag megragadható tárgy, a termék, és ez a gyártó vállalkozás egyszeri intézkedésével forgalomba kerül, majd utána a gyártó már nem gyakorol ellenőrzést a termék felett.⁶⁴ Ez azonban már nem felelt meg a XXI. századi termelés viszonyainak. Az MI-rendszerek és más új technológiák éppen ezt a hagyományos piaci működési sémát kezdték ki, és ez a termék eddig alkalmazott fogalmára is hatással volt. Ezzel összefüggésben merült fel itt a már jelzett kérdés, miszerint a szoftverre lehet-e használni az irányelv szerinti termék fogalmat, valamint mit tud kezdeni a hatályos szabályozás azzal az MI sajátossággal, hogy az MI-rendszerekben a termék és a szolgáltatás folytonos kölcsönhatásban áll egymással. Hasonlóan kérdéses volt a szoftverfrissítések esete, kiváltképp, ha az az EGT-n kívül történik, mivel közvetlen letöltéskor a károsult

⁶⁰ Európai Parlament: *Az önvezető gépjárművek az európai közlekedésben 2020/C 411/01 számú állásfoglalás* 20. pont.

⁶¹ Európai Parlament: *Az automatizált döntéshozatali folyamatokról: a fogyasztók védelmének és az áruk és szolgáltatások szabad mozgásának biztosításáról 2021/C 294/03 számú állásfoglalás* 14. pont.

⁶² Felelősséggel és új technológiákkal foglalkozó szakértői csoport: *Jelentés a mesterséges intelligencia és más, kialakulóban lévő digitális technológiák felelősségi vonatkozásairól* 2019. 27., <https://doi.org/10.2838/573689>. (a továbbiakban: Szakértői csoport jelentés).

⁶³ Szakértői csoport jelentés 27.

⁶⁴ Szakértői csoport jelentés 27–28.

nem biztos, hogy bárkihez is tud fordulni az EGT-n belül.⁶⁵ Ezek a változások szükségszerűen vezettek el a hiba fogalmának átalakulásához, mivel az egyre erősödő *interkonnektivitás* miatt a hiba azonosítása is összetettebbé válik, amely egyebek mellett bizonyítási nehézséget is eredményez az okozati összefüggés bizonyíthatósága körében.⁶⁶

A szakértői csoport részletesebben is kitért a forgalomba hozatal fogalmának kiemelt szerepére. Ezt kifejezetten indokoltta tették az egyes összetett termékek, amelyek egyik jellemzője az utólagos frissítések lehetősége. Itt is az említett példa az MI-alapú eszközök működése, mivel ebben az esetben az érintett termék nem a hagyományos piacon kerül forgalomba, mint késztermék, ráadásul a gyártó valamilyen kontrollt gyakorol még a továbbfejlesztések miatt a termék felett. A régi irányelv azonban nem telepített a gyártóra semmilyen nyomkövetési kötelezettséget.⁶⁷ Logikusan merült fel e kockázatok körében a kötelező biztosítás bevezetése. A szakértői csoport annyiban azonban szkeptikus volt, hogy álláspontjuk szerint ez a biztosítás, mint lehetőség önmagában nem elégséges a felelősség megfelelő allokálásához.⁶⁸ Ezt az álláspontot mi is osztjuk, mivel az itt felmerülő kérdések túlmutatnak a biztosítás kockázatporlasztó hatásán, emiatt nem is lehet képes egymagában megoldást kínálni.

Megállapíthatjuk, hogy a szakértői csoport által levont következtetések olyan jelentős összefüggésekre hívták fel a figyelmet, amelyek nem voltak újkeletűek, mivel azokat már tárgyalta a jogirodalom, így a magyar is,⁶⁹ azonban ezek rögzítése a jogalkotás vonatkozásában előremutató volt, mivel következtetni lehetett a megváltozó joganyag főbb vonásaira: fogalmi terminológia változása, digitális technológia beillesztése, bizonyítási szabályok átértékelése.

3. 2. AZ ÚJ TERMÉKFELELŐSSÉGI IRÁNYELV HELYE AZ UNIÓS JOGALKOTÁSBAN

A digitális évtized keretében az EU-t nagyszabású jogalkotás jellemzi. E körben egy olyan átfogó jogi környezet megteremtése a cél, amely hatékonyan tudja integrálni az uniós gazdaságba a digitális piacot, ezzel is elősegítve a digitális belső piac („digital single market”) létrejöttét. Ez egyrészt gazdasági megközelítést jelent: az EU erősíteni kívánja a globális versenypozícióját, fokozni szeretné az innovációs fejlesztéseket, valamint javítana az uniós vállalkozások versenyképességén. Másrészt ezzel párhuzamosan meg kívánja őrizni a korábban már kialakított alapjogvédelmi biztonsági szintet, ideértve az adat- és fogyasztóvédelmet.

⁶⁵ Szakértői csoport jelentés 28.

⁶⁶ Szakértői csoport jelentés 28.

⁶⁷ Szakértői csoport jelentés 28.

⁶⁸ Szakértői csoport jelentés 30.

⁶⁹ Lásd például HAJNAL Zsolt: „Az európai termékfelelősségi szabályozás reformjának lehetséges útjai” *Fogyasztóvédelmi Jog* 2022/2. 18–22.; BARTL Bálint: „A hibás termékekért való felelősség új irányai” *Fontes Iuris* 2023/2–4. 25–29., <https://doi.org/10.51784/fi.2023.2-4.4>.

Ebben az összefüggésben értelmezhető a jogalkotási dömping során elfogadott DSA és DMA rendelet, az általános termékbiztonsági rendelet,⁷⁰ az AI Act, amelyek mind-mind a digitális technológia megjelenésére reflektáltak. Itt említhető továbbá az új termékfelelősségi irányelv, amely érdemben reagált a digitális technológia jelentette kockázatokra az objektív felelősségi szabályok megtartásával.

E jogforrások a digitális technológia integrálását jelentik a jelenlegi uniós gazdasági és jogi környezetbe, amely során a digitális termékek és szolgáltatások életciklusa szabályozás alá esik az előállításától a forgalmazáson, és termékbiztonságon át az esetleges károkozásig. A digitális termékek és szolgáltatások biztonságának előmozdítása körében nemcsak termékfelelősségi szabályok jelennek meg, hanem termékbiztonsági és kiberbiztonsági előírások is. A komplex szabályrendszer teszi lehetővé, hogy a digitális technológia ne csupán a gazdaságot ösztönözze, hanem erősítse a fogyasztók védelmét is. Ezek az uniós jogforrások teremtik meg a tagállamok közötti jogharmonizációt, amely nélkül a digitális belső piac nem lehet hatékony. Ez az átfogó jogi környezet akként tudja hatékonyan érvényesíteni a fogyasztói érdeket, hogy támogatja a gazdasági versenyt és innovációt az egységes termék- és kiberbiztonsági előírások révén.

3. 3. AZ ÚJ TERMÉKFELELŐSSÉGI IRÁNYELV KONCEPCIÓJA

A termékfelelősségi szabályok újbóli kodifikációja során tehát konszenzus alakult ki abban, hogy bár a régi termékfelelősségi irányelv „összességében hatékony és releváns eszköz”, azonban annak 1985-ös elfogadását követően olyan komoly változások következtek be a gyártásban, forgalmazásban és a termékek működtetésében, amelyek indokolttá tették a régi irányelv hatályon kívül helyezését.⁷¹ Ez a kiindulópont gyakorlatilag az ismertetett szakmai munkaanyagok szintézisét jelentette a jogalkotási eljárást tekintve. Maga a jogalkotási eljárás gyors volt, mivel 2022-ben kerül előterjesztésre a Javaslat, és 2024-ben elfogadták az új irányelvet.⁷²

A Javaslat is osztotta a korábbi szabályozás alapvető célkitűzéseit, nevezetesen a torzulásmentes piac kialakítását, az áruk szabad mozgásának biztosítását, valamint a fogyasztói jólét előmozdítását.⁷³ Az új termékfelelősségi rezsím címzettje változatlanul a gyártó, akit a felelősség az általa gyártott termék hibája miatt terheli, azaz a termékbiztonság egyik fontos kritériuma, miszerint a belső piacon csak biz-

⁷⁰ A termékbiztonsági előírásokat az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2023/988 rendelete az általános termékbiztonságról, az 1025/2012/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet és az (EU) 2020/1828 európai parlamenti és tanácsi irányelv módosításáról, valamint a 2001/95/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv és a 87/357/EGK tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről rendelkezik.

⁷¹ Javaslat 1.

⁷² Lásd Gerhard WAGNER: „Next Generation EU Product Liability – For Digital and Other Products” *Journal of European Tort Law* 2024 178. <https://doi.org/10.1515/jetl-2024-0011>; Doriană COBĂRZAN – Richard BUBEL – Torsten ULLRICH: „The Impact of the European Product Liability Directive on Software Engineering” *ENASE* 2025. 626. <https://doi.org/10.5220/0013363100003928>.

⁷³ Javaslat 2.

tonságos termékek legyenek forgalomban továbbra biztosított a termékbiztonsági és termékfelelősségi szabályozáson keresztül.⁷⁴

Az eddigi szabályozási keret alapján a termékbiztonság vonatkozásában egy terméknek vagy az általános termékbiztonsági szabályoknak vagy a speciális szakágazati szabályoknak kell megfelelnie. A termékbiztonsági szabályok megfelelő végrehajtását piacfelügyeleti szabályozással biztosítja a jogalkotó, amelynek jelenlegi alapját az (EU) 2019/1020 rendelet adja. Ennek a jogi keretnek is folyamatban van a felülvizsgálata, azaz e téren akár további kodifikáció is várható.⁷⁵

3. 3. 1. AZ ÚJ TERMÉKFOGALOM: SZOFTVEREK ÉS ÖSSZEKAPCSOLT TERMÉKEK

A Javaslat értelmében termék „minden ingó dolog, még ha azt más ingó dologba vagy ingatlanba építették be” – ideértve a villamos energiát, a digitális gyártási fájlokat és a szoftvereket.⁷⁶ Az új termékfelelősségi irányelvben is ez a definíció szerepel, kiegészítve azzal, hogy terméknek minősül az ingó dolog, ha az más ingó dologhoz vagy ingatlanhoz kapcsolódik.⁷⁷

A Javaslat megállapította, hogy a termék lehet materiális vagy immateriális. Ezzel kapcsolatban kiemelték, hogy a szoftver önálló terméként is forgalomba hozható, illetve más termékekbe is beépíthető. Ez alapján a szoftvert terméknek kell tekinteni, függetlenül a felhasználás módjától. A forráskód ugyanakkor nem lehet termék, mivel az kizárólag információt tartalmaz. Ebből következően a szoftver fejlesztőjét és az MI-rendszerek szolgáltatóit gyártónak kell tekinteni.⁷⁸

A Javaslat a nem kereskedelmi tevékenység keretében kifejlesztett vagy rendelkezésre bocsátott szabad és nyílt forráskódú szoftverekre nem terjesztette ki a szabályozást az innováció és kutatás elősegítése érdekében, kivéve, ha az ilyen szoftvert ár ellenében bocsátanak rendelkezésre, vagy ha személyes adatokat nem kizárólag a szoftver biztonságának javítására használnak.⁷⁹ Az elfogadott irányelv ennek megfelelően rekesztette ki a nem kereskedelmi célú szabad és nyílt forráskódú szoftvereket a termékfelelősség hatálya alól.⁸⁰

A Javaslat külön érintette az összekapcsolt termékek kérdéskörét, mivel a digitális technológia miatt egyre gyakoribb lett a termékek és szolgáltatások összekapcsolódása, a *konnektivitás*. Az új termékfelelősségi irányelv ennek megfelelően kiterjesztette a termékfelelősség hatályát azokra az összekapcsolt termékekre, amelyeknél a digitális szolgáltatás nélkül a termék nem tud működni. A jogalkotó nem átfogóan szabályozta a digitális szolgáltatásokat, hanem a termékfelelősség szempontjából

⁷⁴ Javaslat 2.; új termékbiztonsági irányelv (34) preambulumbekzdés.

⁷⁵ Javaslat 2–3.

⁷⁶ Javaslat 4. cikk 1. pont.

⁷⁷ Új termékfelelősségi irányelv 4. cikk 1. pont.

⁷⁸ Lásd Javaslat (12) preambulumbekzdés.

⁷⁹ Javaslat (13) preambulumbekzdés.

⁸⁰ Új termékfelelősségi irányelv 2. cikk (2) bekezdés.

releváns kérdésekre tért ki azáltal, hogy az ilyen típusú digitális szolgáltatást, mint kapcsolódó szolgáltatást az érintett termék alkotóelemeiként kell tekinteni – amennyiben az a gyártó ellenőrzése alatt állt.⁸¹

E körben a kodifikáció egyik legjelentősebb változása a termék fogalmának bővítése. Ez bizonyos szempontból szükségszerű volt a digitális technológia térnyerése miatt, mivel jelentős jogi kihívást jelentett a megváltozott gyártási folyamat, amely cselekvésre sarkallta az uniós jogalkotót.⁸²

A szakmai és magánéletben egyaránt egyre nagyobb szerepet kapnak olyan eszközök, amelyek részben vagy egészben valamilyen digitális technológián alapulnak, vagy azokkal kapcsolatban állnak. Ezen eszközök működése nem feltétlenül közsímet, a lakosság valamennyi rétege számára, noha egy szoftver annak ellenére képes kárt okozni, hogy nem feltétlenül rendelkezik fizikai kiterjedéssel.⁸³ A társadalmi bizalom és fogyasztóvédelem biztosítása szempontjából volt emiatt indokolt a biztonság és felelősség kérdésének parallel rendezése.⁸⁴ Ennek megoldásaként értelmezhetjük a digitális technológia uniós szintű integrálását a termékfelelősségi szabályokba.

Az új irányelv a jogbiztonság szempontjából is jelentős, mivel lezárta a szoftvert érintő szakmai diskurzust, miszerint a szoftver lehet-e a termékfelelősség tárgya, azaz termék.⁸⁵ E körben említjük, hogy az amerikai joggyakorlat sem egységes e kérdés megítélésében.⁸⁶ Az új irányelv egyértelmű jogi helyzetet teremtett azzal, hogy a nyílt forráskódú szoftverek kivételével a termékfelelősség szabályait kell alkalmazni a szoftverek esetében.⁸⁷ Ez utóbbi negatív megkötés érthető, mivel a nyílt forráskódú szoftver nem illeszkedik a kereskedelmi viszonyok logikájába, mivel ahhoz bárki hozzáférhet, azokat módosíthatja.

Az új szabályozás bevezette a kvázi termék fogalmát, ahol a digitális szolgáltatásokat a megfelelő kritériumok esetén terméknek kell tekinteni. Bár a digitális technológiai fejlődés előremutató, a szolgáltatások jogalkalmazása továbbra is kérdéseket vet fel, mivel egyes esetekben az uniós szolgáltatási szabályok, más esetekben a termékfelelősségi szabályok lesznek irányadók.

⁸¹ Javaslat (15) preambulumbekkezdés.

⁸² Gerhard WAGNER: „Liability Rules for the Digital Age” *Journal of European Tort Law* 2022. 200.; 203. <https://doi.org/10.1515/jetl-2022-0012>; WAGNER (71. lj.) 221.; Bernhard A. KOCH: „Product Liability on the Way to the Digital Age” *Journal of European Tort Law* 2024. 112.; 118. <https://doi.org/10.1515/jetl-2024-0008>.

⁸³ Lásd Asaf LUBIN: „On Software Bugs and Legal Bugs: Product Liability in the Age of Code” *Indiana Law Journal* 2025. 1892–1894.

⁸⁴ Lásd Christiane WENDEHORST: „Strict Liability for AI and Other Emerging Technologies” *Journal of European Tort Law* 2020. 174. <https://doi.org/10.1515/jetl-2020-0140>; COBÂRZAN–BUBEL–ÜLLRICH (71. lj.) 628.

⁸⁵ Lásd FAZEKAS Judit: „Hannibal ante portas! Autonóm járművek – termékfelelősség – biztosítás” in BARTA Judit (szerk.): *Biztosítás több szem-szögből* (Miskolc-Budapest: Patrocinium 2019.) 151–152.

⁸⁶ LUBIN (83. lj.) 1904–1911.

⁸⁷ LUBIN (83. lj.) 1914.

3. 3. 2. A GYÁRTÓ ÉS A GYÁRTÓ ELLENŐRZÉSI KÖRE

A Javaslat átalakította a gyártó fogalmát is: „az a természetes vagy jogi személy, aki vagy amely terméket fejleszt, gyárt vagy gyártat, terméket tervezetet vagy gyártat, vagy az adott terméket a saját neve vagy védjegye alatt forgalmazza, illetve aki vagy amely saját használatra terméket fejleszt gyárt vagy gyártat.”⁸⁸ Az új termék-felelősségi irányelv ezt a definíciót átláthatóbb formában vette át, kiegészítve a termék előállítására történő utalással.⁸⁹

Az új fogalom összhangban áll a szakmai anyagokban foglaltakkal, amelyek a gyártási folyamatok változására tekintettel javasolták bővíteni a fogalmi kört. Újdonságként jelent meg a meghatalmazott képviselő és a logisztikai szolgáltató fogalma, valamint bevezették a gazdasági szereplőt mint gyűjtőfogalmat. Ez utóbbi kategóriába az a személy tartozik, aki „valamely termék vagy alkotóelem gyártója, kapcsolódó szolgáltatás nyújtója, a meghatalmazott képviselő, az importőr, a logisztikai szolgáltató vagy a forgalmazó”.⁹⁰ Az új irányelv ezeket a definíciókat némi pontosítással vette át.⁹¹

A Javaslat foglalkozott a gyártói ellenőrzés kérdésével is, kiemelve az autonóm működést, az utólagos frissítéseket és új funkciók beépítését. A régi irányelv szerint a gyártó ellenőrzése a termék előállítását követően megszűnt, amit a Javaslat a modern gyártási folyamatok figyelembevételével korrigált, lehetővé téve a gyártói felelősség fenntartását utólagos módosítások esetén is.

A Javaslat egy olyan konstrukciót javasolt, amely alapján a gyártói felelősség a termék lényeges módosítása esetén is megállapítható, ha az nem a gyártó ellenőrzése alatt történt.⁹² Az új irányelv a Javaslatot átvette,⁹³ azonban annál részletesebben határozta meg a gyártó ellenőrzésének körét. A gyártó ellenőrzése egyrészt azt jelenti, amikor a termék gyártója elvégzi vagy a harmadik fél tevékenységére tekintettel engedélyezi vagy jóváhagyja az említett alkotóelem beépítését, összekapcsolását, illetve rendelkezésre bocsátását, valamint a termék módosítását. Továbbá a gyártó ellenőrzésének fogalma felöleli azt az esetet is, amikor a „gyártó képes saját maga vagy harmadik fél közvetítésével szoftverfrissítéseket vagy -fejlesztéseket biztosítani.”⁹⁴

A Javaslat fenntartotta a harmadik államból importált termékekre vonatkozó szabályozást.⁹⁵ Két változásra érdemes azonban felhívni a figyelmet: egyrészt a megnevezési kötelezettség határidejét egy hónapban határozta meg.⁹⁶ Másrészt a DSA

⁸⁸ Javaslat 4. cikk 11. pont.

⁸⁹ Új termékfelelősségi irányelv 4. cikk 10. pont.

⁹⁰ Javaslat 4. cikk 16. pont.

⁹¹ Új termékfelelősségi irányelv 4. cikk 11., 13. és 15. pont.

⁹² Javaslat 7. cikk (4) bekezdés.

⁹³ Új termékfelelősségi irányelv 8. cikk (2) bekezdés.

⁹⁴ Új termékfelelősségi irányelv 4. cikk 5. pont.

⁹⁵ Javaslat 7. cikk (2)–(3) és (5) bekezdés.

⁹⁶ Vö. régi termékfelelősségi irányelv 3. cikk (3) bekezdését a Javaslat 7. cikk (5) bekezdés b) pont.

rendelet alapján az online platformok is gyártói felelősséggel tartozhatnak, ha bizonyos feltételek teljesülnek.⁹⁷ Ezeket az új irányelv is átvette.⁹⁸

A gyártó és a gyártó ellenőrzési körének bővítése szintén a digitális technológia felelősségi jogi integrációja miatt volt indokolt. Az új irányelv e körben előremutató szabályozást tartalmaz, mivel a szoftverfejlesztő felelőssége a termék teljes életciklusa alatt megállapíthatóvá válik, másként fogalmazva a termékfelelősség felöleli a termék teljes életciklusát.⁹⁹ Ennek köszönhetően az új irányelv érdemben tudja kezelni azokat az esetet, amikor egy termék utóbb bekövetkezett frissítés vagy annak hiánya miatt válik hibássá.¹⁰⁰ A korábbi szabályozás lineáris értékesítési láncból indult ki, ahol az egyes szereplők termékre gyakorolt befolyását nagyrészt jól körül lehetett határolni. Az új technológiai megoldások azonban ezeket a határokat elmosták, így jogi szempontból is kihívást jelentett a hiba és a gyártó közötti kapcsolat értékelése. Az új szabályozás ehhez biztosít világosabb keretrendszert.

3. 3. 3. A TERMÉKHIBA

A Javaslat módosította a termékhiba fogalmát, kimondva, hogy „a termék hibásnak tekintendő, ha nem nyújtja a vásárlóközönség által jogosan elvárható biztonságot”.¹⁰¹ Ezzel a vásárlóközönség terminust és a jogosan elvárható biztonság fogalmát emelték be a vizsgálati szempontok közé. A régi termékfelelősségi irányelvhez képest a Javaslat részletesebb orientáló felsorolást is tartalmazott, és kiemelte az objektív elemzés szükségességét a biztonság értékelésénél. Az összekapcsolt termékeknél a termékek egymásra gyakorolt hatását is figyelembe kellett venni, így a szoftverek és algoritmusok tervezésének célja a potenciálisan veszélyes viselkedés megelőzése.

Az új termékfelelősségi irányelvet a Javaslatához képest letisztultabb szövegezéssel fogadták el. A normaszöveg nem említi a vásárlóközönséget, hanem általánosságban azt állapították meg, hogy a termék minősül főszabály szerint hibásnak, amely a „bárki által jogosan elvárható vagy az uniós vagy a nemzeti jogban előírt” biztonságot nem nyújtja.¹⁰² Az orientáló szempontokat – némileg eltérő szövegezéssel – átvették.¹⁰³

A jól ismert szabályt – miszerint a termék nem tekinthető hibásnak csupán amiatt, mert utóbb egy nagyobb biztonságú termék került forgalomba – átvette mind a Javaslat, mind az új termékfelelősségi irányelv azzal, hogy ez irányadó a frissítésekre és fejlesztésekre egyaránt.¹⁰⁴

⁹⁷ Javaslat 7. cikk (6) bekezdés.

⁹⁸ Új termékfelelősségi irányelv 8. cikk (3) bekezdés b) pont és 8. cikk (4) bekezdés.

⁹⁹ Lásd WENDEHORST (84. lj.) 174.; COBÁRZAN–BUBEL–ULLRICH (71. lj.) 633.

¹⁰⁰ Lásd KOCH (82. lj.) 120.

¹⁰¹ Javaslat 6. cikk (1) bekezdés.

¹⁰² Új termékfelelősségi irányelv 7. cikk (1) bekezdés.

¹⁰³ Vö. Javaslat 6. cikk (1) bekezdését az új termékfelelősségi irányelv 7. cikk (2) bekezdés.

¹⁰⁴ Javaslat (25) preambulumbekkezdés, 6. cikk (2) bekezdés; új termékfelelősségi irányelv 7. cikk (3) bekezdés.

A termékkár fogalmát a Javaslat bővítette, kiterjesztve a „nem kizárólag szakmai célokra használt adatok elvesztése vagy romlása” miatt bekövetkezett anyagi veszteségre.¹⁰⁵ Az adatvesztés vagy adatromlás mint termékkár megállapítása egyebekben nem érintette az egyéb adatvédelmi szabályokat.¹⁰⁶ A kodifikáció eredményeként ez a szabályozás is bekerült az új normaszövegbe mint önálló cikk.¹⁰⁷

Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az uniós jogalkotó szakított a korábbi résztermék-végtermék dichotómiával, és ennek keretében külön szabályozta az alkotóelem vonatkozásában a felelősség kérdését. E szerint a hibás alkotóelem gyártója is felelős lehet, amennyiben a kárt az okozta.¹⁰⁸

A termékhiba újraszabályozása körében helytállónak tartjuk, hogy a korábbi szabályozás logikáját követő normaszöveget fogadtak el a bizonytalan tartalmú vásárlóközönség és jogosan elvárható biztonság kritériumai helyett. Az új irányelv egyik fő célja a hatékony jogi védelem biztosítása a digitális termékek vonatkozásában. E cél elérése megkérdőjeleződött volna, ha a szabályozási logika jelentős változáson ment volna át, illetve jelentős számban fogadtak volna el nehezen értelmezhető jogtételeket. Mindezekre figyelemmel tekinthető helyes kodifikációs megoldásnak a korábbi szabályozási logika megtartása és a jelenkori kihívásokra is reflektáló orientáló felsorolás alkalmazása.

A szoftver potenciális veszélyei körében álláspontunk szerint a jogalkotó egy termék kibebiztonsági sebezhetőségét egyértelműen termékhibának tekintette.¹⁰⁹ Összességében a termékhiba szabályozása is az átlátható és világos szabályozásra irányult.

3. 3. 4. MENTESÜLÉS ÉS BIZONYÍTÁS

A Javaslat érintette a felelősség alóli mentesülés szabályrendszerét is. A gyártó és az importőr mellett a forgalmazó is mentesülhet a felelősség alól, amennyiben nem ő hozta forgalomba a terméket.¹¹⁰ Ezt az új termékfelelősségi irányelv is tartalmazza.¹¹¹

Továbbra is mentesülési oknak minősül, ha a termék hibája nem áll fenn a forgalomba hozatal időpontjában, vagy ha a hiba ezen időpont után keletkezett. Jelentős változás azonban, hogy nem lehet erre hivatkozni, ha a hiba a gyártó ellenőrzése alá tartozó kapcsolódó szolgáltatáshoz, szoftverhez – ideértve a szoftverfrissítéseket és -fejlesztéseket, valamint a biztonság fenntartásához szükséges szoftverfrissítések vagy -fejlesztések hiányát.¹¹² Ez a kitétel tulajdonképpen szűkíti a mentesülés körét az ilyen termék gyártója számára. Változatlanul mentesülési ok a kötelező érvényű

¹⁰⁵ Javaslat 4. cikk 6. c) pont.

¹⁰⁶ Javaslat (16) preambulumbeközlés.

¹⁰⁷ Új termékfelelősségi irányelv 6. cikk.

¹⁰⁸ Vö. Javaslat 7. cikk (1) bekezdés II. mondat, valamint új termékfelelősségi irányelv 8. cikk (1) bekezdés b) pont.

¹⁰⁹ Lásd Javaslat (23) preambulumbeközlés.

¹¹⁰ Javaslat 10. cikk (1) bekezdés b) pont.

¹¹¹ Új termékfelelősségi irányelv 11. cikk (1) bekezdés b) pont.

¹¹² Javaslat 10. cikk (2) bekezdés, valamint új termékfelelősségi irányelv 11. cikk (2) bekezdés.

szabályoknak való megfelelésre visszavezethető hiba. Az alkotóelemre vonatkozó új szabályok következtében a mentesülési okok körében a korábbi résztermékre vonatkozó szabályt az alkotóelemre kellett adaptálni. Ez azonban nem jelentett tartalmi értelemben vett változást.¹¹³ Végezetül e körben említhető, hogy változatlanul nem biztosított a gyártó számára a felelősség korlátozása vagy kizárása sem jogszabályi, sem szerződéses alapon.¹¹⁴

A bizonyítási körben a Javaslat a gyártó és a károsult közötti információs aszimmetriából indult ki, különös tekintettel a műszaki kérdésekre.¹¹⁵ A korábbi szabályozás értelmében a károsultnak kellett bizonyítania a kárt, a termék hibáját és a kettő közötti okozati kapcsolatot. Az összetett gyártási folyamatok és az információhiány miatt a Javaslat a károsulti bizonyítás egyszerűbbé tételét célozta.¹¹⁶ Ennek keretében lett hangsúlyos az arányosság elve, valamint az adat- és titokvédelem biztosítása.¹¹⁷ Jelentős változás, hogy a gyártó kötelezhető a rendelkezésére álló releváns bizonyítékok bemutatására, amennyiben a károsult kárigénye vonatkozásában elegendő tényt és bizonyítékot terjesztett elő.¹¹⁸ Érdemes továbbá megemlíteni, hogy egyes esetekben a termékhibát vélelmezni kell.¹¹⁹

Összességében a bizonyítás menete változatlan: a károsultnak kell bizonyítania a kárt, a termék hibáját és e kettő közötti okozati összefüggést.¹²⁰ A digitális technológia vonatkozásában ezek bizonyítása összetett, mivel a szoftverek működése több esetben változó és nem előrejelezhető, emiatt ez egy olyan kockázati környezetet jelent, amely körében komoly kihívást jelent a laikus fogyasztó számára a megfelelő tényállítás megteremtése és bizonyítása.¹²¹ A bizonyítás nehézsége egyben rá is mutat álláspontunk szerint a termékfelelősség jelentőségére az angolszász jogrendszerek vonatkozásában. Amennyiben nem lenne termékfelelősség, akkor a károsult a gondatlanság („negligence”) általános elve alapján tudná igényét érvényesíteni. Ehhez szükséges egyrészt egy, a károkozót terhelő kötelezettség („duty”) megléte, illetve annak megsértése.¹²² Ehhez képest a termékfelelősség egyértelmű jogi helyzetet teremt a fogyasztó és a gyártó között, illetve az új irányelvi rendelkezések több intézkedést is tettek a károsulti bizonyítás elősegítése érdekében.

Az arányosság elve, valamint a gyártó bizonyítékbemutatói kötelezettsége a károsult hatékony igényérvényesítését elősegítheti elméleti szinten, azt azonban később lehet ténylegesen megállapítani, hogy az új normaszöveg ténylegesen is a bizonyítás egyszerűsítésével járt együtt. Valódi jelentősége valószínűsíthetően a vélelmezett termékhibának lesz, amely markánsan támogatja a károsulti igényérvényesítést.

¹¹³ Vö. régi termékfelelősségi irányelv 7. cikk f) pont és az új termékfelelősségi irányelv 11. cikk (1) bekezdés f) pont, valamint a Javaslat 10. cikk (1) bekezdés f) pont.

¹¹⁴ Lásd új termékfelelősségi irányelv 15. cikk, illetve a Javaslat 13. cikk.

¹¹⁵ Lásd például Koch (82. lj.) 119.

¹¹⁶ Lásd Javaslat (30)–(31) preambulumbekkezdés.

¹¹⁷ Lásd Javaslat 8. cikk (2)–(3) bekezdés; új termékfelelősségi irányelv 9. cikk (3) bekezdés.

¹¹⁸ Javaslat 8. cikk (1) bekezdés; új termékfelelősségi irányelv 9. cikk (1) bekezdés.

¹¹⁹ Lásd Javaslat 9. cikk (2)–(4) bekezdés; új termékfelelősségi irányelv 10. cikk (2)–(4) bekezdés.

¹²⁰ Lásd Javaslat 9. cikk (1) bekezdés; új termékfelelősségi irányelv 10. cikk (1) bekezdés.

¹²¹ Lásd LUBIN (83. lj.) 1895–1897.

¹²² LUBIN (83. lj.) 1895–1896.

3. 3. 5. EGYÉB VÁLTOZÁSOK

Az igényérvényesítés körében jelezzük, hogy az eddigi szabályok változatlanul irányadóak, egyetlen kivétellel: a személyi sérülést okozó károkozás esetén a tízéves objektív igényérvényesítési határidő huszonöt évre emelkedett, amennyiben a sérülés, annak sajátos jellege miatt a főszabály szerinti tízéves határidőn belül nem volt felismerhető.¹²³ Megjegyezzük, hogy a Javaslat eredetileg nem huszonöt, hanem tizenöt évre vonatkozott, tehát e körben jelentős bővítés történt.¹²⁴

A harmonizáció terén a Javaslat lehetőséget biztosított a károsultak számára mind a *kontraktuális*, mind a *deliktuális* felelősség alapján történő igényérvényesítésre, amennyiben a jogalap eltér a termékfelelősségtől. E téren tehát továbbra is az uniós bírósági gyakorlat az irányadó.¹²⁵ Ugyanakkor a Javaslat egyértelműsítette a maximumharmonizációra vonatkozó törekvést, amely a kurrens uniós bírósági gyakorlat megerősítéseként értelmezhető.¹²⁶ Mindezek az új termékfelelősségi irányelvben is megtalálhatók.¹²⁷

Fontos megemlíteni, hogy az új termékfelelősségi irányelv tartalmaz olyan rendelkezéseket, amelyek a Javaslatban nem szerepeltek. Ilyen többek között a lényeges módosítás fogalmának tisztázása vagy éppen a vagyoni és nem vagyoni károk megtérítése a termékfelelősség körében. Az új irányelv kimondta, hogy a más felelősségi rendszer alapján biztosított kártérítésre vonatkozó tagállami szabályozást nem zárja ki az uniós termékfelelősség alkalmazása, vagy éppenséggel a visszakereseti jog, illetve a fejlesztési kockázatra alapított védekezési jogalaptól való eltérés szabályozása.¹²⁸

Megemlítjük továbbá, hogy az új irányelv 2026. december 9-e után forgalomba hozott vagy használatba vett termékekre vonatkozik, és e naptól veszti hatályát a régi irányelv. Ez praktikusán azt is jelenti, hogy mindkét irányelvet alkalmazni kell attól függően, hogy mikor történt meg a forgalomba hozatal vagy a használatba vétel.¹²⁹

Az említett szabályok egy része garanciális fogyasztóvédelmi szabályozásként értelmezhető, különös tekintettel az egyes sérülések esetében irányadó huszonöt éves igényérvényesítési határidőre. Más rendelkezések a termékfelelősségbiztosítás jogi kereteit adják: olyan maximumharmonizációs normáról van szó, amely nem zárja ki adott esetben más tagállami felelősségi rendszer alkalmazhatóságát, amennyiben annak jogi feltételei fennállnak. Ez a rendelkezés a régi termékfelelősségi irányelven alapuló jogalkalmazási gyakorlat megerősítését jelenti.¹³⁰

¹²³ Új termékfelelősségi irányelv 17. cikk (2) bekezdés.

¹²⁴ Javaslat 14. cikk (3) bekezdés.

¹²⁵ Lásd Javaslat 2. cikk (3) bekezdés c) pont.

¹²⁶ Lásd Javaslat 3. cikk.

¹²⁷ Új termékfelelősségi irányelv 2. cikk (4) bekezdés b) pont, valamint 3. cikk.

¹²⁸ Új termékfelelősségi irányelv 4. cikk 18. pont, 6. cikk (2) és (3) bekezdés, 14. cikk, 18. cikk.

¹²⁹ Új termékfelelősségi irányelv 21. cikk.

¹³⁰ Lásd C-52/00. sz. *Európai Bizottság kontra Francia Köztársaság* ügyben 2002. április 25-én hozott ítélet 20. pont [EBHT 2002., I-3827. o.]; C-402/03. sz. *Skov A/S és Bilka Lavprisvarehus A/S, valamint Bilka Lavprisvarehus A/S kontra Jette Mikkelsen és Michael Due Nielsen* ügyben

4. ÉRTÉKELÉS ÉS ZÁRÓ GONDOLATOK

A régi termékfelelősségi irányelv újragondolása körében tett bizottsági Javaslat, valamint az elfogadott új uniós norma hátterében, mint azt ismertettük, az elmúlt években átalakult gyártási folyamatok álltak: a mind összetettebb termékek szükségyszerűen vonták maguk után a meglévő fogalmak tartalmi átgondolását a szigorú felelősségi struktúra megtartása mellett.

A fogalmak újragondolását nem tekinthetjük kizárólag technikai jellegű normaalkotásnak, mivel az eltérő definíciók új tartalommal bővültek. Ennek következményeként olyan esetekben is alkalmazható lesz a termékfelelősség, amelyek korábban a szabályozás körén kívül estek, vagy legalábbis kérdéses volt az alkalmazhatósága. Erre jó példa a szolgáltatási elemeket is magán viselő összetett termékek vagy a szoftver termékként történő egyértelmű elismerése.

A fogalomalkotás körében érdemes azonban megemlíteni a fogalmi sokszínűséget, amelyek azonban jogalkalmazási nehézségeket okozhatnak. A termék mint fogalom szabályozásra került többek között a termékfelelősségi irányelvekben, a magyar Ptk.-ban,¹³¹ ezeken túlmenően a magyar piacfelügyeleti törvénynek is megvan a maga termék fogalma, sőt a törvény külön szabályozza még a biztonságos termék és a veszélyes termék fogalmát is.¹³² A fogyasztóvédelemről szóló törvénynek ugyancsak megvan a maga termék fogalma.¹³³ A piacfelügyeleti és a fogyasztóvédelmi törvények amiatt tekinthetők relevánsnak, mivel azok az alapvető termékbiztonsági szabályokról és ezzel kapcsolatos gyártói felelősségről rendelkeznek. Ezek a termékfelelősség körében is jelentőséggel bírhatnak. A sok termékfogalom viszont értelmezési aggályokat vethet fel, például a károsult számára. Hasonlóra hívhatjuk fel a figyelmet a gyártó, importőr vagy a forgalmazó fogalma esetében is, mivel a termékfelelősségi irányelv mellett az (EU) 2019/1020 rendelet szintén szabályozza ezeket a fogalmakat.

Álláspontunk szerint jogalkalmazási szempontból nem feltétlenül szerencsés egymással logikailag összefüggő, egymást kiegészítő jogszabályok vonatkozásában az eltérő tartalmú, illetve eltérő megfogalmazású fogalmak alkalmazása. Ezen sem a Javaslat, sem az új termékfelelősségi irányelv nem változtatott, bár egyes esetekben nem saját fogalmat alkot, hanem meglévő uniós normaszövegre hivatkozik, amely üdvözlendő.¹³⁴

2006. január 10-én hozott ítélet [EBHT 2006, I–199. o.] 39. és 47. pont, C-285/08. sz. *Moteurs Leroy Somer kontra Dalkia France és Ace Europe* ügyben 2009. június 4-én hozott ítélet 22. és 23. pont [EBHT 2009, I–4733. o.], valamint a magyar bírói gyakorlat vonatkozásában a Kúria Pfv. III.20.212/2021/6. számú ítélet.

¹³¹ Az új termékfelelősségi irányelv átültetése keretében 2025. szeptember 11-én nyújtották be a Ptk. termékfelelősségi fejezet módosítását.

¹³² A termékek piacfelügyeletéről szóló 2012. évi LXXXVIII. törvény 2. § 1., 30. és 31. pont.

¹³³ A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény 2. § 32. pont.

¹³⁴ Lásd új termékfelelősségi irányelv 2. cikk (4) bekezdés a) pont, 4. cikk 13., 16. és 17. pontok, 8. cikk (4) bekezdés, valamint Javaslat 2. cikk (3) bekezdés a) pont; 4. cikk 7., 14. és 17 pont; 8. cikk (3) bekezdés.

A Javaslat, illetve az annak alapján elfogadott új termékfelelősségi irányelv vitatathatlan érdeme a régi termékfelelősségi irányelv hatálybalépését követően megváltozott gyártási folyamatokra való reagálás. Az egyes szabályváltozások leginkább a digitális technológia térnyerésének megfelelő szabályozási igényére vezethető vissza, amely az átláthatóság és jogbiztonság szempontjából álláspontunk szerint jelentős fejlemény.

E változások jelentősége különösen a károsulti igényérvényesítésben mutatkozik meg, mivel az őt terhelő bizonyítási kötelezettség értelmében a kár, a termék hibája és a kettő közötti okozati összefüggést neki kell bizonyítania. Minél komplexebb egy gyártási folyamat, annál bonyolultabb szakértői bizonyítás lehet szükséges, amelynek viszont komoly költségvonzata van. Ez viszont jókora akadály lehet a károsulti igényérvényesítésnek, mivel, ha a károsult azt látja, hogy a bekövetkező kára megtérítéséhez szükséges eljárás költségei tetemesek, elképzelhető, hogy bizonyos értékhatárig inkább maga fogja viselni annak költségét. Ez viszont nem áll összhangban az uniós termékfelelősségi szabályozással összefüggő fogyasztói jogok védelmével és a termékbiztonsággal. Az új irányelv ezen a téren – különös figyelemmel a termékhiba vélelmeire – valódi előrelépés lehet.

A bizonyítás költségei a gyártói oldalról nézve is hátrányosak lehetnek, mivel a növekvő peres költségek, illetve a megítélt kártérítés összege a gyártó tevékenységére is hátrányosan hat ki, azonban a gyártó ezeket a nemkívánt hatásokat részben megfelelően tudja kezelni, például megfelelő konstrukciójú termékfelelősségbiztosítással.

Az új irányelv a termék és a gyártó ellenőrzési körének kiterjesztésével lehetővé tette a digitális technológiák integrálását a termékfelelősség rendszerébe. Ez jelentős elmozdulást jelent a klasszikus ipari szemlélettől, amely a terméket alapvetően materiális dologként fogta fel. A fogalom immateriális elemekkel – így különösen szoftverrel – történő bővítése ugyanakkor dogmatikai kérdéseket is felszínre hozott, mivel az immateriális termékek dologi jogi státuszára és annak a polgári jog egészével való koherenciájára az irányelv nem ad érdemi iránymutatást. Így a szabályozás úgy szakít a korábbi felfogással, hogy közben nem kínál rendszerszintű megoldást, ezért csak korlátozott szemléletváltásról beszélhetünk.

Kihívást jelent továbbá az a jogtechnikai megoldás, amely szerint a régi és az új irányelv párhuzamosan alkalmazandó a forgalomba hozatal időpontjától függően. Ez tartósan fennmaradó fogalmi pluralizmust eredményez, amely egyrészt jogalkalmazási bizonytalanságot idéz elő, másrészt növeli a jogszabályi megfelelés költségeit. Mindez az uniós vállalkozások versenyképességét is kedvezőtlenül érintheti.

Az új irányelv magyar implementációja során a fenti problémák sajátos módon jelentek meg. A magyar polgári jog szerint a dolog főszabály szerint birtokba vehető testi tárgy,¹³⁵ ugyanakkor a hatályos és a javasolt új termékfogalom körében továbbra is jelen van az ingó dologra történő hivatkozás.¹³⁶ Ez a materiális kiindulópont nehezen tartható a digitális termékek korában. A hazai jogalkotó a kérdést nem rendszer-

¹³⁵ Ptk. 5:14. § (1) bekezdés.

¹³⁶ Lásd Ptk. 6:551. §, illetve a magánjogi tárgyú törvények módosításáról szóló T/12517. számú irat 18.

színten kezelte, hanem kizárólag a termékfelelősségi fejezet módosítására szorítkozott. Ennek következtében kettős jogi megítélésű termékek jelennek meg a magyar jogban: egyes termékek dolognak minősülnek, mások azonban nem. Ez a divergencia várhatóan értelmezési nehézségeket okoz majd a jogalkalmazásban, különösen a szoftver jogi státuszát illetően.

Tanulmányunk rámutatott, hogy az új termékfelelősségi szabályozás kétségtelenül modernizálta a korábbi rendszert, ugyanakkor más polgári jogi területekkel való összhangja továbbra is hiányos. Álláspontunk szerint *de lege ferenda* indokolt a fogalmak holisztikus harmonizációja, valamint a termékfelelősség és a kapcsolódó jogterületek közötti erősebb koherencia megteremtése.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a digitális évtizedre tekintettel elfogadott uniós jogforrások olyan koherens rendszert alkotnak, amelyek a digitális technológiával érintett termékek és szolgáltatások teljes életciklusát lefedik, ideértve a gyártást, forgalmazást és a hibás működésből eredő felelősség kérdéseit.¹³⁷ Az új termékfelelősségi irányelv jelentősége e körben leginkább abban ragadható meg, hogy a termékfogalom bővítésével olyan káreseményekre is kiterjesztette a termékfelelősséget jellemző szigorú szabályokat, amelyek korábban nem tartoztak a termékfelelősség hatálya alá. Ez a változás a fogyasztó szempontjából mindenképpen előnyös, mivel a digitális termékek vonatkozásában is erősebb jogi védelemben részesül.

¹³⁷ Lásd Shu LI – Béatrice SCHÜTTE: „The proposal for a revised Product Liability Directive: The emperor’s new clothes?” *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 2023. 574., 585–587. <https://doi.org/10.1177/1023263x231216941>; Miriam C. BUITEN: „Product liability for defective AI” *Journal of European Tort of Law* 2024. 266. <https://doi.org/10.1007/s10657-024-09794-z>.

RECENZÍÓ

RÉKA FRIEDERY – CSABA WEINER – BOLDIZSÁR SZENTGÁLI-TÓTH: *REFUGEES, RESOURCES, SECURITY, AND BEYOND. LEGAL AND BROADER IMPACTS OF THE WAR IN UKRAINE ON HUNGARY AND POLAND* (BUDAPEST: AKADÉMIAI 2025) 212.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.4.05>

A 2022. február 24. napja óta tartó orosz–ukrán háború alapjaiban forgatja fel Európa társadalmi, politikai, gazdasági és jogi környezetét. Ukrajnával szomszédos országok lévén Magyarországon és Lengyelországban hatványozottan érezhetőek voltak a háború hatásai, mindkét országot intenzíven érintették a fegyveres konfliktus nyomán érkezett menekültek problémái, valamint az energia- és biztonságpolitikai kihívások is. A Friedery Réka, Weiner Csaba és Szentgáli-Tóth Boldizsár által szerkesztett, az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent *Refugees, Resources, Security, and Beyond. Legal and Broader Impacts of the War in Ukraine on Hungary and Poland* címet viselő angol nyelvű kötet arra vállalkozik, hogy a háború magyarországi és lengyelországi hatásainak széles spektrumát ismertesse. A kötet fontos, a maga nemében egyedülálló hozzájárulást jelent az orosz–ukrán konfliktus magyar, illetve lengyel jogi környezetre gyakorolt hatásaival kapcsolatos tudományos diskurzushoz, hiszen korábban ebben a témában még nem jelent meg hasonlóan átfogó tudományos publikáció.

A kötet struktúrája jól átgondolt és logikus, az egyes szerzők szövegei jól illeszkednek egymáshoz, miközben

mindegyik egy-egy specifikus aspektust tárgyal. A kötet két nagy szerkezeti egységre bontható: az első rész a „Refugees: Hosting and assistance in times of crisis” címet viseli, és a háború folyamán kialakult menekültválság és az azzal kapcsolatos jogi keretek bemutatására koncentrál. A második, „Resources, security, and beyond: Broader impacts of the war” című szerkezeti egység szélesebb körben, jogon kívüli szempontokat is figyelembe véve, interdiszciplináris megközelítésből vizsgálja a háború hatásait.

A migrációval foglalkozó szerkezeti egység nagy értéke az általa feldolgozott téma aktualitása. Magyarországra és Lengyelországba nagy számban érkeztek menekültek Ukrajnából, statisztikai adatok szerint Magyarországon 2022 és 2025 között mintegy 67 200, Lengyelországban 994 180 fő menekült tartózkodott.¹ Az első, bevándorlással foglalkozó rész összesen hat tanulmányt tartalmaz. Mindegyik tanulmány más-más szempontból elemzi a problémát, így az olvasó igazán átfogó képet kap a háború bevándorlással kapcsolatos hatásairól.

Az első tanulmány az Európai Unió átmeneti védelemről szóló irányelvének

¹ Lásd: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

magyar dimenzióját ismerteti, a második tanulmány a lengyel implementáció bemutatásán keresztül tárgyalja az irányelvet. Az első tanulmányban Friedery Réka és Horváthy Balázs ismerteti az irányelv magyar jogba való átültetésének sajátosságait, különös hangsúlyt kapnak a Magyarországon érvényben lévő különleges jogrendből fakadó sajátosságok is. A második fejezetben Aleksandra Mężykowska a releváns uniós irányelv mellett bemutatja a lengyel jogrendszer azon egyéb mechanizmusait, amelyek a menekültek integrációját szolgálják, ezzel komplex képet adva a jogi környezet változásáról és a menekültek integrációjának kihívásairól.

A harmadik tanulmányban Ganczer Mónika az ukrán állampolgársági szabályozást és annak az ukrán állampolgárokra gyakorolt hatását ismerteti, különös hangsúlyt fektetve az egyetlen állampolgárság elvének bemutatására és az ezzel kapcsolatosan felmerülő emberi jogi és gyakorlati problémákra is. A negyedik, Hetényi Zsuzsa által írt szöveg a civilek, NGO-k és az állam szerepét mutatja be a Magyarországra érkező ukrán menekültek megsegítésében, szociológiai, társadalomtudományi szempontokat is bevonva az elemzésbe. A szerző e fejezetben részletesen ismerteti az állam és a civil szféra közötti szerepmegosztást.

Az ötödik tanulmány az Ukrajnából érkező menekültek megsegítésére szolgáló jogi megoldásokat ismerteti, különös tekintettel a Lengyelországban való elszállásolásra. Ennek keretében Piotr Polak részletesen elemzi azokat a normatív eszközöket és kormányzati intézkedéseket, amelyek hozzájárultak a probléma megoldásához. A szerkezeti egység utolsó tanulmányában Anna

Młynarska-Sobaczewska gyermekjogi szempontból közelíti meg a problémát: Lengyelország választást taglalja az Ukrajnából 2022. február 24. után érkező kiskorúak speciális igényeire vonatkozóan. Ez a fejezet rámutat a különleges bánásmódot igénylő csoportok sajátos helyzetére; például a kísérő nélküli kiskorúak esetében az oktatási jog elemzése mellett figyelembe vesz gyermekgondozási szempontokat, pszichológiai segítségnyújtást, valamint az ezekre vonatkozó jogi szabályozást is.

Az első rész fókuszáltságával szemben a kötet második szerkezeti egységének négy tanulmánya mind más-más problémát dolgoz fel. Az első tanulmány átvételét jelent az első részben foglaltakhoz képest: Friedery Réka és Szentgáli-Tóth Boldizsár e fejezetben a technológiai fejlődés bevándorlással kapcsolatos összefüggéseit mutatja be, a digitális technológiák jogi és adatvédelmi vonatkozásainak elemzésével. A fejezet részletesen bemutatja a mesterséges intelligenciáról szóló rendeletet is, amely, mint a hektikusan fejlődő szabályozási keretrendszer része, az európai jogi környezetben kiemelt figyelmet érdemel. A szöveg a bevándorlás kapcsán felmerülő újszerű problémákat mutatja be, amely a mai technológia-központú világban prioritást élvez.

A szerkezeti egység Vadász Vanda által jegyzett, második tanulmánya a háború kulturális örökségre gyakorolt hatásaira és a védelmére szolgáló európai uniós mechanizmusokra tér ki. Nagy értéke a fejezetnek a kapcsolódó EU-s esetjog részletes ismertetése és elemzése.

Weiner Csaba a kilencedik fejezetben a magyar földgázellátás orosz függőségét taglalja, összevetve Ukrajna orosz inváziója előtti, illetve az azutáni hely-

zetet. A tanulmány fontos hozzájárulása, hogy gazdasági és geopolitikai összefüggésben világít rá arra, hogy miként vált az energiapolitika a háború központi kérdésévé hazánkban.

Végezetül a tizedik fejezet az orosz–ukrán háborúról alkotott képet árnyalja a magyar és a kelet-európai közvéleményben, helyet kapnak benne biztonságpolitikai szempontok is. A tanulmányban Csiki Varga Tamás, Deák András és Felméry Zoltán diskurzuselemzéssel mutatják be, miként jelennek meg a konfliktus különböző narratívái, és hogyan formálják ezek a közvéleményt, illetve a politikai döntéshozatalt. A fejezet nagy erénye, hogy a kötet többi fejezetétől eltérően nem jogi-gazdasági szempontból elemzi a problémát, hanem szociológiai és kommunikációelméleti perspektívát visz az elemzésbe, vizsgálva a háborúval kapcsolatos társadalmi diskurzust és a közvélemény formálódását.

A kötet nagyon változatos és aktuális témákat dolgoz fel, a lehető legtöbb szempontból, számos kutatási módszerrel vizsgálva mutatja be az orosz–ukrán fegyveres konfliktus hazánkra, illetve Lengyelországra gyakorolt hatását. A kötetben megjelenő tanulmányok nem csupán elméleti megközelítéseket kínálnak, hanem gyakorlati problémákra is reagálnak, azokra lehetséges megoldásokat nyújtanak. Újszerűségét az adja, hogy a háború jogi, biztonságpolitikai, gazdasági és erőforrás-elosztási hatásainak együttes vizsgálata által olyan szempontokat vesz figyelembe az elemzés és értékelés során, amelyek a kapcsolódó szakirodalomban eddig elkülönülten jelentek meg vagy hiányoztak.

A kötet kiemelkedő erőssége, hogy nem pusztán jogi elemzésre szorítkozik,

hanem kiegészíti azt a szélesebb politikai, gazdasági és társadalmi kontextussal. Ez nemcsak a szakmai tartalom megértését segíti, de a kötet gyakorlati alkalmazhatóságát is lényegesen növeli. A menekültjog bemutatása nem merül ki a jogszabályok ismertetésében, hanem példákkal mutatja be azok gyakorlati alkalmazását és hatásait. Az adatvédelem és mesterséges intelligencia használatának vizsgálata a fennálló háborús helyzetben különösen releváns a rohamosan fejlődő, a technológiai fejlődéssel lépést tartó európai joganyag szempontjából. Az energiaügyi fejezet pedig rámutat arra, hogy a nemzetközi jog, az uniós szabályozás és a nemzetbiztonsági szempontok miként kapcsolódnak össze egy komplex válsághelyzetben.

A könyv talán legnagyobb értéke az interdiszciplináris megközelítés, amely a jogtudományt kölcsönös párbeszédbe állítja egyebek mellett a politikatudománnyal és a gazdaságtudománnyal. Ez a szemlélet különösen hasznos a jogász társadalom számára, hiszen a jogalkalmazás soha nem független a társadalmi környezettől. A magyar és a lengyel perspektívák ismertetése ezen felül lehetőséget nyújt a régióbeli hasonlóságok és különbségek feltárására is. A tanulmányok nyelvezete világos, jól érthető, szakmailag is megalapozott, ezzel elősegítve a kötet hasznosíthatóságát kutatók és gyakorló jogászok számára egyaránt.

Míg az első rész egy meghatározott témakört elemez részletesen több szempontból és több fejezeten át, a második rész interdiszciplináris jelleggel a jogon kívüli tényezőket, szempontokat is bevonja az elemzésbe, ezzel szélesítve a vizsgálat horizontját. Bár – ahogyan ezt korábban említettem – ez a komplex, szerteágazó szemléletmód a kötet egyik

legnagyobb értéke, kritikai megjegyzésként említhető, hogy ennek következtében a második rész egyes problémakörében az olvasó nem tud olyan mélységben elmerülni, mint az első rész több fejezetén átívelő, fókuszált tematikájában. Ez a kisebb arányeltolódás azonban mit sem von le a kötet átgondolt, logikus felépítéséből és értékes szakmai tartalmából; a második rész is magas színvonalú, a terjedelmi korlátok között kellően kimerítő feldolgozást nyújt.

Kritikai észrevétel lehet továbbá, hogy a magyar és lengyel sajátosságok bemutatása elsősorban párhuzamosan halad, elmarad a két ország gyakorlatának összehasonlító elemzése. Utóbbi növelte volna a kötet értékét és gyakorlati alkalmazhatóságát, egyúttal

hozzájárult volna ahhoz, hogy a két ország közötti párhuzamok és különbségek még világosabban kirajzolódjanak.

Összességében a *Refugees, Resources, Security, and Beyond. Legal and Broader Impacts of the War in Ukraine on Hungary and Poland* című kötet időszzerű, releváns és értékes hozzájárulást nyújt a háborús helyzet jogi és társadalmi következményeinek feltárásához. A kötet nem csupán a jelenlegi válság jobb megértését segíti, hanem iránytűként is szolgálhat a jövőbeli hasonló kihívások kezelésében. A kötet ajánlható mindazoknak, akik mélyebb, rendszerszintű megértést keresnek a háborús válság Közép-Európára gyakorolt hatásait illetően.

Ferencz Orsolya Zita*

* PhD-hallgató, Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem, 1088 Budapest, Polack Mihály tér 3. E-mail: orsolya.ferencz@andrassyuni.hu.

BÖGÖS FRUZZSINA: *DAMOKLÉSZ KARDJA, AVAGY AZ ÉGHAJLATVÉDELMI PEREK KÖZIGAZGATÁSI JOGI VONATKOZÁSAI* (BUDAPEST: ELTE ÁJK 2025) 368.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.4.06>

I. BEVEZETÉS

Az éghajlatváltozás problémája az a téma, amelyet mára a környezetvédelem iránt egyébként kevésbé érdeklődők sem kerülhetnek el, és amely minden más környezeti ügyet elhomályosít. Némileg leegyszerűsítve: a szén-dioxid a főbűnös, a kibocsátáscsökkentés az egyetlen üdvözítő eszköz a Föld megmentéséhez.¹ A leegyszerűsítő diskurzus miatt az éghajlatváltozás más, az emberi tevékenységhez kapcsolódó okai nem kapnak kellő figyelmet, például az erdőirtás, a beépített vagy művelésbe vont terület növekedése, a talajfelszín túlhasználata és a gépesítés,² vagy a globális környezeti válság környezetetikai írásokban szintén hangsúlyos problémaként szereplő más tünetei, mint a biodiverzitás csökkenése és a kiterjedt környezetszennyezés.³

A magyar jogtudományi diskurzusban azonban az éghajlatváltozással összefüggő jogérvényesítési lehetőségekkel egyelőre kevés írás foglalkozik.⁴ Így a téma

iránt érdeklődő, a jog világában jártas olvasóközönség számára hiánypótló szerepet tölt be Bögös Fruzsina *Damoklész kardja, avagy az éghajlatvédelmi perek közigazgatási jogi vonatkozásai*⁵ című könyve. Sőt, a címben ígértékhez képest nem csupán a klímaperék közigazgatási vonatkozásait ismerteti a szerző, átfogó képet kapunk arról, hogy a klímaperéknél milyen trendjei, korszakai és perstratégiai léteznek, Európára szűkítve a vizsgálódások körét. A legalaposabb, kritikai megállapításokat is megengedő része a könyvnek a klímaperék magyar közigazgatási jogi lehetőségeinek elemzése. Ez érthető, mivel Bögös Fruzsina a joggyakorlatban jártas, közigazgatási ügyszakos kúriai bíró, így a legnagyobb rálátása a hazai joggyakorlatra van.

Perstratégiák a jövő nemzedékek környezeti és klímaperéiben (Budapest: ORAC 2025), <https://doi.org/10.21862/eltejkt72>; SÜLYÖK Katalin: „A klímaperék kihívásai és sikerei – az Urgenda-ítélet tanulságai” *Közjogi Szemle* 2020/1. 1–7.; SÜLYÖK Katalin: „Klímaperék trendjei nemzeti bíróságok és a nemzetközi bírói fórumok gyakorlatában” *Társadalmi Reflexió Intézet*, 2022. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/84995>; Bögös Fruzsina: „Az éghajlatváltozással kapcsolatos perek jelen és jövőjének lehetséges irányai” *Közigazgatástudomány* 2023/1. 115–138., <https://doi.org/10.54200/kt.v3i1.52>; Bögös Fruzsina: „Klimavédelmi perek Európában” *Közjogi Szemle* 2022/2. 14–24.

⁵ Bögös Fruzsina: *Damoklész kardja, avagy az éghajlatvédelmi perek közigazgatási jogi vonatkozásai* (Budapest: ORAC 2025), <https://doi.org/10.21862/eltejkt71>.

¹ JANKÓ Ferenc – MÓRIC Norbert – PAPPNÉ VANCsó Judit: „Klimaváltozás: diskurzusok a katasztrófától a kételkedésig (2. rész) *Földrajzi Közlemények* 2011/1. 3–16.

² ANTAL Z. László: *Klímáparadoxonok* (Budapest: L' Harmattan 2014) 33.

³ MARKU Oksanen: „On tackling the environmental crisis through human rights” *Ethics of the Environmental Crisis* 2020. 104–119., <https://doi.org/10.4000/estetica.7354>.

⁴ Bár több jelentős szöveg is született már a klímaperék témájában, mint pl.: SÜLYÖK Katalin: „Van-e jogunk a fenntarthatatlansághoz?”

Az elénk tárt kép a rengeteg perismertetővel a könyvet önmagában is alkalmassá teszi arra, hogy a klímaperrek témája iránt érdeklődő olvasó részletes képet kapjon arról, hogy mit jelent a klímaper, hogyan alakult ki, milyen központi kérdések merülnek fel ezen perekben, és milyen lehetséges jövőbeli irányai léteznek. A környezeti ügyekben ítélkező bírák számára szintén alapmű e könyv, hiszen, amint a szerző felhívja a figyelmet: bár Magyarországon az „állóvíz egyelőre nem kavarodott fel”, mivel rendszerszintű mitigációs per egyelőre nem indult az éghajlatváltozás kapcsán, a nemzetközi példák rávilágítanak, hogy az éghajlatváltozás kérdésében a „csatátér a tárgyalótermekbe helyeződött át”, a bíróságok egyre aktívabb szerephez kényserülnek a klímaperekben.

Mégis, a könyv talán legfontosabb címzettjei a stratégiai pereskedők, akik a részletes elemzést, kvázi útmutatót találnak itt arra, hogy a magyar közigazgatás keretei között mulasztási per formájában milyen feltételei vannak a sikeres klímaper indításának, így bátran kijelenthető, hogy a klímaperben gondolkodó jogvédő szervezeteknek kötelező az olvasási listára felvenni a kiadványt.

A következőkben egyfelől bemutatom, hogy a könyv mivel járul hozzá a magyar jogtudományi klímadiskurzushoz, másrészt gondolkodásra hívom a téma iránt érdeklődőket, hogy a szerző által néhol csak épp érintett, máskor a szövegen végigvonuló elméleti kereteket együtt gondoljuk tovább.

II. A KLÍMAPEREK ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

Már a könyv címe is rendkívül figyelemfelhívó, azt maga a szerző is értelmezi:

úgy véli, az éghajlatváltozás Damoklész kardjaként lebeg felettünk, hiszen negatív hatásai folyamatosan fenyegetik a meglévő világunkat és életünket, másrészt a kard a jövő generációját is szimbolizálja, azt a felelősséget, amelyet a jövő generációja iránt kell éreznie a jelen generációnak. (26. o.) Kérdés persze, hogy mennyiben értelmezhető fenyegető kardként a jövő generációja, tekintettel arra, hogy az érdekképviselőjük gyengesége miatt nem tudnak kellő fenyegetésként jelen lenni a jelen generációk számára, és ezáltal rászorítani a jelen döntéshozóit, gazdasági szereplőit és a társadalmak tagjait, hogy korlátozzák magukat érdekükben. Emiatt valójában a jövő generációi felett lebeg leginkább fenyegetően a kard.⁶ Ettől eltekintve jól kifejezi a kép azt a „klímakatasztrófa-diskurzust”, amely mára az éghajlatváltozással foglalkozó beszédmód legmeghatározóbb elemévé vált.⁷

⁶ Sulyok Katalin a *Van-e jogunk a fenntarthatatlansághoz? Perstratégiák a jövő nemzedékek környezeti és klímaperében* című könyvében épp a jövő nemzedékek érdekérvényesítési lehetőségeivel foglalkozik a nemzedékek közötti méltányosság bírói érvényesítésének módjait középpontba állítva. Sulyok rámutat arra, hogy az ítélkezési gyakorlatban a közelmúltban tapasztalható kedvező fordulat, a nemzeti bíróságok és a nemzetközi testületek „forradalmi-nak” nevezhető lépésekkel a jövő nemzedékek érdekeire hivatkozással egyre több szakpolitikai választást találnak jogellenesnek és korábban jogszerűnek vélt, de hosszú távon károkat és kockázatokat okozó intézkedési lehetőséget vonnak ki a legitim jogalkotói mozgástér köréből. lásd Sulyok Katalin: „*Van-e jogunk a fenntarthatatlansághoz? Perstratégiák a jövő nemzedékek környezeti és klímaperében*” (Budapest: ORAC – ELTE ÁJK 2025) 20–21., <https://doi.org/10.21862/eltejkt72>.

⁷ Bár az éghajlatváltozás jelensége már régóta létezik tudományos témaként (a klímaingadozások okait évszázadokkal ezelőtti is kutatták), azonban a köztudatba csupán a 19–20. század

II. 1. A KLÍMAPEREK FOGALMA ÉS „TRENDJEI”

A könyv II. fejezetében a szerző az éghajlatvédelemmel kapcsolatos per fogalmával és a klímák csoportosításával foglalkozik. Előrevetíti, hogy önmagában is tudományos vita alapját képezi, hogy mit tekinthetünk az éghajlat védelme érdekében indított pernek. A klímáper szűkebb definícióját használja, mely szerint valamilyen bíróság előtt indított és a bíróság előtt ítélettel záruló olyan peres ügyet tekinthetünk klímápernek, amelyben jogilag vagy ténybelileg a klímaváltozás mérséklése vagy az ahhoz való alkalmazkodás a per szempontjából releváns kérdés. Ezzel szemben a klímák tágabb definíciója minden olyan jogi eljárást klímápernek tekint, amely ugyan nem tartalmaz kifejezett utalást az éghajlatváltozásra, de az eredménye jelentős hatással lehet erre, például egy ipari tevékenységgel érintett területen a levegőtisztaság javítását célzó eljárás, mely végső soron az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkenésével jár. (27–29. o.)

A fogalommeghatározást a klímák peres csoportosítása követi. (30–42. o.) E tekintetben igen kimerítőnek tekint-

fordulóján került be, amikortól az összekapcsolódott az antropogén éghajlatváltozás narratívájával. Létezik olyan álláspont, amely szerint a klímaváltozás egyszerűsített, érzelmekre ható katasztrófa nyelvezete kétélű kard, egyfelől elképzelhető, hogy segíti a környezettudatosság, „klímatudatosság” kialakulását az emberekben és hasznára lehet akár a környezetvédelem iránti fogékonyságnak a társadalom és a politika szintjén is. A katasztrófa diszkurzusa ugyanakkor kontraproduktív is lehet, hiszen, ha a jövő víziói sötétek, akkor kisebb az ösztönzés a cselekvésre, hiszen a megváltoztathatatlanba inkább csak beletörődni lehet. Lásd JANKÓ–MÓRIC–PAPPNÉ VANCÓS (1. l.) 11.

hető a könyv, mivel a)–tól h)–ig terjedő pontokban foglalja össze, milyen szempontok szerint kategorizálhatók az egyes klímápertípusok (így a szakirodalomban létezik többek között nemcsak a mitigáció – adaptáció peres, ⁸ valamint a stratégiai és nem stratégiai peres szerinti, de a felperesek, alperesek, motiváció, kimenetel és földrajzi megoszlás szerinti csoportosítás is). A könyv következő (III.) fejezetében a szerző ismerteti, hogy a szakirodalomban elterjedt álláspont szerint történetileg megkülönböztethető a klímápereskedés három nagy korszaka, és ezen korszakok jellemzői, „perstratégiai” megfeleltethetőek az egyes csoportosítási szempontok elemeinek. (48–61. o.) A magyar szakirodalomban a klímák kialakulásának történetével, fogalmi meghatározásával és csoportosításával a szerzőn kívül Sulyok Katalin foglalkozik a legtöbbet, ⁹ ám ilyen átfogó elemzés, mint ami a könyvben megtalálható, a magyar szakirodalomban máshol nem lelhető fel.

II. 2. A „SZUPERGONOSZ” ÉGHAJLATVÁLTOZÁS

Egy fontos elméleti keret, amelyet a könyv III. fejezetében ismertet a szerző, és a további fejezetekben is rendszeresen visszautal rá, az éghajlatváltozás „szupergonosz” problémaként való megjelenítése. (44–46. o.) Ennek alapja egy 1973-ban megjelent tanul-

⁸ A mitigáció és az adaptáció az éghajlatváltozás kezelésének két fő stratégiája. A mitigáció enyhítést jelent, célja az éghajlatváltozást okozó üvegházhatású gázok légkörbe kerülésének csökkentése, ezáltal az éghajlatváltozás ütemének lassítása. Az adaptáció, vagyis alkalmazkodás ezzel szemben az éghajlatváltozás negatív hatásaihoz való alkalmazkodást jelenti. (39.o.)

⁹ Lásd Sulyok 2022 (4. l.); Sulyok 2025 (4. jl.).

mány,¹⁰ amelyben a szerzők azt írják, hogy gonosz problémának azokat a társadalmi problémákat tekinthetjük, amelyekre nincs egyszerű vagy egyenes tervezési válasz. Ezek a problémák nem kezelhetők sikeresen hagyományos, analitikus módszerekkel, ezért gonosznak, rosszindulatúnak vagy trükkösnek nevezhetők (idosorolva az éghajlatváltozás problémája mellett pl. az elhízást vagy az őslakosok hátrányos helyzetét). Negyven évvel később az éghajlatváltozást egy másik szerző elnevezte „szupergonosz problémának”, melynek négy fő jellemzője van: 1. az idő fogytán van, 2. a probléma okozói egyben a megoldást keresők, 3. a probléma megoldását szolgáló központi hatalom gyenge vagy nem létezik, és 4. mindezek eredményeként a döntéshozók a tétlenség katasztrofális következményeinek tudatában is folyamatosan olyan döntéseket hoznak, amelyek ignorálják ezen információkat, és rövid távú időhorizont figyelembevételét tükrözik.¹¹

Két okból nem tartom szerencsésnek az éghajlatváltozás szupergonosz problémaként való megjelenítését. Az első ok, hogy egy természeti jelenséghez kapcsolja a szupergonosz jelzőt, tehát helytelenül az éghajlatváltozás kap erkölcsi minősítést, nem a valódi „szupergonoszok”. Ez nem zárja ki, hogy erkölcsi értékeléseket társítsunk az éghajlatváltozás problémájához, olyan esetekben például, amikor azoknak az országok-

nak/globális gazdasági szereplőknek a magatartását értékeljük, amelyek/akik gazdaságilag érdekeltek abban, hogy a szegény és eszköztelen országok kárára fenntartsák a jelentős szén-dioxid-kibocsátásukat.¹² Egy másik megközelítés a fogyasztói társadalmat teszi bűnbakká a kibocsátás fenntartása miatt¹³. Bizonyos környezeti etikai megközelítések pedig azokat az antropocentrikus ideológiákat és ezeket intézményesítő jogintézményeket vádolják a globális környezeti válságért, amelyek a természetet instrumentalizálják, az emberi érdekek maximalizálását szolgáló eszközként kezelik. E megközelítések szerint a válság megoldása csak a szemléletmód megváltoztatásával és az ezt tükröző bio- és ököcentrikus jogi megoldásokkal lehetséges.¹⁴ Bármely megközelítést alkalmazunk, létezik olyan narratívája az éghajlatváltozásnak, amelyben jelen van a morális szupergonosz, de egyik esetben sem magát az éghajlatváltozást, hanem mindig az emberi magatartásokat értékeljük.

A másik aggályom talán fontosabb. A szupergonosz minősítésből úgy tűnik, hogy reménytelen megküzdenuünk a problémával (miközben maga a szerző ennek ellenkezőjét állítja és bizonyítja is a könyvében). Ennek kapcsán vissza-utalnék az általam a bevezetőben említett katasztrófanarratíva hátrányaira: a megoldhatatlan problémákra nehéz cselekvési programot építeni, vagy köny-

¹⁰ Horst W. J. RITTEL – Melvin M. WEBBER: „Dilemmas in a general theory of planning” *Policy Sciences* 1973. 155–169., <https://doi.org/10.1007/bf01405730>.

¹¹ Kelly LEVIN et al.: „Overcoming the tragedy of super wicked problems: constraining our future selves to ameliorate global climate challenge” *Policy Sciences* 2012. 123–152., <https://doi.org/10.1007/s11077-012-9151-0>.

¹² Amy SINDEN: „Klimaváltozás és emberi jogok” [ford. Kiss Dániel] *Fundamentum* 2008/1. 5–16.

¹³ Lásd ANTAL (2. lj.) 37.

¹⁴ Layna DROZ: „Anthropocentrism as the scapegoat of the environmental crisis: a review” *Ethics in Science and Environmental Politics* 2022. 25–49., <https://doi.org/10.3354/esep00200>.

nyen belecsúszunk abba, hogy a demokratikus döntéshozatal erényeire teljesen vakok leszünk. A demokráciák és az éghajlatváltozás összefüggéseivel foglalkozó szakirodalomban létező álláspont ugyanis, amely a pártpolitikai érdekeket becsatornázó törvényhozó testületek kudarcára fókuszálva azt a következtetést vonja le, hogy a ma ismert és elfogadott politika eszközeivel egyenesen megoldhatatlan a jelenlegi környezeti krízis. Minthogy, a demokratikusan választott kormányok mindenütt megválasztásukat vagy újraválasztásukat kockáztatnák, ha az életszínvonal jövőbeni csökkentését kívánnák megvalósítani a hosszú távú környezeti előnyök érdekében.¹⁵

A demokratikus döntéshozatal azonban nem csak ebben a szerkezetben képzelhető el. Léteznek olyan kutatások, amelyek szerint az ökológiai válság problémáira a leghatékonyabban a helyi politika szintjén lehet válaszokat találni.¹⁶ A globális környezeti problémák megoldásának helyi szintjeit jelenthetik a települési önkormányzatok. Világszerte nő azon települések száma, amelyek nem a kormányaiktól vagy a nemzetközi szervezetektől várják a megoldást, hanem megfogalmazzák a saját elképzeléseiket.¹⁷ A helyi közösségek általában

nagyobb felelősséget éreznek a szűkebb környezetük iránt, így jobban mozgósíthatók környezeti ügyekben, mint nemzetállami szinten. Ez a tény a szubszidiaritás elvével összekapcsolva (mely azt az elvet jelenti, hogy a helyi problémák ismeretében a lehető legalacsonyabb szinten szülessenek meg a normák és egyéb döntések) kiemeli a helyi cselekvési szint felelősségét a környezeti válság, ezen belül az éghajlatváltozás kezelésében.¹⁸ Ahhoz azonban, hogy a helyi szint valóban érdemi szereplő legyen a környezeti értékek védelmében, szüksége van bizonyos fokú autonómiára.

A társadalmi részvétel (különösen a civil kezdeményezések) fontosságát és a kommunikáció tereit (pl. a környezeti információkhoz való hozzáférés, részvétel a politikai döntéshozatalban, amely eljárási környezeti jogokat az Aarhus-i Egyezmény¹⁹ is deklarálja) hangsúlyozza a környezeti demokrácia elmélete,²⁰ amely egyszerre támaszkodik a deliberatív demokrácia cselekvésközpontú eljárásaira, ugyanakkor értékelmélet is, mivel a hagyományos demokráciaelméletekhez képest más alapállást, az ökológiai paradigmát (az ember és környezet kapcsolatrendszerét) állítja középpontjába.²¹

¹⁵ Kovács József: „Környezeti etika” *Világosság* 2008/9–10. 76–78.

¹⁶ FODOR László: *„A falu füstje – A települési önkormányzatok és a környezet védelme a 21. század eleji Magyarországon”* (Budapest: Gondolat 2019); ANTAL (2. l.); BÁNDI Gyula: „Klimaváltozás – alapjogok – önkormányzati szerepek” *Új Magyar Közigazgatás* 2018/2. 8–15.; Mennyiben lehet a klímavédelem helyi közügy? – ezzel a kérdéssel foglalkozik: FODOR László: „Klimavédelem vs. törvényesség a távhőszolgáltatás helyi szabályai kapcsán” *Magyar Jog* 2016/11. 637–644.

¹⁷ Lásd FODOR (16. l.) 27.

¹⁸ Lásd FODOR (16. l.) 22.

¹⁹ 1998. évi Aarhusi Egyezmény. Kihirdette: 2001. évi LXXXI. törvény a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló Aarhusban, 1998. június 25-én elfogadott Egyezmény kihirdetéséről.

²⁰ ANTAL Attila: „A környezeti demokrácia elmélete és gyakorlata” *Politikatudományi Szemle* 2009/4. 82–101.

²¹ Lásd ANTAL (20. l.) 85.

II. 3. A HATALOMMEGOSZTÁS PROBLÉMÁJA

A fenti gondolatok elsősorban a hatalom-megosztás vertikális szintjéhez kapcsolódtak. A szerző is foglalkozik a hatalom-megosztás kérdésével, ő azonban ennek horizontális aspektusait, a hatáskörök és funkciók megosztását vizsgálja. (109–132. o.) A bíróságok kontra törvényhozó és végrehajtó hatalom kérdése ugyanis rendre előkerül az éghajlatváltozás hatásai ellen indított perek beadványaiban, az ítéletek indoklásában és a perek utóéletében. Minthogy az éghajlati perekben aktivista bírók a beadványnak helyt adó döntés esetén bizonyos esetekben nem csupán azt mondják ki, hogy a beperelt állam/kormány nem tett elég ambiciózus vállalásokat a Párizsi Egyezményben²² foglaltak betartása érdekében, hanem azt is előírják a jogalkotó számára, hogy a meghozandó jogszabályokban legalább milyen szintű kibocsátáscsökkentés előirányzása felel meg a vállalt kötelezettség teljesítésének.

A szerző a IV. fejezetben a hatalom-megosztás elméletének rövid történeti ismertetése után arra mutat rá, hogy amennyiben az éghajlati perek két nagy csoportját, a mitigációs és adaptációs pereket elkülönítjük, a hatalmi ágak elválasztásának kérdése főleg a rendszerszintű mitigációs perekben kerül előtérbe, ugyanis ezen perek irányulnak az államok üvegházhatású gáz (továbbiakban: ÜHG) kibocsátáscsökkentési fellépésének kikényszerítésére. Ez a kérdés az angolszász jogrendszerekben

viszonylag rövidre van zárva a politikai kérdések doktrínája miatt, mely szerint a bíróságok nem dönthetnek el olyan ügyeket, amelyek megítélése a törvényhozó vagy végrehajtó hatalomra tartozik. (110. o.)

Ehhez azonban a szerző hozzáteszi, hogy az éghajlatváltozás elleni küzdelem tárgyalótermekben való megjelenésének oka éppen a politikai hatalmi ágak tétlensége. Egyébként nemcsak az a kérdés vitatott, hogy egyáltalán hozhat-e egy bíróság rendszerszintű mitigációs perben a jogalkotót elmarasztaló döntést, hanem az is, hogy mi lehet ennek a döntésnek a tartalma: csupán addig terjedhet, hogy megállapítja az állam mulasztását, vagy kötelezheti is ambiciózusabb intézkedésekre, akár konkrét ÜHG-csökkentési százalékok előírásával?

A fejezet további pontjaiban a szerző részletesen ismerteti azokat a nagy nyilvánosságot kapott klímadöntéseket, amelyekben központi szerepe van a hatalmi ágak elválasztása kérdésének, így kitér többek között a holland *Urgenda* ügyre,²³ a belga *Klimaatzaak* ügyre²⁴ és az Emberi Jogok Európai Bíróságának (továbbiakban: EJB) *Klimaseniorinnen* ügyben²⁵ hozott döntésére is.

A hatalmi ágak eltolódásának megítélésében a szerző igyekszik semleges maradni, és bemutatni nem csupán a bíróságok aktív szerepvállalása mellett érveket, hanem az ennek veszélyeit hangsúlyozó kritikus álláspontokat is. Leszögezi, hogy egyelőre úgy tűnik, az

²² 2016. évi Párizsi Megállapodás. Kihirdette: 2016. évi L. törvény az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményben Részes Feleknek 21. Konferenciáján elfogadott Párizsi Megállapodás kihirdetéséről.

²³ Hoge Raad 19/00135, 2019. december 20. (*Urgenda* legfelső bírósági ítélet).

²⁴ Court of Appeal Brussels 2021/AR/1589, 2022/AR/737, 2022/AR/891 (*Klimaatzaak* másodfokú ítélet).

²⁵ Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland, Application no. 53600/20. (az EJB *Klimaseniorinnen* ügyben hozott ítélete).

éghajlati perek mellett nincs másik olyan terület, amelyen arra kérnék a felperesek a bíróságot, hogy kötelezze a jogalkotót a megfelelő intézkedések meghozatalára. A holland *Urgenda* ügyben a legfelső bíróság hangsúlyozta, hogy „kivételes helyzetről” van szó, és a szerző idézi Besselink kritikáját, aki szerint a kivételes helyzeteket gyanakvással kell szemlélennie mindenkinek, aki a demokratikus jogállamisággal foglalkozik, hiszen ilyen helyzetekben a döntést hozó demokratikus legitimitását épp nagyobb súllyal kellene hogy számításba vegyük, mivel túl sok történelmi példa van arra, hogy a világ kivételes állapotára hivatkozva a demokratikus legitimitásra nézve mélységesen negatív következményekkel járó szabályozatlan hatalmi megoldások intézményesültek.²⁶

A klímacélok peres úton való kikényszerítése ellen szól az is, hogy a pereskedés szükségszerűen reaktív és eseti alapon történik, szemben az olyan proaktívabb és általános eszközökkel, mint a jogalkotás – így a szerző szerint a bíróság nem helyettesítheti a kormány végrehajtó és törvényhozó ágának átgondolt és sürgős politikai fellépését. (131. o.)

A szerző csak érintőlegesen foglalkozik (a 107–108. oldalon) egy további szemponttal, amely a bírói út hatékonyságára kérdez rá: érdekes lenne megvizsgálni, hogy a meghozott, nagy sikerként elkönyvelt ítéleteket követően az államok lépnek-e a döntésben foglaltak szerint, vagy ha igen, mennyiben hajtják végre azokat.

A szerző rámutat, hogy vegyes a kép a tekintetben, hogy az államok mennyire készségesek a végrehajtásban, így pl. a holland kormány az *Urgenda* döntés megoldási tervét többségében megvalósította, több nemrégiben nyitott szénerőmű kapacitását 77 százalékkal csökkentette, és hárommilliárdos intézkedéscsomagot fogadott el a holland kibocsátások csökkentésére. A szerző a német Szövetségi Alkotmánybíróság *Neubauer*²⁷ döntését is a sikeres „utóéletű” döntések közé sorolja, mivel ezt követően a Bundestag ambiciózus kibocsátáscsökkentést előirányzó törvénycsomagot fogadott el. Ezzel ellentétes véleményeket is lehet azonban olvasni, amelyek szerint sem a politikusok, sem a közigazgatási bíróságok, de még az alkotmánybíróság sem hajtotta végre a döntésében foglaltakat, így a hatékony klímavédelem még mindig nem létezik Németországban.²⁸ Franciaországban a *Notre Affaire* döntést követően a felperesek új jogi eljárást indítottak, mert elégtelennek tartották az állam intézkedéseit, Svájcban pedig az EJEB *Klimaseniorinnen* döntését követően a parlament alsóházának tagjai megszavazták, hogy ne vegyék figyelembe az ítéletet, mivel megítélésük szerint Svájc már elégséges választ adott a klímaválásra. (108. o.)

De visszatérve a kérdésre: vajon mitől függ, hogy egy bíróság rendszerszintű mitigációs döntését végrehajtja-e egy

²⁶ L. F. M. BESSELINK: „Rechter en politiek: Machtenscheiding in de Urgenda-zaak” *TvCR tijdschrift voor constitutioneel recht* 2020/2. 128–151., <https://doi.org/10.5553/tvcr/187966642020011002001>.

²⁷ Beschluss des Ersten Senats vom 24. März 2021 – 1 BvR 2656/18 – 1 BvR 78/20 – 1 BvR 96/20 – 1 BvR 288/20 (a német Szövetségi Alkotmánybíróság *Neubauer* döntése).

²⁸ Thomas GROSS: „Zwei Jahre Klimabeschluss des Bundesverfassungsgerichts – Eine Zwischenbilanz der weitgehenden Rezeptionsverweigerung” *Verfassungsblog* 2023. március 18., <https://doi.org/10.17176/20230318-185144-0>.

kormány? Vagy ha visszalépünk eggyel: mitől függ, hogy egy állam mennyire képes hatékony szabályokat alkotni a klímaváltozás elleni harc érdekében?

Az a megközelítés, amelyik a környezeti problémák megoldását a jelenben elfogadott politika eszközeivel egyenesen lehetetlennek találja, úgy véli, hogy nem elegendő szigorú törvényeket hozni, ezeket be is kell tudni tartatni, ehhez pedig a lakosság szemléletének radikális megváltoztatása szükséges. Ezt tűzte ki az 1990-es években több globális környezetvédelmi mozgalom, amelyek olyan új világerkölcis kialakítását sürgették, amely a fenntartható fejlődés alapja, és amely a jelenleginél sokkal környezet-tudatosabb viszonyulást eredményez az emberek részéről.²⁹ Ennek az új erkölcsnek az előfutárai azok a környezeti etikák, amelyek olyan jogi megoldásokat támogatnak, amelyek az ember természethez való viszonyát újraértelmezi, a természetnek az embertől független értéket tulajdonít.³⁰ Ezekre a feltörekvő jogérvényesítési trendekre mint a környezeti válság lehetséges jogi megoldására épp ezért a közeljövőben érdemes lesz odafigyelni.

II. 4. AZ EMBERI JOGOK SZEREPE

A szerző még két további nézőpontból elemzi az európai fórumok előtti éghajlatváltozási pereket. Vizsgálja, hogy az egyes nemzetközi és emberi jogi fórumok éghajlati pereiben milyen perstratégiák

jelennek meg; valamint a keresetindítási feltételek, így a perbeli jogképesség, a perindítási jog és a keresetfőségi jog foglmainak elválasztása mentén elemzi, hogy az Aarhusi Egyezmény szabályait mennyiben alkalmazzák az uniós, valamint nemzeti bíróságok előtti ügyekben. (133–185. o.)

Az emberi jogok mint lehetséges megoldás külön fejezetként szerepel a könyvben (169–185. o.). A szerző több indokot is felhoz az éghajlatváltozás emberi jogi problémaként való kezelése mellett, ezek az érvek meglátásom szerint nagyrészt az emberi jogok intézményes (politikai) koncepciójából fakadó érvek,³¹ így például alkalmazásuk mellett szól, hogy *erga omnes* hatályúak, és *ius cogens* kötelezik az államokat, amelynek folytán az emberi jogok sürgőssége lehetővé teszi a jogrendszerek számára, hogy gyors válaszokat adjanak, így képesek legyenek reagálni arra a kihívásra, hogy „kifutunk az időből”. Másrészt, az emberi jogok nyelvezete lehetővé teszi a politikai döntéshozók számára, hogy kitorjéne a korábbi döntések által létrehozott jogi és technikai korlátokból. (47. o.)

Az éghajlatváltozás emberi jogi megközelítését támogató szakirodalom nem csupán az emberi jogok politikai, hanem a morális koncepciójából származó érvekkel is igyekszik alátámasztani az emberi jogi nyelvezet alkalmazandóságát. Sinden szerint például az emberi jogi nyelvezet a 20. században a morális igazságtalanságok ellenében

²⁹ Kovács (15. l.) 78.

³⁰ JAKKEL Barbara: „A klímaváltozás emberi jogi megközelítése és az emberi jogok antropocentrizmusa” *Pro Futuro* 2024/2, <https://doi.org/10.26521/profuturo/2024/2/15119>; TAHY-NÉ Kovács Ágnes: „A természet jogai jelenségről világi és egyházi felfogásban” *Pro Futuro* 2024/2, <https://doi.org/10.26521/profuturo/2024/2/15441>.

³¹ Az emberi jogok politikai és morális felfogásának elhatárolására lásd: JAMES NICKEL: „Assigning Functions to Human Rights: Methodological Issues in Human Rights Theory” in ADAM ETINSON (szerk.): *Human Rights: Moral or Political?* (Oxford University Press 2018) 145–159., <https://doi.org/10.1093/oso/9780198713258.003.0009>.

jött létre, a 21. század legmeghatározóbb morális kérdésének pedig az éghajlatváltozást látja, mivel ez a gyenge hatalmasok általi kizsákmányolásának története, ahol a fosszilis tüzelőanyagokat gondtalanul égető gazdagok miatt súlyos erkölcsi kötelességek hárulnak a szegény országokra, amelyeknek az üvegházhatású gázokhoz való hozzájárulása elenyésző.³²

III. KLÍMAPEREK MAGYARORSZÁGON

Az európai szintű áttekintést és rendszerezést követően a szerző a VI. fejezettől áttér a magyar klímaperек témájára, amely majdnem a felét teszi ki a könyvnek, és ez könyv a legalaposabban megírt része.

Ha Magyarországon klímaper indulna, arra az európai példákat alapul véve többféle ügyszakban is sor kerülhetne. Ha a Kormány ellen indítana valaki klímaperet, az feltehetőleg polgári bíróság előtt folyna – kivéve, ha (amint a későbbiekben a szerző ezt javasolja is) mulasztási pert indítanak. Ha azonban egy szénérőművet vagy repülőteret érintő közigazgatási döntést támadnának, az közigazgatási ügyszakban történne, a klímavédelemről szóló törvényt³³ pedig a magyar Alkotmánybíróság (továbbiakban: AB) vizsgálhatná felül. (184. o.)

A szerző többször is említi a könyv kéziratának lezártakor az AB előtt folyamatban lévő, azóta már lezárult ügyet,³⁴ amelyet a parlamenti ellenzéki képviselő

lők egynegyede absztrakt utólagos normakontroll eljárás keretében nyújtott be 2021-ben az Alkotmánybírósághoz, és amely a Klímatörvény Alaptörvénybe és nemzetközi szerződésbe ütközése miatti megsemmisítésére és új, ambiciózusabb klímatörvény meghozatalára irányult.³⁵ Bár a szerző foglalkozik ezzel az ügygel (legtöbbet a magyar mulasztási per keretei között, mint egy ilyen per érvényességére kiható esetleges párhuzamos döntésként), a könyvben több helyen is találunk arra utaló megjegyzést, amely alapján úgy tűnik, a szerző nem tartja számon a beadványt klímaperként, legalábbis az általa használt „szűkebb” klímaper definíciója szerint. Így például a konklúzióban, amikor azt írja, hogy egyelőre nem kavarodott fel az állóvíz Magyarországon, mivel rendszerszintű mitigációs klímaper még nem indítottak. (308. o.)

A magyar ügyszak leginkább a német Neubauer-ügy hasonló,³⁶ amely belefért a könyvben a szűk klímaper definíciójába annak ellenére, hogy szintén egy alkotmánybíróság által hozott döntés, bár ott a német Szövetségi Alkotmánybíróság alkotmányjogi panasz alapján járt el. Az természetesen elképzelhető, hogy az absztrakt utólagos normakontroll eljárásban eljáró magyar Alkotmánybíróságot nem tekintjük abban az értelemben jogvitát eldöntő bíróságnak, mint a rendes bíróságokat. Szívesen olvastam volna a szerzőtől néhány mondatot, amelyben tisztázza a kérdést.

³² SINDEN (12. l.) 6.

³³ 2020. évi XLIV. törvény a klímavédelemről (a továbbiakban: Klímatörvény).

³⁴ 5/2025. (VI.30.) AB határozat teljes szövege elérhető: <https://alkotmanybiro-sag.hu/ugyadatlap/?id=6E82DC86E-A198AF3C12587640033C9F2>.

³⁵ A II/03536-0/2021. számú beadvány elérhető: [https://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/6e82dc86ea198af3c12587640033c9f2/\\$FILE/II_3536_0_2021_ind%C3%ADt%C3%A1ny.002.pdf/II_3536_0_2021_ind%C3%ADt%C3%A1ny.pdf](https://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/6e82dc86ea198af3c12587640033c9f2/$FILE/II_3536_0_2021_ind%C3%ADt%C3%A1ny.002.pdf/II_3536_0_2021_ind%C3%ADt%C3%A1ny.pdf).

³⁶ Lásd 27. l.

III.1. KÖRNYEZETVÉDELMI ENGEDÉLYEZÉSI ELJÁRÁSOK – AZ ELSŐ MAGYAR KLÍMAPER

Visszatérve a magyar helyzetelemzéshez, elsőként a környezetvédelmi engedélyezési eljárások szabályait elemzi a szerző, hiszen éghajlatvédelmi kérdések felmerülhetnek olyan ügyekben, amelyekben a hatósági eljárás arra vonatkozik, hogy egy jelentős környezeti (így éghajlati) hatással járó tevékenység engedélyezéséről kell döntést hozni. (VII. fejezet, 187–216. o.)

Az elemzés részeként betekínthetünk az „első magyar éghajlatvédelmi per” részleteibe, hiszen a perben az éghajlatvédelmi kérdések perdöntőek voltak.³⁷ A pert egy civil szervezet indította a kormányhivatallal szemben, a kereset arra irányult, hogy a Tihanyi-félsziget melletti révnél Látogatóközpont építését előzetesen engedélyező határozatot semmisítse meg a bíróság, mivel a határozat előzetes vizsgálati dokumentációja nem méri fel kellőképpen az éghajlatváltozás miatt a beruházásnak a közeli vizekre gyakorolt hatását. Az eljárás bírósági jogerős ítéletével a kormányhivatal határozatát megsemmisítette, és az alperest új eljárásra kötelezte, tekintettel arra, hogy az alperes megsértette az Ákr. 62. §-ban foglalt tényállás-tisztázási kötelezettségét az éghajlatváltozás körében: az alperes által elvégzett éghajlatvédelmi szempontú elemzés olyannyira hiányos volt, hogy még a köztudomású tényeknek is ellentmondott. (213. o.)

III. 2. KÖRNYEZETVÉDELMI TERVEK A BÍRÓSÁG ELŐTT – A LEVEGŐVÉDELMI TERV FELÜLVIZSGÁLATÁRA VONATKOZÓ PER

A másik útja egy magyar klímapernek az éghajlatváltozással kapcsolatos környezetvédelmi tervek bíróság előtti peresítése. Az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezménye³⁸ és annak Kiotói Jegyzőkönyve végrehajtási keretrendszeréről szóló 2007. évi LX. törvény alapján az Országgyűlés köteles az éghajlatváltozással kapcsolatos célok, valamint az ÜHG-k hazai kibocsátásának csökkentése érdekében Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégiát elfogadni. A stratégiai dokumentum mellett az éghajlatvédelmi tervezés másik fontos dokumentuma a Nemzeti Energia- és Klímaterv, amely a Klímátörvény mellett meghatározza az előírányzott hazai ÜHG-kibocsátás csökkentésének konkrét mértékét. (219. o.)

A második magyar per, amelybe betekintést kapunk, a budapesti levegőtisztaság javítását célzó intézkedési tervvel kapcsolatos per, mely egészen a Kúriáig jutott.³⁹ A per alapja az volt, hogy a felperes környezetvédelmi egyesület a 2016-ban elfogadott levegőtisztaság védelmi terv soron kívüli felülvizsgálatát kérte arra hivatkozva, hogy a légszennyezettség Budapesten és környékén az elmúlt tíz évben jelentősen nem javult, valamint a PM10 és a NO₂ koncentrációja az éves határértéket rendszeresen átlépi. (221. o.) Az ügy érdekessége, hogy

³⁷ Veszprémi Törvényszék 101.K.700.968/2021/30. számú ítélet, 2021. november 30.

³⁸ Az ENSZ 1995. évi Éghajlatváltozási Keretegyezménye, kihirdetve: 1995. évi LXXXII. törvény az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezmény kihirdetéséről.

³⁹ Kúria Kfv.IV.37.700/2020/5. számú ítélete.

a felperes környezetvédelmi szervezetnek lehetősége volt a levegővédelmi tervek elkészítése során észrevételt tenni, véleményezni, viszont ezzel nem élt, ezt követően mégis kérte a terv soron kívüli felülvizsgálatát, így a kormányhivatal (mint elsőfokú környezetvédelmi hatóság) arról tájékoztatta a felperest, hogy a levegőminőségi terv felülvizsgálata nem egy kérelemre induló hatósági eljárás, majd az ezt követően eljár bíróság is megállapította, hogy a levegőminőségi terv felülvizsgálata nem környezetvédelmi hatósági eljárás, az ügyféli jogállás pedig csak ezen eljárásokban illeti meg a felperest.

III. 3. MULASZTÁSI PER – A MAGYAR REMÉNYSÉG

A harmadik lehetséges iránya a magyarországi klímapereknek egy kormány ellen indított rendszerszintű mitigációs per, vagyis az éghajlat védelmére indított olyan per, amely annak megállapítására irányul, hogy az alperes állam vagy kormány nem fogantatosított intézkedést vagy nem elég ambiciózus az annak érdekében tett vállalása, hogy az éghajlatváltozás negatív hatásait megakadályozza.

A szerző a továbbiakban egy mulasztási perként indított magyar klímaper lehetőségeinek vizsgálata érdekében előbb a magyar mulasztási per kialakulásának történetét, hatályos jogi rendelkezéseit ismerteti, majd két olyan ügyet vizsgál, amelyeket nem mulasztási perben indítottak, abból a szempontból, hogy vajon mulasztási perben sikerrel jártak volna-e.⁴⁰ Végül a fran-

cia *Notre Affaire* ügy bemutatása után egy magyar éghajlati ügyben indított mulasztási per lehetőségeit méri fel.

A Kp. szerint mulasztási per a közigazgatási szerv közigazgatási cselekmény megvalósítására vonatkozó, jogszabályban rögzített köteletségének elmulasztása esetén indítható. A szerző nyolc törvényszéket érintő közérdekű adatigénylés eredményei alapján arra a következtetésre jut, hogy 2020. április 1. és 2022. december 31. közötti adatok alapján látható, hogy egyrészt a fővárosi törvényszéken folyt a legtöbb mulasztási per (137), másrészt a beérkezett mulasztási keresetek számához képest rendkívül kevés ügyben (kb. az ítéletek ötödében) született érdemi döntés.

A másik érdekes konklúzió, hogy a meghozott ítéletek közül kevesebb a hatóság mulasztását megállapító ítélet, mint a keresetet elutasító ítélet. A bírósági adatbázis áttekintése alapján a szerző megállapítja, hogy számos mulasztási perben hozott döntés eljárásjogi kérdésekkel foglalkozik, a Kúria s Kf.I.38.389/2019/3. számú végzésének elvi tartalmaként rögzítette, hogy a mulasztási perben a közigazgatási bíróság csak azt vizsgálhatja, hogy az alperest terhelte-e az adott közigazgatási cselekmény megvalósításának kötelezettsége. Mint a *Konklúzió* című fejezetből az kiderül (311–319. o.), a szerző szerint kétséget kizáróan megfigyelhető a jelenlegi gyakorlat alapján, hogy a

mulasztási perként. A másik per a fogyatékos-sággal élő gyermekeiket otthon gondozó édesanyák ügye, amelyben a felperesek az állam mulasztását (azt, hogy a jogszabályi kötelezettsége ellenére nem biztosítja a támogatott lakhatást) személyiségi jogi perben támadták sikertelenül. A szerző ezen per kapcsán is arra jutott, hogy mulasztási perként sikeresen érvenyesíthető lett volna a jogi igény.

⁴⁰ Az első ilyen pert, a levegőminőségi terv felülvizsgálatára vonatkozó pert két bekezdéssel fentebb említettem, a szerző konklúziója az volt, hogy a per sikerre vihető lett volna

mulasztási per adta széles körű lehetőségek jelenleg még nem kiaknázottak, a felperesek hamarabb nyúlnak a jól bevált gyakorlatokhoz (a szerző által említett két sikertelen pert megtámadási kérésként és a személyiségi jogi perként indították). De Bögs úgy véli, csupán idő kérdése, hogy a mulasztási per jogintézménye „bejárátódjon”, mivel, mint azt látjuk a következő fejezetből, a másik két eszköz nem hatékony az állam mulasztásának megállapítására.

Rátérve a mulasztási per szabályaira, a szerző a Kp. rendszerében vizsgálja, hogy egy mulasztási perben az állam beperlésének milyen jogszabályi feltételei vannak, valamint hogyan felelhetne meg ezen feltételeknek egy ilyen típusú kereset, és milyen lényeges kérdések merülnek fel egy magyar éghajlatvédelmi perben. A könyv ezen része gyakorlatias útmutatóként szolgálhat az éghajlatváltozás peresítését tervező jogvédő szervezeteknek, mivel Bögs Fruzsina részletesen elemzi előbb a felperesek, alperesek körét, majd azt a kérdést, hogy megállapítható-e a magyar Kormány tétlensége az éghajlatváltozás kezelésében (a szerző szerint erre a válasz egyértelműen igen), végül pedig a lehetséges döntés tartalmára is kitér: úgy véli, a hatalmi ágak elválasztásának elvével csupán a mulasztás megállapítása fér össze, az már nem, hogy konkrét intézkedést írjon elő a Kormány számára a bíróság.

IV. KONKLÚZIÓ

A könyvből két fő állítás olvasható ki. Az első szerint a bíróságoknak kiemelt szerepük van az éghajlatváltozás elleni harcban. A szerző, bár nem mondja ki, de megítélésem szerint amellet foglalt állást, hogy a hatalmi ágakkal kapcsolá-

tos dilemmák ellenére a bíróságoknak ki kell venniük a részüket a klímaváltozás elleni harcból. A könyv egyrészt részletesen elemzi azokat a pereket, amelyekben a bíróságnak úttörő szerepe volt az állam klímavédelmi politikájának alakításában. Másrészt, konkrét útmutatót kínál a stratégiai pereskedésben otthonos jogvédő szervezetek számára, hogyan kell sikeresen mulasztási pert indítani a magyar Kormány ellen. A klímatudatos bírák mellett a civil szervezetek szerepét is hangsúlyozza, bár utal arra, hogy a környezetvédelmi civil szervezetek helyzete Magyarországon az utóbbi években egyre romlik.

A szerző másik fontos állítása, hogy a mulasztási per alkalmas lehet annak vizsgálatára, hogy a Kormány az éghajlatváltozás hatékony kezelése érdekében a szükséges és megfelelő intézkedéseket megtette-e, még ha ennek hatékonyságát illetően felfedezhetők is jogszabályi anomáliák.

A könyv legnagyobb erényének azt tartom, hogy a magyar jogászok számára könnyen érhető gyakorlati kérdésekként mutatja be a kortárs klímapolitika nemzetközi fejleményeit. Ez kivételes szakmai teljesítmény. Ezért úgy vélem, a könyv kötelező irodalom minden magyar jogásznak, aki a környezetvédelemért kíván tenni.

*Jakkel Barbara**

* PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. E-mail: jakkelbarbara@gmail.com. A recenzio a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-25-3 kódszámú egyetemi kutatói ösztöndíj programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

HUNGLER SÁRA: *SOCIAL JUSTICE, WELFARE AND EU LAW. MEASURING INTEGRATION IN THE VISEGRÁD COUNTRIES* (EDWARD ELGAR 2024) 282.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.4.07>

1. A TÉMA RELEVÁNCIÁJA ÉS KONTEXTUSA

Az Edward Elgar Publishing gondozásában 2024-ben jelent meg Hungler Sára *Social Justice, Welfare and EU Law. Measuring Integration in the Visegrád Countries* című monográfiája.¹ A szerző a kötetben a társadalmi igazságosság európai uniós dimenzióit elemzi a visegrádi országokban (Lengyelország, Cseh Köztársaság, Szlovákia, Magyarország), Nancy Fraser háromdimenziós igazságelméletének – újraelosztás, elismerés, képviselés – keretében. A vizsgálat középpontjában két, az uniós jogban eltérő mélységben és eltérő eszköztárral szabályozott, különösen sérülékeny társadalmi csoport áll: a kisgyermeket nevelő anyák és a munkanélküliek. A könyv célja annak részletes feltárása, hogy az uniós jogi integráció milyen mechanizmusok révén, milyen mértékben és milyen korlátok között járul hozzá a társadalmi igazságosság növeléséhez e két csoport esetében, és hogy képes-e mérsékelni a mélyen beágyazott strukturális egyenlőtlenségeket.

A téma időszerűségét több, egymást erősítő tényező is alátámasztja. Egyrészt a globalizáció és a gazdasági átalakulások következtében Európában

is erősödnek a társadalmi egyenlőtlenségek, különösen a munkaerőpiac szerkezetében, a szociális ellátórendszerek hozzáférhetőségében és minőségében. Másrészt az Európai Unió (a továbbiakban: EU, Unió) intézményi felépítésében továbbra is fennáll az ún. „alkotmányos aszimmetria”, amely a gazdasági szabadságjogok – az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgása – elsődlegességét biztosítja a szociális jogokkal szemben, amelyek szabályozása döntően tagállami hatáskörben maradt. Hungler e strukturális aszimmetria következményeit és a jogharmonizáció lehetőségeit a Fraser-féle igazságossági dimenziók mentén vizsgálja. A kutatás egyik erénye, hogy párhuzamosan elemzi a női esélyegyenlőség területét – ahol a jogharmonizációt jellemzően kötelező erejű eszközök segítik – és a munkanélküli-ellátás területét – amelyet nagyrészt *soft law* eszközök kereteznek –, feltárva az eltérő jogi megközelítések következményeit.

2. A MŰ FELÉPÍTÉSE ÉS MÓDSZERTANI ALAPJAI

A kötet első része széles körű elméleti keretet biztosít a téma elemzéséhez. A szerző részletesen ismerteti Nancy Fraser „résztvételi egyenlőség” („participation parity”) elvét, amely a társadalmi igazságosságot három dimenzióban ragadja meg: az újraelosztás, az elismerés

¹ HUNGLER Sára: *Social Justice, Welfare and EU Law. Measuring Integration in The Visegrád Countries* (Edward Elgar 2024), <https://doi.org/10.4337/9781035323784>.

rés és a képviselőlet síkján. Az *újraelosztás* („redistribution”) a gazdasági javak igazságos elosztását célozza, az elismerés („recognition”) a kulturális megbecsülés és a diszkriminációmentesség biztosítását jelenti, míg a képviselőlet (representation) a politikai döntéshozatalban való tényleges és arányos részvétel foglalta magában. Hungler módszertani megközelítése interdiszciplináris: a jogi normák értelmezéséhez kvalitatív joglelemzést, a redistribúciós eredmények összehasonlító vizsgálatához fuzzy-halmazelemzés („fuzzy set qualitative comparative analysis”, fsQCA) módszert, a reprezentációs dimenzió elemzéséhez pedig komparatív társadalmi-jogi elemzést alkalmaz. A módszertani pluralizmus lehetővé teszi a vizsgálat normatív és empirikus dimenzióinak egyidejű érvényesítését, ezáltal feltárva a jogi szabályozás és a társadalmi gyakorlat közötti komplex összefüggéseket.

3. AZ UNIÓS SZOCIÁLIS DIMENZIÓ ÉS ANNAK KORLATAI

A monográfia kimerítően feltárja az Európai Unió szociális dimenziójának történeti fejlődését és intézményi kereteit. A szerző rámutat, hogy a gazdasági integráció alkotmányos szintű védelmet élvező szabadságai gyakran kerülnek előtérbe a szociális jogokkal szemben, amelyek végrehajtása a tagállami politikai prioritások és erőforrások függvénye. Hungler részletesen elemzi a szociális jogok európai pillérének tartalmát, jogi természetét, valamint azt, hogy annak *soft law* jellege miként befolyásolja a végrehajtás hatékonyságát. A szerző a szubszidiaritás elvének és a tagállami intézményi modellek sokszínűségnek vizsgálatával rávilágít arra, hogy a szo-

ciális integráció mélysége és hatékonysága erősen korlátozott, ha az uniós eszközök jogilag nem kötelezőek.

4. A VIZSGÁLT CÉLCSOPORTOK HELYZETE ÉS A VISEGRÁDI ORSZÁGOK SAJÁTOSSÁGAI

A kisgyermeket nevelő anyák esetében a monográfia részletesen elemzi a nemi szerepelvárások, a munkaerőpiaci struktúrák és a szociális ellátórendszerek egymást erősítő hatásait. A szerző bemutatja az uniós jog által biztosított védelmi mechanizmusokat – így a szülői, anyasági és apasági szabadságra, valamint az egyenlő bérezésre vonatkozó irányelveket –, és megvizsgálja, hogy ezek a szabályok a visegrádi országokban milyen mértékben érvényesülnek a gyakorlatban. A munkanélküliek esetében Hungler a tagállami rendszerek jelentős különbségeire, a jogosultsági feltételek, az ellátási szintek és időtartamok variabilitására, valamint a kötelező uniós szabályozás és eszközök hiányára helyezi a hangsúlyt, rávilágítva a harmonizáció és a közös standardok kialakításának nehézségeire.

A kötet egyik érdeme, hogy a visegrádi országok történelmi, gazdasági és politikai kontextusát a szociális integráció perspektívájából tárgyalja. A szerző bemutatja a regionális együttműködés lehetőségeit, és rávilágít azokra a strukturális korlátokra is, amelyek az egységes fellépést és a jogharmonizáció mélyítését akadályozzák. Elemzése szerint a női esélyegyenlőségi szabályozás területén az uniós jog harmonizáló hatása kézzelfogható és mérhető eredményekhez vezetett, míg a munkanélküli-ellátás területén a nemzeti szabályozások dominanciája és a *soft law* keretek miatt az integráció szintje alacsony maradt.

5. A KUTATÁSI EREDMÉNYEK RÉSZLETES BEMUTATÁSA

A szerző empirikus vizsgálata több, egymással összefüggő szinten nyújt részletes és árnyalt megállapításokat, amelyek nem csupán a jogharmonizáció állapotáról adnak képet, hanem az alkalmazás és a társadalmi hatás dinamikájáról is. A női esélyegyenlőség kapcsán a kutatás kimutatja, hogy a kötelező erejű uniós jogi szabályozás – különösen a munka és a családi élet összeegyeztetését, a szülői szabadságot, az anyasági és apasági szabadságot, valamint az egyenlő bérezést érintő irányelvek – a visegrádi országok jogrendszereiben jelentős mértékű, strukturális változásokat eredményeztek. Ezek az intézkedések sok esetben új jogintézmények bevezetését, a munkajogi szabályozás módosítását, valamint az intézményi végrehajtásra vonatkozó protokollok átalakítását vonták maguk után.

Az implementáció mértéke azonban országoként változó: míg egyes tagállamokban a jogszabályok átvételét intenzív tájékoztatási kampányok, munkáltatói képzések és hatósági ellenőrzések kísérték, másutt inkább formális átültetésről beszélhetünk, ahol a törvényi rendelkezések gyakorlati hatása korlátozott maradt. Hungler külön kiemeli, hogy a jogszabályok formális átvétele önmagában nem garantálja a társadalmi gyakorlat tényleges változását: a kulturális normák, a munkaerőpiaci struktúrák és az intézményi kapacitások alapvetően befolyásolják a végrehajtás sikerességét.

A munkanélküli-ellátás vizsgálata során a szerző arra a következtetésre jut, hogy a *soft law* keretek – például az ajánlások és iránymutatások – nem biztosítanak kellő ösztönzést a tagállamok számára a szabályozások közelítésére.

Ennek következtében a tagállami rendszerek továbbra is jelentős különbségeket mutatnak az ellátási időtartam, az összegek, a jogosultsági feltételek és a járulékfizetési előfeltételek tekintetében. A kutatás táblázatokkal és esettanulmányokkal illusztrálja, hogy e különbségek miként befolyásolják az álláskereső anyagi biztonságát és munkaerő-piaci reintegrációs esélyeit, valamint hogyan hatnak a régió társadalmi kohéziójára. Hungler rámutat, hogy a *soft law* eszközök lassú és egyenetlen konvergenciát eredményeznek, amely gyakran politikai kompromisszumok áldozata lesz.

6. ÖSSZEGZÉS

A szerző hangsúlyozza, hogy a társadalmi igazságosság javítása többdimenziós megközelítést igényel, amely nem korlátozódhat pusztán a gazdasági újraelosztásra, hanem magában kell foglalnia az elismerés és a képviselő szempontjait is. A vizsgált két terület közötti különbség rávilágít arra, hogy a kötelező jogi eszközökkel támogatott szabályozás erősebb integrációt és nagyobb konvergenciát eredményez, míg a *soft law* eszközök alkalmazása csak mérsékelte, gyakran felületes változásokat hoz. A szerző álláspontja szerint az EU szociális dimenziójának erősítéséhez a kötelező erejű jogi normák szélesebb körű alkalmazására és a tagállami gyakorlatok szorosabb ellenőrzésére lenne szükség.

Hungler Sára munkája fontos hozzájárulás az EU szociális dimenziójáról szóló tudományos diskurzushoz. A monográfia nem csupán a visegrádi országok sajátosságait tárja fel, hanem általános érvényű következtetéseket fogalmaz meg a

szociális integrációt érintő kihívásokról és lehetőségekről. A mű relevanciája túlmutat a régió keretein: minden olyan szakember és kutató számára értékes forrás, aki az uniós jog, a szociálpolitika és a társadalmi igazságosság összefüggéseit kívánja feltárni. A kötet jelentős

tudományos alapot nyújthat a jövőbeli szakpolitikai döntéshozatalhoz, különösen a szociális jogok megerősítését és a tényleges esélyegyenlőség előmozdítását célzó reformintézkedések terén.

Papp Nikolett – Trenyisán Máté***

* Tanársegéd, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, 9026 Győr, Áldozat u. 12. E-mail: *t.papp.nikolett@gmail.com*.

** PhD, adjunktus, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, 9026 Győr, Áldozat u. 12. E-mail: *trenyisan.mate@ga.sze.hu*.

GÁRDOS-OROSZ FRUZZSINA – OSZTOVITS ANDRÁS (SZERK.):
AZ ÚJ POLGÁRI PERRENDTARTÁS ELSŐ ÖT ÉVE (BUDAPEST:
 ORAC – HUN-REN TK JTI 2025) 260.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.4.08>

A Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet adott otthont 2023. november 23–24-én „Az új Polgári Perrendtartás első öt éve” című konferenciának. A hazai polgári eljárásjog kiemelkedő elméleti és gyakorlati szakembereinek ott elhangzott előadásai, illetve állásfoglalásai Gárdos-Orosz Fruzsina és Osztovits András szerkesztésében, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont és az ORAC Kiadó gondozásában megjelent tanulmánykötetben olvashatók. A szerkesztők a kötet előszavában elsődleges célkitűzésként annak feltárását határozták meg, hogy az új polgári perrendtartás jogpolitikai célkitűzései közül melyek valósultak meg, és melyek nem, és mindezek hátterében milyen okok húzódnak meg. E célkitűzés figyelembevételével a tanulmánykötet négy tematikus egységből épül fel, melyek az új törvénykönyv egészének szabályrendszerét lefedik.

A kötet nyitó fejezetében Osztovits András¹ az új perjogi törvénykönyv kodifikációjának folyamatát, a törvény hatálybalépése után felmerült jogértelmezési kérdéseket, valamint az I. novelláris módosítás hatásait vizsgálta. Jövőbe tekintő következtetései között lehetséges jogalkotási irányvonalakat határozott meg, melyben a kor dinamikus változásaira reagáló, a bírósá-

gok működésének szolgáltatás jellegét előtérbe helyező, szervezeti, személyi és szabályozási kérdéseket együttesen kezelő szabályozási koncepció kialakítása, a hatályos szabályozás továbbfejlesztése mellett foglalt állást.

Örkényi László² „Az új polgári perrendtartás hatása a peres eljárások időszerszerűségére” című tanulmányában annak a kérdésnek a feltárására vállalkozott, hogy van-e szignifikáns különbség a régi és az új Pp. alapján folyt, ítélettel befejezett „civilisztikai perek” átlagos pertartama között. Miként mérhető az időszerszerűség? Alkalmas mutató-e erre a pertartam? E kérdések megválaszolásához a szerző empirikus módszerrel meghatározta a 2017-ben és 2022-ben ítélettel befejezett elsőfokú polgári perek átlagos pertartamát, majd statisztikai módszerekkel elemezte ezen adatokat. A pertartamot a tárgyalási időköznek és a megtartott tárgyalások számának szorzataként számolva arra a következtetésre jutott, hogy az új Pp. alapján befejezett ügyek átlagos pertartama 9,5 hónapról, több mint 13%-kal 8,2%-ra csökkent a régi Pp. szabályozásához képest, mely pertartamcsökkenés egyértelműen az új Pp. által meghonosított koncentráltabb perrendre vezethető vissza.

Virág Csaba³ „A hatékony jogvédelem egyes dogmatikai kérdései az új Pp-ben

¹ Egyetemi tanár, KRE ÁJK; külső munkatárs, ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Kutatóintézet; bíró, Kúria.

² Bíró, Fővárosi Ítélőtábla.

³ Tanácselnök, Fővárosi Ítélőtábla; tanársegéd ELTE ÁJK.

– alkalmazási tapasztalatok” című írásában azt vizsgálta, hogy az új perjogi törvénykönyv háromtagú pertárgyfogalmának szabályozása, a Pp. joghoz jutást és jogvédelmet szolgáló rendelkezései és alkalmazási tapasztalatai mennyiben segítik elő a bírói döntések igazságosságának észlelését és a társadalmi jogbéke megteremtését. Tanulmányában következetes érveket fejtett ki arról, hogy a Pp. háromtagú pertárgyfogalmának megtartása mellett a kereset jogalapjának szubsztanciált megjelölése a törvényszéki perrendben miért indokolatlan, csakúgy, mint a bírósági szervezetrendszer két bemeneti szintre történő tagolása.

Parlagi Mátyás⁴ a törvénykönyv első novelláris módosításának gyakorlati következményeit és elméleti zsákcáit vette górcső alá „Szüksőségek fogásában – A polgári perrendtartás eredeti és novelláris módosítása szabályozásának eltérése, valamint ennek következményei” című tanulmányában. A hézagmentes szabályozás eszményéből kiindulva mutatta be az alapelvek szerepét, rendeltetését az új törvénykönyvben, majd ezt követően a keresetlevél hiánypótlására és visszautasítására vonatkozó szabályozási koncepció átalakulására mutatott rá.

Pákozdi Zita⁵ tanulmányában a rendelkezési elv érvényesülését tette mérlegre az új polgári perrendtartás viszontkeresetre, szünetelésre, írásbeli perfelvételi nyilatkozatok előterjesztésére, illetve beszámításra vonatkozó szabályozásának vizsgálata során. Gyakorlati tapasztalataiból kiindulva az egyes jogintézményekre vonatkozó szabályozás kritikai

szemléletű elemzése körében arra kereszte a választ, hogy mire vezethetők vissza a rendelkezési elv korlátozását eredményező egyes rendelkezések. Pákozdi Zita meglátása szerint az új Pp. a perkoncentrációt konkrét eszközként nevesíti, és ez az eszköz nemcsak az anyagi pervezetésben, hanem a perhatékony-ság biztosításában is központi szerepet tölt be. A szerző álláspontja szerint az új törvénykönyvben a perkoncentráció túlzott középpontba helyezése vezetett a rendelkezési elv – helyenkénti indokolatlan – korlátozásához.

Szivós Kristóf⁶ az új polgári perrendtartás alapelvei fejezetének koncepciójához kapcsolódóan fejtette ki gondolatait a polgári perbeli rendelkezési és tárgyalási elvről. Írásában azt az absztrakt kérdést szegezte a jogtudomány konferencián részt vett képviselőinek, illetve a kötet olvasóinak, hogy miért dönt a jogalkotó amellett, hogy mellőzi vagy éppen megjeleníti az alapelveket egy törvénykönyv különálló fejezetében. E kérdés megválaszolásához a magyar perjogi hagyományok áttekintése mellett a német és a svájci jogalkotói modell vizsgálatára is kitért. Szivós Kristóf tanulmányában arra a konklúzióra jutott, hogy míg a magyar polgári perjogban az alapelvei fejezet léte a szocialista jogfelfogás öröksége, addig a svájci polgári perrendtartásban a jogegységesítés iránti igény eredményének a következménye.

Pribula László⁷ „A differenciált perrend felvetése – A gyorsított per mint elmulasztott lehetőség?” című tanulmányában a bűncselekménnyel okozott kár, illetve személyiségi jogsértés

⁴ Bíró, Kúria; megbízott oktató, ELTE ÁJTK.

⁵ Adjunktus, SZTE ÁJK.

⁶ Tanársegéd, SZTE ÁJTK.

⁷ Tanácselnök, kollégiumvezető, Debreceni Ítéltábla; egyetemi tanár, DE ÁJK.

miatti sérelemdíj iránti igények érvényesítésére szolgáló ún. „gyorsított per” szabályozásához kapcsolódó alapvető dogmatikai kérdéseket, illetve a 2020. július 9-én hatályba lépett rendelkezések első gyakorlati tapasztalatait, valamint jogértelmezési kérdéseit tekintette át. A tanulmányban részletesen ismertette a bírósági határozatok elemzése útján jutott el ahhoz a megállapításig, hogy a bűncselekménnyel okozott kár, illetve személyiségi jogsértés miatti sérelemdíj iránti igények ún. gyorsított eljárás keretében történő érvényesítése választási lehetőség, vagyis alternatíva a felperes számára az általános perrendi szabályok alkalmazhatósága mellett.

A tanulmánykötet II. része az elsőfokú eljárásra vonatkozó tanulmányokat tartalmazza. Völcssey Balázs⁸ a perfelvételi szakhoz kapcsolódó álláspontját, illetve tapasztalatait gyakorló bíró szemszögből osztotta meg. Gyakorlati problémákon keresztül mutatta be az anyagi pervezetés kiemelt jelentőségét a perfelvételi szakban. Miként lehet írásban, illetve szóban anyagi pervezetést gyakorolni, miként alakul a keresetváltoztatás a perfelvételi szakban, mi a bíróság teendője, ha az alperes a kereset közlését követően az általa állított jognak nem megfelelő perfelvételi iratot terjeszt elő. Konklúziói között arra mutatott rá, hogy dogmatikailag a perfelvétel tartalmát és célját figyelembe véve a perfelvételi szak kezdete a kereset alperessel történő közlése. Az anyagi pervezetést mind szóban, mind írásban, kizárólag a perfelvételi és az érdemi tárgyalási szakban gyakorolhatja a bíróság. Völcssey érvelése szerint, ha az alperes nem a jogállítá-

sának megfelelő perfelvételi iratot nyújt be, a bíróságnak a felperesi nyilatkozattól függően nyílik meg az anyagi pervezetési kötelme.

Lugosi József⁹ írásában az írásbeli ellenkérelem formai és tartalmi követelményeinek elemzésére fókuszált. Az írásbeli ellenkérelem szabályozásának jogtörténeti bemutatását követően részletesen görcső alá vette az új Pp. vonatkozó változásait. Rendszerbe foglalta a hiányos és elkésett ellenkérelem jogkövetkezményeit, kitért a beszámítást tartalmazó irat funkciójára, illetve következtetései között néhány gondolatot fogalmazott meg a fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelmet illetően. Lugosi írásában rávilágított arra, hogy a fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelem visszautasítása után a bíróságon előterjesztett keresetlevél alperese és a fizetési meghagyásos eljárás előzménye nélkül kezdeményezett polgári peres eljárás alperese azonos eljárási helyzetben van: szabályszerű kézbesítés hiányában egyik sem ismeri annak tartalmát, ugyanakkor az írásbeli ellenkérelem előterjesztésére mégis különböző időintervallum áll rendelkezésükre.

Molnár Judit¹⁰ „Változatlan a változók között” című tanulmányában a fizetési meghagyással szemben előterjesztett ellentmondás és a bírósági meghagyás közötti kapcsolat elméleti és gyakorlati hátterét tárta fel. A jogirodalom és a joggyakorlat felhívása útján értelmezte a Pp. azon szabályát, hogy a fizetési meghagyással szemben előterjesztett ellentmondás nem akadály a bírósági meghagyás kibocsátásának. Konklúziójában

⁸ Bíró, Fővárosi Törvényszék; adjunktus, ELTE ÁJK.

⁹ Címzetes törvényszéki bíró, Tatabányai Törvényszék; adjunktus, KRE GESZK.

¹⁰ Egyetemi docens, DE ÁJK.

arra az álláspontra helyezkedett, hogy a jogértelmezés és a jogalkalmazás egységének érdekét szem előtt tartva a Pp. 262. § (2) bekezdésének hatályon kívül helyezése lenne indokolt.

A kötet III. fejezetét a Perorvoslatok témakörének szentelték a szerkesztők. Dzsula Marianna¹¹ „A másodfokú eljárás új rendelkezéseinek bírói gyakorlata” című tanulmányában két másodfokú eljárásban alkalmazandó jogegységi határozatot ismertetett és elemzett. Írásában elsődlegesen a másodfokú bíróság felülvizsgálati jogkörének terjedelméről szóló 1/2019. Polgári jogegységi határozatot, illetve a külön törvényben szabályozott eljárásjogi rendelkezések alapján meghozott határozatok elleni jogorvoslati jogról szóló Kúria Jogegységi Panasz Tanácsa 3/2022. Jogegységi határozatát vizsgálta, ugyanakkor a fellebbezéshez, a csatlakozó fellebbezéshez, illetve a végzések elleni fellebbezéshez kapcsolódó bírói tapasztalatait is megosztotta.

Timár Kinga¹² „Jogegység és jogorvoslat a korlátozott precedensrendszerben” című írásában a jogegységi panaszról alkotott álláspontját fejtette ki. A jogegységi panasszal kapcsolatos gyűjtésen alapuló statisztikák ismertetését követően azt tisztázta, hogy mi az a jogegységi panasz, milyen hatás fűződik a Kúria közzétett határozataihoz, illetve tartalmilag mit jelent az ügyazonosság. Záró gondolataiban arra a következtetésre jutott, hogy a *sui generis* eljárás a jogegységesítő funkciója mellett jogorvoslati funkcióval is rendelkezik.

A kötet IV., „Különleges perek, nemzetközi igazságügyi együttműködés” című fejezete Kártyás Gábor–Petri

Dávid, Harsági Viktória, Szabó Péter és Váradi Ágnes írásait tartalmazza.

Kártyás Gábor¹³ és Petri Dávid¹⁴ „Az eltűnt munkaügyi perek nyomában” című tanulmányában a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Munkajogi Tanszékén a Friedrich Ebert Alapítvány támogatásával megvalósult kutatásának eredményét ismertetette. A szerzők az OBH évenként közzétett statisztikai és ügyforgalmi adatok értékeléséből kiindulva megvizsgálták az ügycsökkenés lehetséges anyagi jogi és eljárásjogi okait, illetve kitértek a szervezetátalakítás következményeire is. *De lege ferenda* javaslatként a somás munkaügyi per kidolgozását indítványozták, mely álláspontjuk szerint a munkaügyi ügyszakot érintő jelenlegi helyzet orvoslására alkalmas lehetne.

Harsági Viktória¹⁵ „Kollektív igényérvényesítés – Különös tekintettel a társult perek »kihasználatlanságára« és ennek lehetséges okaira” című tanulmányában a társult perekre vonatkozó hatályos szabályozáshoz kapcsolódóan a Civilisztikai Kollégiumvezetők 2017. július 7-ei Országos Tanácskozásának 30. és 31. számú állásfoglalásait, valamint az Új Pp. Konzultációs Testület 24. sz. állásfoglalását elemezte és értékelte. A társult perekre vonatkozó széles körű áttekintés keretében mutatott rá azokra a szabályozási hibákra, amelyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a jogkeresők ne vegyék igénybe ezt az intézményt. A szerző álláspontja szerint „[...] az új eljárásjogi mechanizmusok kialakításánál a differenciálás volna célravezető”. Harsági Viktória a kollektív igényérvé-

¹¹ Bíró, kollégiumvezető-helyettes, Kúria.

¹² Adjunktus, ELTE ÁJK; ügyvéd.

¹³ Habilitált egyetemi docens, PPKE JÁK Munkajogi Tanszék.

¹⁴ PhD-hallgató, PPKE JÁK Munkajogi Tanszék.

¹⁵ Egyetemi tanár, PPKE JÁK.

nyesítés magyar szabályozásának opt-out rendszerű eljárással való kiegészítése mellett érvelt.

Szabó Péter¹⁶ „Új kihívások az uniós jog és a polgári eljárásjog viszonyrendszerében a fogyasztói jogok érvényesítésének területén” című írásában a tagállamokat megillető eljárási autonómia korlátainak alakulását vizsgálta az uniós jog dinamikus fejlődésében. A fogyasztói jogérvényesítéshez kötődő EUB ítélkezési gyakorlat bemutatásának és értékelésének eredményeként arra a következtetésre jutott, hogy az EUB változó joggyakorlatának első korszakát a tagállami autonómia széles körű elismerése, az 1990-es éveket a növekvő uniós jogvédelmi hatáskör, a harmadik korszakot pedig az egyensúly keresése jellemzi.

A kötet záró tanulmánya Váradi Ágnes¹⁷ olvasható. „Az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés aktuális kérdései: hazai és európai uniós trendek és kihívások” című írásában az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés érvénysülésének kereteit tette vizsgálódásának tárgyává. Az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés fogalmának tisztázásából indulva, a jogi segítségnyújtás magyar fejlődéstörténetének bemutatásán

keresztül jutott el az igazságszolgáltatáshoz való hatékony hozzáférés mint perjogi szemlélet gondolatához.

A Gárdos-Orosz Fruzsina és Osztovits András szerkesztésében megjelent, *Az új Polgári Perrendtartás első öt éve* című tanulmánykötet az első olyan gyűjteményes kötet Magyarországon, mely az új polgári perrendtartás alkalmazásának első korszakához köthető jogalkalmazói tapasztalatokat tematikusan gyűjti össze. A recensens meglátása szerint a kötet igazi értékét a szerzők összegzései, illetve következtetései között megfogalmazott módosítási, esetleges kodifikációs javaslatok teremtik meg. A szaktanulmányok műfaji sajátosságainak eleget téve a tanulmánykötet szerkezete, tagolása és nyelvezete egyszerre tudományos értékű, átlátható és jól érthető, mely egyrészt a törvény alkalmazása során nehézséggel szembesülő magyar kollégák számára is biztos fogózkodót jelenthet, másodsorban a jövőbeli tudományos értekezések, tanulmányok, folyóiratcikkek szerzői számára is szilárd és egyéni meglátásokon alapuló, iránymutató hivatkozási alapként szolgálhat.

Suri Noémi*

¹⁶ Bíró, Győri Ítéletábrla.

¹⁷ Tudományos munkatárs, ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Kutatóintézet.

* PhD, egyetemi docens, PPKE JÁK, 1088 Budapest, Szentkirályi utca 28. E-mail: suri.noemi@jak.ppke.hu.

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az Állam- és Jogtudomány az ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Kutatóintézetének folyóirata. Fórumot biztosít az állam- és jogtudományi kutatások eredményeit közlő tanulmányoknak, és ismertetőket ad közre a közelmúltban megjelent kiadványokról. Az évente négy számot megjelentető orgánus az akadémiai doktori eljárás szempontjából a magyar folyóiratok számára meghatározott legjobb minősítéssel rendelkezik.

A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerében a szerkesztőség minden közlésre benyújtott kéziratról beszerzi két lektor véleményét. A szerkesztőség a kézirat befogadásáról vagy elutasításáról, valamint a lektori véleményekről (anonimizált formában) tájékoztatást ad a szerzőknek. Ezt követően a szerző a mű hagyományos és elektronikus formában történő közzétételének (más számára történő átengedésének) kizárólagos jogait átruházza az ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Kutatóintézetére.

A kéziratok beküldésekor kérjük megadni a feltüntetni kívánt tudományos fokokat, munkahelyi beosztást, munkahelyet és annak címét, valamint a szerző e-mail-címét. A megjelentetni kívánt kézirat terjedelme a tanulmány rovatban minimum egy szerzői ív (40 000 leütés), maximum két szerzői ív (80 000 leütés), recenzió esetén pedig minimum negyed szerzői ív (10 000 leütés), maximum egy szerzői ív (40 000 leütés). A tanulmány rovatban megjelentetni kívánt cikkhez kérjük, mellékeljenek egy maximum 2500 leütés terjedelmű magyar nyelvű rezümét. A szerkesztőségi irányelvek szerint a folyóiratban megjelenő recenziók röviden ismertetik a mű felépítését és főbb téziseit, elhelyezik azt a szakirodalom kontextusában, utalnak annak újításaira a meglévő írásokhoz képest, valamint – az erényekre és a hiányosságokra egyaránt rámutatva – értékeli a művet, és továbbgondolják a szerző megállapításait.

A kéziratoknak (és az azokban szereplő jogszabályi és jogirodalmi hivatkozásoknak) meg kell felelniük azoknak a formai követelményeknek, amelyeket a folyóirat internetes felületén (<http://jog.tk.elte.hu/ajt>) közzétett útmutató tartalmaz. A recenziók a tanulmányokra irányadó hivatkozási mintát követik, azzal az eltéréssel, hogy az ismertetett mű oldalszámai a főszövegben jelenítendő meg, a következő minta szerint: (28. o.).

A kézirat megküldésével egyidejűleg a szerző köteles nyilatkozni arról, hogy a cikk (magyar nyelven) más orgánumnál még nem jelent meg, és ilyen célból nem is nyújtja/nyújtotta be. A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerére tekintettel kéziratukat olyan formában is küldjék el, amelyből kihagyják nevüket, intézményi hovatartozásukat, e-mail-címüket, valamint az önazonosító idézeteket és hivatkozásokat (például „saját korábbi tanulmányomban lásd bibliográfiai adatok”). A tanulmányokat tartalmazó két dokumentumot (például szerzőneve.doc[x], illetve „szerzőneve_anonim.doc[x]”) szövegfájl formátumban kérjük eljuttatni az ajttan@tk.elte.hu, a recenziókat pedig a rec.ajt@tk.elte.hu e-mail-címre.

A Szerkesztőség

A BETŰTÍPUSRÓL

Az *Állam- és Jogtudomány* betűtípusa a Kner Antikva. Ezt a betűtípust a XX. század elejére jelentős hazai műhellyé fejlődött gyomai Kner Nyomda a tízes évek elején választotta standard betűjének.

A betű eredeti neve Lipcsei Egyetemi Antikva (*Leipziger Universitäts Antiqua*), melyet Kravjánszki Róbert digitalizált, és tiszteletből Kner Antikvának nevezte el. Kner Imre így írt kedvenc betűjéről: „Ezt a betűt választottuk tipográfiai stílusunk alapjául. Alkalmassá tette erre eléggé semleges karaktere [...] Ennek a betűnek semmi idegenszerű jellege nincs, nagyon alkalmas magyar szöveg szedésére, s teljes, jól kiépített család áll belőle rendelkezésre, amelynek egyes fokozatai eléggé egyenletesen helyezkednek el a papíros síkján.” (KNER Imre: *A könyv művészete*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1972, 237.)

Ár: 2000 Ft

Évi előfizetési díj: 8000 Ft

(belföldre postaköltséggel: 11 740 Ft)